

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

letnik 26

št. 2

leto 1978

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

26. letnik Ljubljana 1978 2. zvezek

- Jaro Šašel*: Slovenski prostor od Kelto Slovanov — Stran 61
The Slovene Territory from Celts to Slavs
- Kristina Šamperl*: Grb mesta Ptuja — Stran 68
The Coat of Arms of the Town Ptuj
- Arduino Cremonesi*: Potresi v zgodovini Furlanije — Stran 71
Earthquakes in the History of Friuli
- Ivan Simonič*: Prispevek k zgodovini Špeharske doline — Stran 33
A Contribution to the Valley of Špehar
- Andrej Vovko*: Osnovna šola v Sodražici (1811—1941) — Stran 88
The Primary School at Sodražica (1811—1941)
- Franc Rozman*: Stavkovno gibanje na Štajerskem v devetdesetih letih preteklega stoletja — Stran 95
The Strike Movement in Styria in the Nineties of the Past Century
- Bogo Jakopič*: Slušno in govorno prizadevanje in gledališče — Stran 100
Persons with Defects in Hearing and Speech, and the Theatre
- Janez Kopač*: Uprava, obnova in preskrba na Jesenicah od osvoboditve do konca leta 1945 — Stran 103
Administration, Renovation and Supply at Jesenice until the End of the Year 1945
- Iz starih fotografskih albumov — Stran 109
Photos from old albums
- Delo naših zavodov in društev — Stran 113
Notes on the activity of institutes and associations
- Novе publikacije — Stran 116
New publications

Na ovitku: Ant. Capellaris, Tabor pri Dornberku (1752), original v Pokrajinskem muzeju, Gorica

Ureja uredniški odbor. Glavni urednik Olga Janša-Zorn. Odgovorni urednik dr. Jože Zontar
Izdaja in zalaga Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za krajevno zgodovino
Predstavnik Majda Kunaver — Tiska tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani
Uredništvo in uprava v Ljubljani, Mestni trg 27/III
Tekoči račun 50101-678-47483 — Letna naročnina 120 din, posamezna številka 40 din.

SLOVENSKI PROSTOR OD KELTOV DO SLOVANOV

JAROSLAV ŠAŠEL

Kadarkoli govorimo o Sloveniji bodisi z vidika politične bodisi gospodarske ali kulturne zgodovine, nikoli ne moremo mimo znanega in tolikokrat poudarjenega dejstva, da leži na stičišču Balkanskega in Apeninskega polotoka, da ima torej izrazito prehodni značaj in to na klimatsko mejnem prostoru; mediteranski vplivi so zaznavni do Trojan in Višnje gore, naprej prevladujejo kontinentalni. Prometni križ čez njo sestavljata argonavtska pot, ki povezuje Podonavje po Savi z Jadranom, ter perialpska jantarska cesta, ki povezuje Srednjo Evropo preko Dunaja in Ptuja z Jadranom. Rodovitna je zemlja zgolj po dolinah rek Drave, Save, Krke in Mure, po nekaterih vzhodnoalpskih kotlinah (Ljubljanski, Gosposvetski, Črnomaljski, Celjski) in v obrobnem panonskem prostoru; večinoma ja to planinsko-pastirsko področje. Rude leže predvsem v območju savske antiklinale (Litija, Zagorje), za vaško kovaštvo so v starem in srednjem veku sistematično nabirali površinsko ležeče limonitno železo, ki je danes skoraj že izčrpano.

Pred prihodom Rimljanov so današnji slovenski prostor v obdobju ca. 800—350 pred n. e. ekstenzivno poseljevali halštatskodobni, pretežno patriarhalno urejeni pastirski rodovi, ki so — posebej na Dolenjskem, a ne izključno tam — v prvem razcvetu metalurgije ter s tem povezanih obrti in prekupčevanja po vzhodnoalpskem področju ter pod močnim vplivom etruščansko-vénetskega sveta kmalu izredno razvili civilizacijsko-kulturno izrazno in organizacijsko moč ter se jeli socialno močno diferencirati. Odtlej datira organizirano vzhodnoalpsko železarstvo. Njihova naselja na hribih, med katerimi so nekatera prava mesta, so bila utrjena gradišča, kot jih označujemo (npr. Stična, Novo mesto, Vače, Libna itd., pa tudi Ptuj, Ljubljana, Celje), njihova trgovska pota so vodila med Bosno, Podonavjem in Padsko ravnino, enak radij je imel vpliv, ki so ga izvajali, oziroma so mu bili podvrženi.

Politično-ekonomsko in organizacijsko so jih v nadaljnjem z navalom svojih rodov in plemen obvladali Kelti (350—50 pred n. e.),

ki so imeli bolj razvito trgovsko organizacijo, obvladali so kvalitetnejše metalurške procese in imeli višjo poljedelsko tehniko (z vsemi panogami). Velik del keltskih plemen na Slovenskem se je kmalu politično okretno in dobičkaželjno prilagodil rimskim zunanje-političnim in predvsem gospodarskim interesom. Delno je absorbiral, delno uničil poprejšnja središčna naselja ter gradil nova, ne več na vzpetinah, temveč na točkah, ki so bile mnogo prikladnejše za promet in trgovino (npr. *Celeia* — Celje, *Formin*, *Nauportus* — Vrhnika). S tem, da so se vzhodnoalpski Kelti naslonili na Rim, ki je posebej po Hanibalovem zlomu (218—204) začel naglo širiti svojo oblast proti severu, so varovali svojo mlado politično tvorbo pred razkrojem zaradi medsebojnega spodrivanja naglo bogatečih knezov in rodov na eni strani ter pred politično-gospodarskim nasiljem sosedov (npr. Svebov, Dačanov itd.) na drugi. Njihova mlada država, plemenska zveza pod vodstvom Norikov — *regnum Noricum* (noriško kraljestvo) so jo imenovali Rimljani — je imela središče na Gosposvetskem polju, kjer se je razvijalo mestece *Virunum*. Ugled in prijateljstvo, ki ga je uživala pri Rimljanih, je bilo izborjeno in zgrajeno izključno na neizčrpnem rudnem bogastvu iz koroškega rudogorja. Železo in jeklarski izdelki iz koroškega rudogorja, v Italiji in Mediteranu visoko cenjeni in iskani, so bili vrhu tega tudi podlaga gospodarske moči in so ji omogočili visok civilizacijski razvoj. Njihovo upravno in trgovsko središče na Štalenskem vrhu (nem. *Magdalensberg*) nad Gosposvetami je bilo cvetoče mesto. Kovničarstvo, mitniška služba, raba latinskega pismenstva, že same v zadostni meri odražajo gospodarsko-upravni ustroj in socialni napon ljudstev po vzhodnoalpskem prostoru. Od današnje Slovenije je pod to zvezo spadalo območje severno od Save (npr. Celje, Ptuj, Slovenj Gradec), prejkone tudi zgornja Kranjska ter Bohinj s Posočjem, kjer je živel pleme Ambisonti.

Furlanska ravnica, poseljena predvsem s Karni, in istrski polotok z različnimi plemeni Histrov sta tedaj že pripadala rimski provinci *Gallia Cisalpina*. Tu so po ustanovitvi Akvileje (181 pred n. e.) v nekaj generacijah vzcveteli gospodarstvo, predvsem obrt, plovba in trgovina. Zaradi bogatega noriškega zaledja, od koder so dotekali železni izdelki, je *Aquileia* takoj postala zgornje jadranski pristaniško-ekspozitni center. Poleg Akvileje so v Galiji Cisalpini cvetela mesta *Opiterguim*—Oderzo, *Ad Tricesium*—Tricesimo, *Forum Iuli*—Čedad (it. *Cividale*) in druga.

Območja južno od Save, današnja Dolenjska in Notranjska ter del peripanonskega prostora so bila v rokah rodovne in plemenske skupnosti Tavriskov, ki je z izrastki segala od Krasa čez Dolenjsko, kjer je imela težišče, do Prekmurja. Trgovsko-gospodarsko, predvsem pa prometno-organizacijsko so Tavriski, ki so imeli v rokah transport čez Kras in plovbo po Ljubljani—Savi od Vrhnike (*Nauportus*) dalje, konkurirali noriški zvezi, vendar pa bili Rimu manj naklonjeni kot *regnum Noricum*.

Rimu nenaklonjeni so bili tudi Japodi, ki so s področja Like čez Notranjski Kras ogrožali Istro, Liburne in mesto *Tergeste* — Trst. V plenilnem pohodu leta 52 pred n. e. so *Tergeste* temeljito izropali, zaradi česar je moral Cezar, ki je večkrat uradno prihajal v Akvilejo, v bližini postaviti legijsko garnizijo. Na pol keltizirani neodvisni Japodi so bili posestniki nekaterih zahodnobosanskih rudišč, vendar je imelo njihovo gospodarstvo predvsem pastirsko bazo in bogastvo so množili s plenom.

Medtem ko je Rim z noriško zvezo gospodarsko sodeloval in politično paktiral, je iz varnostnih razlogov leta 177 najprej podvrgel histrska plemena kot morebitno nevarnost za miren razvoj Akvileje ter njenih satelitskih naselij in emporijev (npr. *Tergeste*, *Aegida* — Koper), verjetno že konec 2. stoletja pa je prejkone sočasno z Liburnijo zasedel glavno vdorno pot z Balkana v Italijo, to je pot čez sedlo *Okra* (nekako Postojnska vrata) od *Tergesta* do mesta *Emona* — Ljubljana. Pot je bila kočljiva, ker je držala po ozemlju sovražno nastrojenih Tavriskov, ki so bili v politično kritičnih momentih (npr. ob poskusu vdora Kimbrov leta 113 in večkrat prej) nevarni sosedje.

Prekupčevanje, posebej po vodnih poteh Dolenjske, vmes tudi kake rimske politično-vojaške akcije, naperjene v glavnem proti velikemu trgovskemu središču *Siscia* — Sisak, so vse intenzivneje potekale čez Kras. V zvezi s tem je naglo pridobivala na pomenu že v prazgodovini sloveča tovarna postaja *Nauportus*, ki so jo Rimljani močno izgradili. Takoj, ko so bile politične razmere v imperiju urejene, devet let po Cezarjevi smrti († 44), sta mladi Avgust in poznejši sovladar M. Vipsanius Agrippa z močno armado, razdeljeno na več kolon, iz Akvileje, Divače in *Nauporta* po trdih bojih v letih 35—33 okupirala prostor južno od Drave do črte *Poetovio*—Ptuj — *Siscia* — *Burnum* — Šuplja crkva (Ivoševci)—*Tilurium*—Gardun na Cetini. Ob teh bojih je padel japonski *Metulum* (nekje v območju Like) in druga trdnjavsko-

plemenska pastirsko-hribovska središča po Liki (kot *Arupium* — Vital kod Prozora, *Avendo* — Crkvinje pri Otočcu), tedaj je bil podjarmljen in pobit velik del japonskih rodov ter močnega in upornega plemena Dalmatov. Teritorij noriškega kraljestva je bil zaradi starih prijateljskih odnosov brez prelivanja krvi anektiran v okupacijskem procesu, ki so ga Rimljani sprožili proti celotnemu alpskemu prostoru od Genove do Trsta v letih 16. in 15. pred n. e.

Kot je bila prazgodovinska politična podoba današnje Slovenije prilagojena njeni nenotni geografsko-klimatični in vegetativni strukturi, tako je bila razdeljena tudi v rimskem obdobju. Njena zahodna območja do Emone in postojanke *Atrans* — Trojane so bila za časa rimske uprave vključena v administrativno enoto Italije (sekcija: *regio X*, središče: *Aquileia*), enako kot Istra in Furlanija; današnja Slovenija severno od Save v provinco *Noricum* (predvsem teritorij mesta *Celeia*). Središče province je bil *Virunum*, ki se je v času noriškega kraljestva — kot smo zgoraj omenili — razvil na Gosposvetskem polju. Vzhodna Slovenija je spadala v provinco Panonijo, katere metropola je bila sprva — posebej v vojaško-upravni fazi — v Poetovionu, od druge polovice 1. stoletja po n. e. v mestu *Carnuntum* — Deutsch Altenburg. Skrajni južni del današnje Slovenije (morda že Pokolpje, južna Notranjska, Šapjane) je bil vključen v rimsko provinco Dalmacijo oziroma njen del Liburnijo. V drugi polovici 1. stoletja se je meja rimskega imperija ustalila vzdolž Donave, zato je bilo vojaštvo iz zaledja (razen varnostne, kontrolne in administrativne službe) prestavljeno na mejo.

Tako mlada rimska mesta, ki so zrastle na temeljih keltskih predhodnikov ali ob njih, kot tudi od njih odvisna naselja ter podeželske gospodarske enote meščanov (podeželski gospodarski dvorci = *villae rusticae*) so se pričele v sklopu imperija ekonomsko uspešno razvijati in centralna uprava je spodbujala in pospeševala njihovo samoupravo. Vendar razvoj ni bil enakomeren in ga je v precejšnji meri na začetku pogojevala preteklost, pozneje pa rimske ekspanzijske težnje.

Staroselci na prostoru nekdanjega noriškega kraljestva, zdaj v rimski provinci *Noricum*, so se naglo asimilirali. Stari vodilni sloj je prevzel vodilna mesta tudi v rimski municipalni samoupravni službi, ki je bila v Noriku zasnovana že za vladarja Klavdija (41 do 54). Domačini so bili *duumviri iure dicundo* (sodniki), domačinj edili (arhitekti — gradbeniki, načelniki komunalne službe), kvestorji (finančni vodje) in dekurioni (mestni svet).

V sosednji Panoniji — ta je ekonomsko močno zaostajala, ker je imela redkeje naseljeno prebivalstvo, ki se je teže asimiliralo — pa se je domači živelj vključil v rimski upravni sistem šele dve do tri generacije kasneje.

Prebivalstvo Norika je bilo zaradi starega političnega zavezništva že od začetka privilegirano, medtem ko so Rimljani Panonijo zaradi bojovite upornosti spočetka trdo vladali. Vendar je pomen rodovitne in strateško v Karpatski kotlini močno eksponirane province Panonije zaradi izredne koncentracije vojaških sil v njej — z vsem, kar vojsko spremlja, prekupčevalci, družinami, plemiškimi oficirji itd. — naglo naraščal in provinca je kmalu po razvojno-politični važnosti zasenčila sosednja področja in jih delno tudi gospodarsko prehitela.

Življenje naselij in mest, ki so spadala v *regio X*, torej administrativno v Italijo, pa je do Dioklecijana (284—305) potekalo izrazito privilegirano, kar se je odražalo na vseh področjih, od zasebno organiziranega šolstva preko rekrutacije do vseh panog gospodarstva. Šele po Dioklecijanu je bila Italija izenačena z drugimi pokrajinami v imperiju.

Rimska, navadno na keltskih poselitvenih osnovah zgrajena, samoupravna mesta na slovenskem prostoru so bila le koloniji *Emona* — Ljubljana in *Poetovio* — Ptuj (do Trajana [98—117] je bil v slednji legijski garnizon) ter municipija *Celeia* — Celje in *Nevidunum* — Drnovo pri Krškem — na etničnem prostoru še *Teurnia* (Sv. Peter v Lesu, nem. *St. Peter im Holz* pri Mištatu), *Virunum*, *Solva* (Wagna pri Lipnici), *Salla* (v območju mesta Zalalövö), *Tergeste*, *Forum Iuli*. Mesta so bila komunalno popolnoma opremljena. Imela so vodovod, kanalizacijo, uprav-

Poselitev Slovenije v keltski dobi

no središče *forum*, zimsko centralno kurjavo, rečni pristan, obzidje. Poskrbljeno je bilo za kulturo (ponekod gledališča, šole, sakralne stavbe, umetnine) in tudi med seboj so bila povezana. Okrog so posedovali meščani svoja posestva, ki so bila katastrsko evidentirana, katastrska osnova je bila cestna mreža. Od mest so bili odvisni *vici* (vasi, npr. *Colatio* — Stari trg pri Slovenjem Gradcu, ali Šempeter v Savinjski dolini), poštna postaje (*Upellae* — Stara vas pri Velenju, *Praetorium Laticorum* — Trebnje), pristaniška mesteca *Piranon* — Piran, *Nauportus* — Vrhnika), kamnoseška naselja (Šmartno na Pohorju, Podpeč), mitniške postaje (*Ragando*, nekje pri Čadramu, *Ad Publicanos*, nekje pri Moravčah), brodarke postaje (*Savus Fluvius*, verjetno pri Zalogu, zaselek Sava pri Hrastniku), fužine (pri Trzišču, v Bohinju), termalne postaje (Rimske Toplice, *Aquae Iasae* — Varaždinske Toplice), vojaške postaje na sedlih (*Ad Pirum* — Hrušica) itd.

Rimska provincialna uprava je začela takoj po zasedbi načrtno izgrajevati ceste. Njen široki, nadregionalni, predvsem strateški koncept se je močno razlikoval od strogo lokalno orientiranih komunikacij iz prazgodovinske dobe, vendar se to v Sloveniji ni močno poznalo, ker je vsaj v goratem predeleu priroda sama diktirala osnovna pota. Prometno hrbtnico je tvorila magistrala vzhod—zahod (Rim ali Milano—*Aquileia*—*Emona* — od tod ali *Siscia* ali *Poetovio*), dopolnjevala jo je peripanonska linija, usmerjena sever—jug (od mesta *Vindobona* — Dunaj oziroma *Carnuntum* — Deutsch Altenburg ali na Akvilejo ali Siscijo), obe s številnimi odcepi. V zvezi s tem so bili izgrajeni mostovi in brodovi, urejena sistematična poštna služba ter mitnice, skladišča, državne dajatve, davki, tlaka in postaje zasebnih tvrdk.

Rim je — delno na prazgodovinskih osnovah — izgradil tudi rečni transport, ki je bil v Sloveniji važen predvsem od Vrhnike do Ljubljane in po Savi, ter od Poetovione po Dravi. Po potrebi so bile za splavarjenje in brodarjenje uporabljene tudi vse druge vode kot najcenejša prometna možnost. Vodna pota so prav tako služila vojaškim namenom. Seveda je imela vojska na cestah in po rekah vselej prednost (obveščevalna in signalna služba, transporti, oskrbovalne postaje—magacini, rekrutacijske pisarne, nočišča).

Nered in nemiri zaradi političnih nesoglasij in vojaške okrutnosti so današnji slovenski prostor kljub njegovemu prehodnemu značaju v prvi dobi rimske vlade razmeroma malo prizadeli. Ne delmatsko-panonski vpor proti rimski nadoblasti (6—9 po n. e.), ne

upor vojakov armade v Iliriku, ko so zvedeli za smrt vladarja Avgusta († 14 po n. e.), nista hudo udarila prebivalstva. Niti v letu 'štirih vladarjev' (69), ko so se na sestanku v Poetovioni poveljniki v Iliriku stacioniranih legij odločili vojaško podpreti kot kandidata za prestol uglednega generala, zmagovalca upornih Judejcev, T. Flavija Vespazijana (69—79), dežela ni prehudo trpela. Seveda pa je vse to — kot pozneje tudi Domicijanove (85—89) in Trajanove borbe z Dačani (101 do 106) — od daleč odmevalo, kolikor se delno ni celo tu dogajalo. Drugače je bilo ob krvavem vdoru germanskih plemen pod vodstvom Markomanov, ki so privihrali v Slovenijo do Furlanije (verjetno leta 167), zlasti ker je hkrati izbruhnila kužna epidemija. Ti udarci so razredčili prebivalstvo, uničili gospodarstvo in vladar Mark Avrelij (161—180) je moral tedaj sam prevzeti vrhovno poveljstvo. Takrat je bila zgrajena legijska garnizija v Ločici pri Šempetru v Savinjski dolini. Po vojni je bilo treba velike predele dobesedno na novo poseliti. Vendar si je dežela za krajši čas še opomogla in pravo težko življenje s krizami, ki jim ni bilo videti konca, se je začelo šele malo kasneje z nestaincstjo političnega, gospodarskega in socialnega življenja v 3. stoletju, ko je vrelo tako v Panoniji kot v centralnem Balkanu. Posebej kočljivi so bili nemiri ter številni pohodi in vdori v Padsko ravnino, npr. za vladarja Maksimina Tračana (236—238), za Galijena (253 do 268), za uzurpatorja Julijana (283) itd., ko se je vojaštvo tako rekoč neprestano premikalo po prostoru današnje Slovenije.

Kljub napetostim, ki so jih v krizah občutili tukajšnji naseljenci, posebej v pozni antiki, ko je bil imperij razdeljen na vzhodno in zahodno polovico (meja: Zahodna Morava), ni bilo poselitveno-političnih preobratov. Razmeroma ekstenzivno poseljena dežela gospodarsko ni bila vabljiva za nove naseljence, kot sta bili Panonska nižina ali Padska ravnina; pretiranega bogastva v mestih ni bilo nakopičenega, zakotne alpske doline in kotline niso nudile perspektivne gospodarske osnove. Tranzitnost je bila osnovna značilnost, ki je oblikovala tukajšnje gospodarstvo, zato so cvetele vse obrti, ki so bile v zvezi z njo (kolarstvo in sedlarstvo, kovaštvo, prevoznništvo in podobno); ne te ne poljedelstvo ne fužinarstvo pa niso nudile velikih možnosti za bogatenje.

Kljub družbeni delitvi, ki je bila enaka po vsem rimskem imperiju — od sužnjev do senatorske nobilitete — so gospodarske možnosti tega prostora komajda dopuščale že prehod meščana v finančno plemstvo (*equites*),

vstop v senat pa sta si priborili, kolikor vemo, le dve družini.

Od 3. stoletja dalje je prišlo v sestavi prebivalstva do velikih preobrazb, zlasti po mestih in naseljih vzdolž prometnih arterij (*Poetovio, Celeia, Emona*). Prebivalstvo po vsem rimskem imperiju je relativno močno fluktuiralo. Vzroki so bili različni: vojaška služba s sistematično rekrutacijo, trgovina, beg iz revnih področij, močan priliv iz bližnjega vzhoda, posebej po t. i. markomanskih vojnah za Marka Avrelija, ko so naselja na današnjem Slovenskem zaradi krvavega bojevanja in hkrati kužne epidemije zelo trpela; in v teku vsega 3. stoletja, tedaj zaradi uzurpacij na prestolu, zaradi ekonomske krize, ki jo je sprožila prevelika količina denarja v obtoku. Tudi prehajanje na ekstenzivno veleposestniško gospodarstvo, ko so mali posestniki izgubljali možnost obstanka in prodajali zemljo, in izčrpanost 'starega' prebivalstva so prispevali k preobrazbi. Opažamo jo povsod, tako v arhitekturi kot umetnosti, posebej pa tudi v idejno-duhovnem svetu in v vzhodnih religijah, ki so v nasprotju s prejšnjimi lokalnimi kulti staroselcev, ki jih je absorbirala rimska državna religija, bile transcendentalne, moralno bojevite in mistične. Religioznih struj je bilo več, npr. Izidin kult, mitraizem, Jupiter-Dolichenus itd.

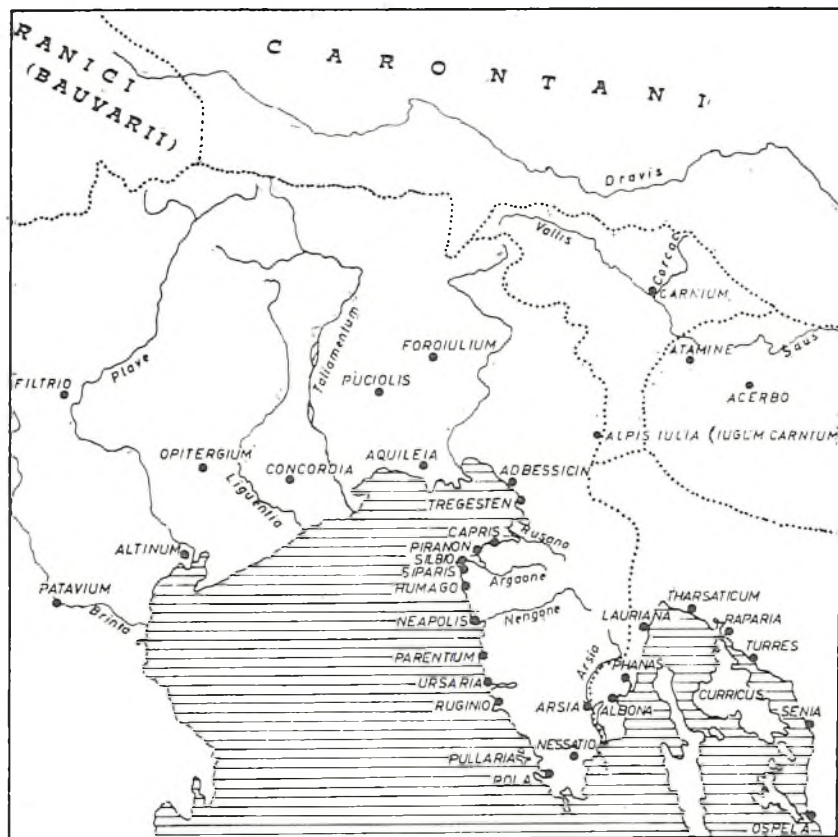
Končno je zmagalo krščanstvo, spčetka razklano v sebi, ki pa se je zaradi močnih idejnih vodij, kot so bili Origen, Athanasij, Avguštin, Ambrož in najmočnejši med njimi, Hijeronim (ki izvira prav iz panonsko-dalmatinskega območja, medtem ko je bil drugi ugledni cerkveni pisec, Viktorin škof v Poetovionu), konsolidiralo in prevzelo v mestih celo politično oblast, s tem pa — v teku nekaj generacij — odločilni vpliv na gospodarstvo in družbo. Dogajanja in gibanja so močno čutila zgolj mesta in večja naselja vzdolž glavnih komunikacij. Razredčeni, pomešani in vedno hujšemu izkoriščanju podvrženi bednejši staroselci so bili odrinjeni na robove obdelanih in gospodarsko donosnih območij, ukvarjali so se torej s pašništvom in gozdarstvom, kolikor se niso vdinjali ali v mestih ali kot koloni na posestvih meščanov v politično neenakopravnem položaju. Ta neenakost skupaj s socialno-revolucionarnimi pogledi, ki so se širili iz Orienta, s prodorom krščanstva, ki je idejno jelo izenačevati takó barbore z Rimljani kot rimske socialne plasti med seboj in polagalo čedalje večjo težo na človeško etično moč in vero, dalje, številne ekonomske stiske in prav katastrofe, kot kuge, vojne, lakota, so pripravljale tla za

nove socialne, upravne in gospodarske reforme.

Te je v večji in koreniti meri izvedel iz dalmatinskega območja izvirajoči Dioklecijan (284—305). Dioklecijan je strogo stal na rimskih državnih stališčih. Za vse državljane imperija, ne glede na etnične razlike, mora veljati rimsko pravo in disciplina in prav tako tudi rimska religija in organizacija vsega javnega življenja. Njegove reforme je nadaljeval Konstantin Veliki (rojen ok. 274 v mestu *Naissus* — Niš, vladal 306—337), ki pa je bil že krščansko usmerjen, in nasledniki. Reforme so skušale na juridično-moralni osnovi preobraziti človeka, podreti stare razredne bariere (z ustvarjanjem novih, administrativnih, ki se najprej niso videle), gospodarsko ozdraviti imperij in ga učvrstiti kot politično silo.

Ob katastrofalnem položaju v Evropi 4. in 5. stoletja konsolidacije rimskega imperija ni bilo moč doseči več zgolj z lastnimi silami, ki so se nemalo uničevale tudi v državljanskih vojnah. Naj omenim samo krvave bitke med vzhodnim in zahodnim imperijem, tako med Konstancijem II. in Magnencijem, porazno krvavo bitko pri mestu *Mursa* — Osijek 28. septembra 351; več bitk v julijsko-alpskem območju v drugi polovici 4. stoletja, posebej uničevalno in odločilno pri reki *Frigidus* (Vipava) 5. septembra 394, ki je imela tudi idejno-politični značaj, Teodozijeva armada je namreč s svojo nepričakovano zmago zaustavila zadnji oboroženi boj za obstoj starorimskega verstva. Ker je bil rimski imperij skoraj na tleh, se je skušal postaviti krepkeje na noge s tujo pomočjo. Zato se je v pozni antiki pokazala tendenca, vojaško-politično sodelovati z barbari, kar naj bi na eni strani rešilo imperij pred naraščajočim pritiskom zunaj njega živečih germansko-hunskih ljudstev, na drugi pa le-tim občasno dajalo možnost, da se legalno naselijo na rimskih tleh, s tem da posamezni njihovi rodovi prevzamejo razne lokalno-obrambne dolžnosti. Tako imamo posebej v redko poseljenih, strateško važnih in ogroženih območjih ob arterijah Balkanskega polotoka (npr. Dolenjska, Posavina, Srem, Bolgarija) od 4. stoletja dalje po mestih in manjših trdnjavah stacionirane vojaško organizirane tuje rodove kot t. i. federatne enote.

Vmes so seveda kljub temu barbari pogosto vdirali v imperij in plenili, in če so bili plenilni vdori usmerjeni v Italijo, je pri tem trpel vzhodnoalpski prostor. Posebej hude so bile za prebivalstvo politično-izsiljevalne težnje Zahodnih Gotov in njihova strateška gibanja in kazenski pohodi med Solunom in

Anonimni geograf iz Ravene. Upravne enote *Carneola*, *Liburnia Tarsaticensis*, *Histria*, *Venetiae* ter v njegovem geografskem opisu omenjena naselja in reke. V enoti *Carneola* ni urisanih 24 postojank, za katere manjkajo lokalizacijske opore. Potek (pikčasto označenih) meja je približen

Rimom pod Alarikom (398—410). Težišče teh pohodov je padlo prav na Istro, Norik in današnja Slovenija, pokrajine, iz katerih so Zahodni Goti skušali zgraditi močno foederatno enoto.

Slovenija, kot Balkan sploh, se je začela tedaj poseljevati s hunsko-germanskimi pa tudi orientalskimi elementi, ki so vnašali v ta prostor nov način gledanja, dojemanja in življenja. Ker so se omenjena plemena naseljevala na poprej redko poseljenem prostoru (Bela Krajina, Kozjansko, Notranjska, Gorenjska itd.), je prišlo do nove poselitvene podobe. V nasprotju s staro, ko je bilo prebivalstvo gosto naseljeno izključno okrog mest in so bila ta nanizana vzdolž glavnih komunikacij, se je od 4. stoletja dalje pokazala težnja, razredčiti mestne aglomeracije, poseljeni so bili zgoraj omenjeni prostori, močno tudi z omenjenimi foederatno organiziranimi germansko-hunskimi rodovi, tako da je nastala nekaka, skoraj bi rekli, mreža miniaturnih mestnih utrjenih jeder (to so pozno antični kasteli), kot so Rifnik pri Šentjurju ob Celju, Ajdovski gradec nad Vranjem pri Sevnici, Kučar pri Podzemlju, Polhograjska gora, Ajdna nad Potoki itd. Glavni stan za Balkan je zasnoval — kot odgovor

na številne plenilne vdore v Italijo — načrtno zgrajeno obrambno linijo od Reke čez Vrhniko do Čedad (imenovano *claustra Alpium Iuliarum*), pretkano s trdnjavami, stolpi in zaporno kontrolnimi zidovi, ter tudi s tem prispeval k poselitvi nekaterih dotlej malone praznih področij današnje Slovenije.

Vse navedeno je, posebej od 4. stoletja dalje, tudi delno vplivalo na večkratno spreminjanje upravne razdelitve današnjega slovenskega prostora. Osnovna členitev, ki so jo Rimljani uvedli in učvrstili v dobi principata (to je, prvih treh stoletij rimske zgodovine, od Avgusta do Dioklecijana), je bazirala na naravnih mejah, ki jih je pri rodovno-plemenski poselitvi upošteval že človek v prazgodovini. Rimska administracija je v prazgodovini ustaljene meje prevzela. Prvotna meja med Italijo in provincami je tekla po Alpah, pri nas po Karavankah in Kamniških Alpah do Črničca, čez Trojane na Višnjo goro, na Rašo v Istri; vzhodno od nje in severno od Save je bila provinca Norik (do Ptuja), južno od Save Panonija. Rimska provinca Dalmacija je segala v današnja Slovenija le na jugu (morda do Kolpe v Beli krajini?). Kaj se je glede poteka administrativnih meja spreminjalo po Dioklecijanu,

je zaradi pomanjkanja virov težko rekonstruirati. Kaže, da so Norik razširili na vzhod in mu (sčasoma ali v presledkih?) priključili vsa mesta na jantarski cesti (*Scarbantia* — Sopron, *Savaria* — Szombathely, *Salla* [v območju mesta Zalalövö], *Poetovio*). Kaže, da so mesto *Tarsatica* — Rijeka ali inkorporirali v Italijo ali pa (pozneje?) ustvarili samostojno regijo *Liburnia Tarsaticensis*. V pozni antiki opazimo težnjo, drobiti velike upravne enote. Zelo verjetno je, da je kraški in julijsko alpski prostor z Gorenjsko, čez katerega so tekla *claustra Alpium Iuliarum*, tvoril vojno-administrativno enoto, imenovano *Alpes Iuliana* ali *Carneola*. Iz nje so izvzeli Emono in jo skupaj z Dolenjsko dodelili provinci *Savia* (glavno mesto: *Siscia*). Vse to kaže prvič na velik pomen Save v pozni antiki kot meje na Slovenskem — dogajanja tečejo različno severno in južno od nje — in drugič, da so Trojane večna mejna točka. Ne vemo pa, kaj je posebnost vzhodnogotske kraljevske uprave (488—536) in kaj se je dogajalo v času bizantinske (536—568) in naslednje langobardske (568 in dalje) vlade in koliko se je slednja vmešavala čez Kras v današnjo Slovenijo in kako dolgo.

Ob popolnoma spremenjeni kasnoantični poselitveni sliki se je popolnoma spremenilo tudi gospodarstvo dežele in socialna struktura prebivalcev. Samoiniciativno gospodarjenje na nivojih srednjih kmetij je zamiralo (plenjenje, negotovo življenje, pomanjkanje varnosti), držala se je le veleposest (z lastno varnostno službo in trdnjavsko grajenimi vilami rustikami), obrt je bila reducirana na življenjski minimum, intenziviralo pa se je pastirsko gospodarjenje kot najprikladnejša oblika za preživljanje v politično negotovih časih. Dežela je dobivala podobo velikega števila garnizijskih centrov, ki jih je sistematično oskrbovala država, kjer je mogla, vojaške družine okrog njih so gojile za lastne potrebe živino, ki so jo v sili lahko takoj odgnale. Branilci postojank so živeli v migracijskem duhu, iz katerega so izšli, saj so to bili predvsem Huni, Gepidi, Goti, Heruli, Rugi, Svebi in drugi.

Le malo je političnih dogajanj pozne antike, ki niso šla tudi preko današnje Slovenije, od bojev s Huni in od Atila, ki je leta 452 vodil armado v Padsko ravnino, do Teoderika Velikega, ki je vodil tja Gote z Balkana (487). Kot posebnost je treba omeniti zadnjega rimskega vladarja, ker je povezan s Poetovionom. To je bil *Romulus*, sin Oresta s slavonsko-sremskega področja in njegove neimenovane žene iz Poetovione, ki je bila hči komesa Romula, tistega, ki je leta 449 vodil

ravensko politično poslanstvo zahodnega dvora k Atili na pogajanja. Dne 31. oktobra 475 je mladoletnega Romula oče v Ravenni posadil na prestol, 4. septembra 476 pa ga je Odoakar, germanskega rodu, odstavil, sam prevzel vlado in s tem prekinil nepretrgano rimsko linijo vladarjev, ki je tedaj segala od legendarnega Romula do poetovionskega Romula Augustula.

Zadnja dogajanja organiziranega antičnega državnega življenja so vezana na bizantinsko-gotsko vojno za Balkan in Italijo. Mnogo tegob je tedaj padlo na ramena naseljencev na današnjem slovenskem prostoru zaradi usodnega prehodnega značaja dežele, kajti čeznjo so vodila premnoga bojna pota (predvsem ko so leta 552 Franki tu zaprli prehod Belizarjeve armade z Balkana v Italijo; ter leta 562 Narzesov poskus učvrstiti oblast po Furlanskem, Kranjskem in Koroškem). Leta 568 so Furlanijo podjarmili Langobardi, pri tem pa ostaja nejasno, koliko današnje Slovenije so sprva zadržali zase in kako dolgo. Cerkevni zbori v Gradežu in nekateri drugi podatki kažejo, da je teklo mestno življenje po vzhodnoalpskem prostoru vsaj rudimentarno organizirano malone do konca stoletja.

Po obrobjih vsega Karpatskega bazena, a tudi v njem samem je bil od 5. stoletja dalje navzoč slovanski človek. V današnji Sloveniji sami so se že v prvi polovici 6. stoletja gibali številni oddelki Slovanov bodisi vključeni v bizantinsko armado v času vojne z Goti bodisi kot udeleženci raznih roparskih pohodov na Furlansko in v Padsko ravnino. Po današnjem gledanju so se poznoantične (langobardske?) postojanke na današnjem Slovenskem vdale postopnemu prodoru Slovanov na jug in zahod v drugi polovici 6. stoletja. Kdaj se je njihovo sporadično pronicanje — sprva prejkone z moravsko-slovaškega prostora — začelo, kdaj zgostilo, še ni jasno; da se je razlivalo po vsem Noriku z Gorenjsko, ni več dvoma. Njihova organiziranost je bila na višini drugih germanskih ljudstev, kar je razvidno tako iz dejstva, da so izbrali Gosposvetsko polje, torej že rimski center, za svoje središče, kot iz moči, ki jim je v 6. in 7. stoletju dovoljevala enakovreden boj z Langobardi in Bajuvari. Pri mestu *Aguntum* — Lienz na Tirolskem ob zgornji Dravi so se v zadnjem deceniju 6. stoletja na vzhodno noriških mejah s slednjimi spopadali.

Ob teh bojih niso bili iztrebljeni vsi stari prebivalci — o keltskih in halštatskih staroselcih tedaj ni več govora, gre za romanizirane in razredčene ostanke orientalsko-hun-

sko-germanskega življa — nekateri so še nekaj desetletij držali v enklavah, bili pa gotovo v naslednjih 100 letih asimilirani. Slovanski živeli v Istri, Slovenskem Primorju in Furlaniji, ki je že tedaj, a še bolj in v večji

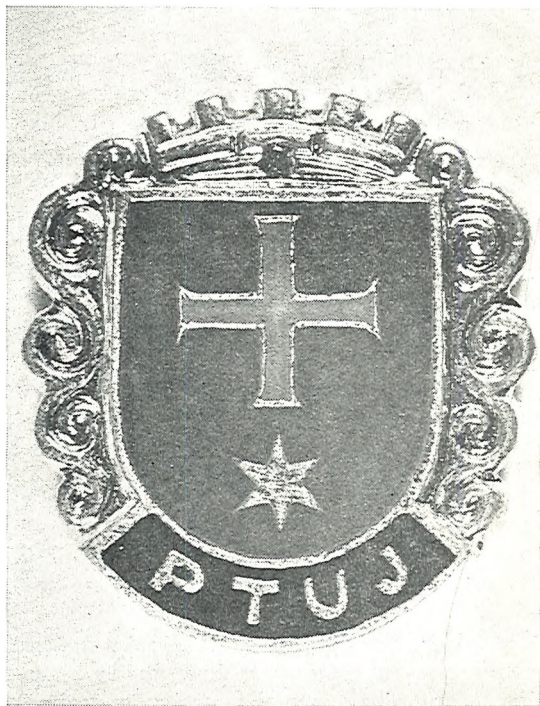
meri kasneje pronical tja, pa je prišel v močnejše organizirano romansko-germansko osredje, s katerim se je jel spajati, vendar je delno, posebej na obrobjih, ohranil samobitnost.

GRB MESTA PTUJA

KRISTINA ŠAMPERL

V predlanskem letu (1976) se je pojavila na trgu značka (glej fotografije 1) v obliki ščita z zelenim poljem, v katerega je vrisan prosto plavajoč rdeči križ, pod katerim je šestokraka rumena zvezda. V spodnjem delu je napis Ptuj. Ščit je obrobljen s pozlačenimi volutnimi in pravokotnimi okraski. Značka je bila prezentirana kot grb mesta Ptuja.

Grb, predstavljen na znački, je bil dejansko v rabi od druge polovice 19. stol. do II. svetovne vojne, vendar je modifikacija že prej obstoječega grba. Torej gre za historičen grb in ne za grb mesta Ptuja nasploh. Do druge polovice 19. stol. in po II. svetovni vojni se je, oziroma se uporablja grb v obliki ščita s srebrnim (belim) poljem, z rdečim

1. Značka

2. Pečat mesta Ptuja iz leta 1273

križem, ki se s kraki dotika stranic in brez zvezde. Težko je direktno ugotoviti, zakaj je do teh sprememb prišlo in zakaj ravno v drugi polovici 19. stol. Zdi se, kot da bi se mesto, ki se bori za svojo avtonomijo, hotelo postaviti z novim grbom. Do spremembe pride ravno v času pospešenih zavestnih akcij Nemcev in njim prijaznih Slovencev za pridobitev Spodnje Štajerske. Nemška kultura je neopazno prodirala pri raznih prireditvah, v društvih in v številnih drugih organizacijah. Grb mesta Ptuja je proti koncu stoletja dobil »novo obleko« tudi na graški deželni hiši.¹ Pri restavriranju zamenja srebrno polje ščita zeleno. Kdaj in zakaj dobi grb rumeno zvezdo, ni znano.

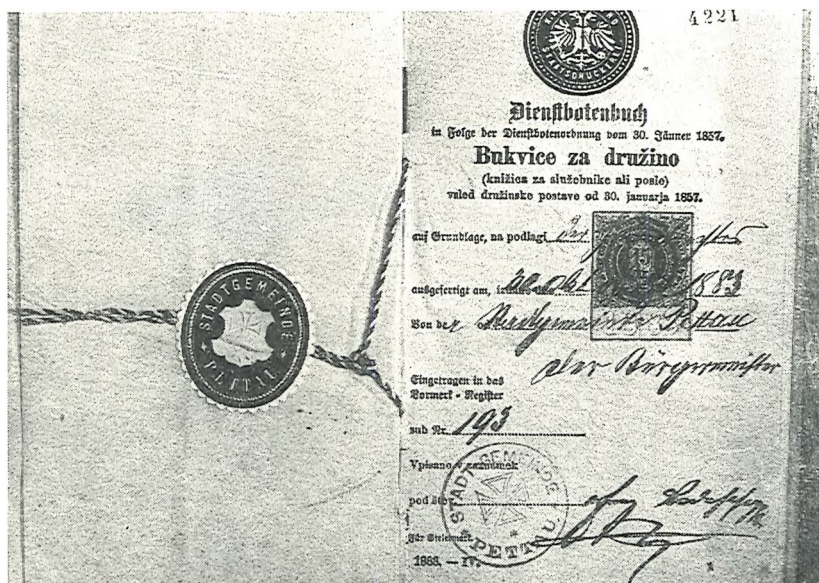
3. Grb mesta Ptuja iz leta 1567, kakršen je v veljavi še danes

Značka je bila med domačini sprejeta kot nemčurska, oziroma Ornikova. V bistvu gre za grb našega mesta ravno iz tega časa. Pojavljala so se vprašanja, kakšen je sploh grb mesta Ptuja, kdaj in kako je nastal. Poskušajmo najti zadovoljiv odgovor. Nismo prvi v teh prizadevanjih, in upam, ne zadnji.

Danes uveljavljen grb (ščit s srebrnim poljem in rdečim križem) po Sarievem² mne-

nju predstavlja ščit sv. Jurija, zavetnika mesta in patrona farne cerkve, prvič upodobljenega na pečatu mesta Ptuja iz 1273³ (1283) (glej fotografijo 2). Widimsky⁴ pa pravi, da je Ptuj dobil svoj grb (sv. Jurija na konju) že leta 1277. V letih 1370—1380⁵ je neznan kipar upodobil sv. Jurija — pešca. Na prsih ima vrisan križ, prav tak, kot je v poznejšem grbu in še v mlajšem pečatu mesta Ptuja. Okoli leta 1400, ko so gotizirali proštjsko cerkev, je ptujski mestni grb v obliki ščita z rdečim križem dobil svoje mesto na sklepniku glavne ladje med grbom salzburškega nadškofa in »vojvodine Avstrije«. Ta grb je lahko tudi posledica restavracije iz 19. stol. Vprašanje je, ali je restavrator le obnovil narisani grb ali pa je upodobil tistega, ki je bil v rabi. Na pečatu dokumenta iz leta 1538⁶ je upodobljen sv. Jurij. V pečatu mesta Ptuja se je sv. Jurij obdržal tja do 18. stol. Nad vrati vodnega stolpa je dobro viden grb v obliki ščita z vrisanim križem in letnico 1551. Grb mesta Ptuja je v tem času že imel ustaljeno obliko, znano tudi iz Bartscheve⁷ upodobitve v njegovi knjigi grbov iz l. 1567 (glej fotografijo 3). Na zastavici ptujske mestne garde iz leta 1769⁸ je na eni strani upodobljen sv. Jurij na konju, na drugi strani pa le ščit — belo polje in rdeč križ. Na spisu mestne občine iz leta 1815⁹ je pečat, v katerem je sv. Jurija zamenjal dvoglavi orel z vrisanim križem. Grb mesta Ptuja pa ostaja isti. Leta 1848¹⁰ ga zasledimo na zastavi narodne garde in sicer je na srebrnem polju rdeč križ. Po tem letu se v grbu mesta Ptuja pojavlja rumena zvezda. Pečat mesta Ptuja postane po vsebini in obliki enak grbu le s to razliko,

4. Poselska knjižica iz leta 1883

da je okrogel in ima napis — npr. leto 1870¹¹ ima napis *Amts-Siegel der Gemeinde Stadt Pettau*. V poselski knjižici iz leta 1883¹² (glej fotografijo 4) sta predstavljena grb in pečat mestne občine, ki ustrežata grbu mesta Ptuja. Leta 1884¹³ se je pri mestni občini pozanimal glede grba A. Schroll, izdelovalec diplom z Dunaja. Zanima ga, če je sv. Jurij še vedno v grbu. Mestna občina pa odgovarja, da je zgodovina grba zavita v temo. Na sodniškem meču iz leta 1555 je sicer upodobljen sv. Jurij in bi tako Ptuj lahko imel v grbu sv. Jurija, vendar se danes uporablja naslednji grb: Ščit z zelenim poljem, rdečim križem in rumeno zvezdo. V tem času je torej grb že imel zeleno polje in ne več srebrnega (belega). Leta 1893¹⁴ Zahn in Siegenfeld razlagata nastanek grba iz ščita sv. Jurija in poudarjata, da zelena brva na sedanjem grbu ni originalna. Grb ohrani to obliko in vsebino do II. svetovne vojne. Leta 1931¹⁵ najdemo v mestni občini Skrabarjevo razlago grba, ki pravi, da je sedaj uveljavljen ščit zelene barve z rdečim križem in rumeno zvezdo. Vendar nadaljuje, da je po mnenju strokovnjakov nastal ta grb šele v 19. stol. Pristni grb pa je sv. Jurij, od katerega se je od 16. stol. naprej uporabljal le njegov ščit, torej grb v obliki ščita z belim poljem in rdečim križem. Isti grb je upodobljen tudi v *Historično topografskem leksikonu K. Schmutza* iz leta 1822.

Skrabar pravi, da na vprašanje, zakaj se pojavi zelena barva na grbu, ni mogoče odgovoriti. Leta 1902¹⁶ najdemo v glavi uradnih dopisov župana Ornika barvasti grb, in sicer je v dvoglavem orlu grb zelene barve, z rdečim križem in rumeno zvezdo. Prav takega

najdemo na ograji proštije cerkve, zgrajeni po prvi svetovni vojni — 1932. Po drugi svetovni vojni se spet uporablja grb izpred druge polovice 19. stol.

Grb, kot je prikazan na znački je torej modifikacija že obstoječega grba v 19. stol., in je izdelan po Nemcih in Štajercih, ki so v grb vnesli zeleno barvo, barvo nerazdeljene Štajerske. Značka kot taka bi lahko izšla v seriji značk historičnih grbov, ne more pa iziti samostojno in kot taka predstavljati grba mesta Ptuja. Dejansko gre za prireditev grba iz 19. stoletja.

OPOMBE

1. B. Saria: *Neue Chronik zur Geschichte und Volkskunde der innerösterreichischen Alpenländer*, Graz 1960, 12. Oktober, str. 2. — 2. Isti, str. 3. — 3. Zgodovinski arhiv Ptuj (ZAP), Fond fotokseroteke (FKT), škatla št. 19. — 4. R. Widimsky: *Städtewappen des österreichischen Kaiserstaates*, Wien 1864, str. 72. — 5. Hrani se v Pokrajinskem muzeju Ptuj (PMP). — 6. ZAP, FKT, šk. št. 19. — 7. Z. Bartsch: *Steiermärkisches Wappenbuch*, 1567, str. 154. Fotokopija se nahaja v ZAP, FKT, škatla številka 19. — 8. Hrani se v PMP. — 9. ZAP, FKT, šk. št. 19. — 10. Hrani se v PMP. — 11. ZAP, FKT, šk. št. 19. — 12. ZAP, fond mestne občine (MO), spis št. 1263, 1886. — 13. ZAP, fond mestne občine (MO), spis št. 2746, 1884. — 14. *Steiermärkisches Wappenbuch von Zacharias Bartsch 1567. Facsimile-Ausgabe mit historischen und heraldischen Anmerkungen von dr. Josef von Zahn und Alfred Ritter Anthony von Siegenfeld*, Graz und Leipzig 1893, str. 83 in 167. — 15. ZAP, fond MO, spis št. 2236, 1931. — 16. ZAP, fond MO, spis št. 2572, 1902.

POTRESI V ZGODOVINI FURLANIJE

ARDUINO CREMONESI

Rušilni potres, ki je 6. maja 1976 opustošil tako obsežno področje v Furlaniji, ni bil ne prvo ne zadnje zemeljsko premikanje v tej lepi deželi. Zanimanje za potresne pojave, ki se je porodilo med furlanskimi proučevalci šele po tej katastrofi, je odkrilo to, kar bi morali že zdavnaj vedeti, se pravi, da je Furlanija potresna dežela. Če pomislimo, da je potresu z dne 6. maja 1976 sledilo še 365 sunkov do konca leta, lahko zaključimo, da se je furlanska zemlja v zadnjem tisočletju tresla nekaj tisočkrat. Vendar pa nihče ne bo mogel ugotoviti niti približnega števila sunkov, saj do druge polovice XIX. stoletja nismo poznali seizmografov. Zato pa poznamo le zelo majhen del potresov iz preteklosti, kar pa ne velja le za Furlanijo, temveč za vse dežele sveta. Poznavanje pa je še bolj vprašljivo, ker so nekdanji zgodovinopisci in kronisti le poredko in na kratko obravnavali dogodke in naravne nesreče, kot so potresi, poplave, viharji, roji kobilic, epidemije in draginje. Tako je znanih le 5 potresov v Furlaniji od XI. do začetka XIV. stoletja. Bilo pa jih je prav gotovo veliko več, le podatkov nimamo. Pa tudi verjeti ne moremo katerim koli vestem. Večkrat namreč naletimo na sporočila, kot je tole: »MCCCLIV. Indictione VII die XV mensis Februarii. Fuit terremotus circa mediam noctem (Leta 1354. V obdobju VII. indikcije, dne 15. februarja. Okoli polnoči se je zemlja tresla).¹

Ali pa tole:

»Dne 28. novembra 1750 je bil ob 8. uri zvečer potres, ko je svetila luna.«²

V nobenem od obeh primerov ne vemo, ne kje je bil potres, ne kakšne so bile posledice in še manj, kako močan je bil. Takale pisarja največkrat anonimnih piscev nas navedajo na misel, da je kdaj pa kdaj šlo za nesporazume ali za osebne vtise. Možno je namreč, da je kateri od kronistov, ker se ni dobro počutil ali pa ni bil docela zbujen, štel za potres morebiten močnejši šum v hiši ali zunaj nje. Zanimivo pa je vedeti, da so bili epicentri potresov, ki so prizadeli Furlanijo skoraj vedno na tehle treh področjih: 1. Karnijske Alpe in Predalpe, 2. beljaško področje, 3. ljubljansko področje. Le malokdaj so bili epicentri na področjih Belluna ali Verone. Ta podatek nas sili k mišljenju, da ima Furlanija skupno usodo s Kranjsko in Koroško ne samo v gospodarstvu in kulturi, temveč tudi v geoloških dogajanjih.

Pri nas v Furlaniji se navajajo kot neoporečna dejstva podatki o potresih v deželi, ki jih vsebujeta dva kataloga. Prvega z naslovom »I terremoti del Friuli dal 1116 al 1887«, je sestavil profesor Annibale Tommasi. Drugega z naslovom »Elenco dei terremoti avvenuti in Italia dall'anno O all'anno 1963« pa seizmologa Feliziani in Marcelli. Obe publikaciji imata le delno vrednost in to iz dveh razlogov: sestavljavci niso stalno bivali v Furlaniji in ker so pogosto zbirali splošne podatke, ne da bi preverjali njihovo točnost. Lahko se tudi vprašamo, kako sta seizmologa Feliziani in Marcelli določala moč (intenziteto) različnih potresov na podlagi vesti, kot so v »Chroniconu Spilimbergense«, ki smo ga že navedli v opombi.

Najverjetnejši lokalni viri, če se hočemo seznaniti s potresi v Furlaniji v srednjem veku, sta »Chronicon Glemense« in »Juliani Chronicon Foro-Julense«. Prvo kroniko je napisal Sebastiano Mulione in zajema obdobje od leta 1300 do leta 1517, druga pa je delo čedadskega kanonika Giuliana in je vložena v Appendix (dodatek, op. prev.) k »Monumenta Ecclesiae Aquilejensis« Bernarda de Rubeis. Vesti obsegajo potrese na Čedadskem od leta 1279 do leta 1401. Podčrtati je še treba, da se moramo za vesti o prvih treh potresih, opisanih, kot da so se dogodili v Furlaniji, zateči h kronistom iz Padove, Vicenze in Verone.

POTRESI OD LETA 1000 DO LETA 1301

Prvi »zgodovinski« potres v Furlaniji ni bil leta 1116, temveč ok. leta 1000. Pokojni profesor Giovanni Brusin je zapisal v svojem odličnem vodiču po Ogleju, da je tamkajšnja baziliko močno poškodoval potres okoli leta 998. Kljub iskanju v specializiranih publikacijah pa nismo zasledili vesti o kakem potresu na tem področju v navedenem letu, pač pa se je treslo leta 1001, a epicenter je bil na Veronskem. O tem je A. Goiram v svojem delu »Storia sismica della provincia di Verona« napisal, da je tega leta »močan in strahovit potres porušil zelo veliko hiš, pri čemer je mnogo ljudi izgubilo življenje.«³ Ta potres je zajel več krajev, tudi ob lagunah, ter je segal celo do Ogleja. Sèm sicer ne s tako močjo, vendar dovolj, da je do višine 7 metrov od tal porušil obodni zid bazilike, sicer že opuščene in razpadajoče zaradi okva-

re, ki so jo povzročili madžarski vpadi iz prejšnjega obdobja. Iz diplome, ki jo je 3. okt. 921 izdal Berengar v mestu Pavia (it. kralj od leta 888 in nemški cesar od leta 916 — op. prev.) in iz zapisov De Rubeisa in Lirutija namreč lahko sklepamo, da so Madžari vsaj dvakrat požgali oglejsko baziliko, ki je nato ostala brez strehe in z opustošeno notranjščino, podvržena vsem vremenskim ujmam. Obiskovalec tega čudovitega furlanskega srednjeveškega spomenika še danes zlahka opazi na zidovju sledove tega potresa.

Po letu 1001 več kot eno stoletje kronike ne govore o potresih v Furlaniji vse dotlej, dokler nista najprej Palladio,⁴ nato di Manzano,⁵ pisala o potresu iz leta 1116. Di Manzano ponavlja, kar je o tem napisal Lodovico Antonio Muratori,⁶ ki pa pripoveduje o potresu iz leta 1117. »Močan potres,« piše Muratori, »o kakršnem prej ni bilo sluha, je v začetku tega leta pustošil po Nemčiji in posebej po Italiji. Skozi štirideset dni so si sledili smrt prinašajoči sunki, ki so prestrašili prebivalstvo vsega polotoka; zaskrbljenosti se je pridružila še vrsta čudežev, ki običajno spremljajo strah, kot prividi ognjenih in krvavih oblakov, celo krvav dež izpod neba.« Kot vidimo, je vraževerna domišljija srednjeveških ljudi ustvarjala pojave kolektivne sugestije. Ne bi navajali, kar je o tem napisal Palladio, ker ne prinaša nič natančnejšega. Gre v tem primeru za potres, ki je prizadel deželi Veneto in Lombardijo in ki ga Mario Baratta⁷ po preučitvi raznih piscev postavlja na dan 3. jan. 1117. Lino Zovatto⁸ piše, da je bilo takrat hudo prizadeto naselje Sesto al Reghena, kjer so se porušili bazilika in obrambni stolpi benediktinskega samostana tako, da je bilo treba znova pozidati oboje. Vsiljuje pa se misel, da je baziliko v Sestu al Reghena porušil ne zemeljski, temveč morski potres, ki je zajel lagune pri Benetkah in na pol ugreznil otok Malamocco, na katerem so se porušile cerkve in več hiš. Ker se Palladio in di Manzano glede potresa iz leta 1117 sklicujeta na Muratorija, a ne navajata posledic v Furlaniji, je domneva o navedenem morskem potresu⁹ zelo verjetna in to toliko bolj, ker Sesto al Reghena leži nedaleč od obmorskega pasu.

Minilo je stoletje brez omembe vrednih potresov vse do močnega potresa na božični dan opoldne leta 1222. Epicenter je bil tokrat kar daleč na področju Brescie, kjer je izredno močan potres porušil večji del hiš in je v ruševinah v mestu in na podeželju izgubilo življenja nad deset tisoč ljudi. Ko Francesco Palladio opisuje sklenitev miru med oglejskim patriarhom in grofom iz Pocie (kraj 5 km od

Pordenona, op. prev.), pravi, da se je to zgodilo leta 1223 kmalu zatem, ko »esso Patriarca senti uno spaventevole terremoto, universale a tutta l'Italia; ma in Friuli piu che in ogni altra Provincia notabile (sam patriarh je občutil strahovit potres, splošen v vsej Italiji, a bolj zaznaven v Furlaniji kot v vsaki drugi pokrajini).¹⁰ Pustimo ob strani Palladijeva pretiravanja glede posledic potresa v Furlaniji, moremo pa iz teh vesti sklepati, da je potres prizadejal Čedad. Patriarh, o katerem govori Palladio, je bil namreč Bertold iz rodbine Andechs-Meran, ki je stoloval v čedadski palači, kajti v Ogleju je bilo podnebje nezdravo zaradi malarije. Ta hudi potres je porušil mnogo stanovanjskih hiš v Čedadu in posebej palačo, ki je bila sedež furlanske teokratične (cerkvene) države. Bertold Meranski je ljubil prijetno in bleščeče življenje in se je dalj časa ukvarjal z mislijo, da bi premestil sedež na videmski grad, ki je bil funkcionalno ustrežnejši in je bil v središču pomembnih prometnih poti, med katerimi je življenjsko važna tista, ki je vodila v Nemčijo, nekdanja Via Julia Augusta. Podjetni Bertold je uporabil potres kot izgovor ter se preselil v Videm, s čimer je povzročil nagel razmah tega kraja, ki je v 50 letih iz vasi postal mesto s številnejšim prebivalstvom kot Čedad.¹¹

In zdaj pridemo do potresa, ki je v glavah preučevalcev povzročil kar lepo zmedo, do česar pa ne bi prišlo, če bi se bili potrudili in pogledali v kroniko, ki jo je napisal kanonik Giuliano. Pripoveduje namreč, da je bil 24. aprila 1279 »na praznik sv. Jurija, enkrat pozno zvečer (sero in crepuscolo semel) in tudi okoli polnoči, med jutranjo molitvijo menihov (matutinali Fratrum) velik potres, ki je porušil nekaj gradov in povzročil smrt ljudi, ki so bili v njih (et quo in ipsis Castris inventi sunt, interfecit)«. ¹² To pomeni, da je potres prizadel čedadsko področje in je porušil »quaedam Castra« (nekatero gradove), kajti kanonik Giuliano je bival v Čedadu in je zabeležil vse njene znane potrese, ki so laže ali težje prizadeli mesto. Jacopo di Valvassone je sto let po kanoniku Giulianu napisal, da je »... patriarh (Markvard Randeški) dal restavrirati cerkev v Ogleju, prej poškodovano po potresu z dne 25. januarja 1279, ki je bila tedaj polna predušnikov in bodic...«. Žal so nekateri preučevalci, med katerimi naivni profesor Tommasi, vzeli za čisto zlato Valvassonove vesti in so jih prenesli v svoje spise. Resnica je, da je Valvassone zamenjal potres z dne 25. januarja 1348 (ki je bil rušilen za oglejsko baziliko) s tistim z dne 24. aprila 1279. Dejansko se tega leta

oglejska bazilika ni porušila. Obnovljena je bila šele leta 1366, kajti od leta 1282 do leta 1341 je bilo v njej kar sedem pokrajinskih sinod oz. koncilov. Tako se pogosto porajajo zgodovinske napake.

Prišli smo do leta 1301 in komaj prestopili prag stoletja. Tega leta se je, če sledimo Palladiu, »dne enajstega junija ob zori strašno streslo v vsej deželi. Potres so znova občutili okoli poldne, nato pa po večernicah in po polnoči. Na dan sv. Urha. je padlo veliko toče, ki je poleg škode na poljih poškodovala mnogo krajev, posebej na področju Čedadada.«¹³ Tudi tokrat je moral biti posebej prizadet Čedad. Ta potres omenjajo tudi kanonik Giuliano, Valvassone in di Manzano, ki soglašajo s Palladijem v bistvenih točkah, še več, zadnji

pisec govori o toči, debeli kot kokošja jajca, ki je povzročila bedo na podeželju.¹⁴ O tem potresu je pisal tudi slovenski zgodovinar Vladimir Levec, ki ga uvršča med štiri največje, ki naj bi bili prizadeli Furlanijo vse do XVI. stoletja. Verjeti moramo, da je potres iz leta 1301 poleg Čedadada prizadel še druge kraje, da pa je bil govor samo o tem mestu, ker je bilo tedaj še vedno največje upravno in kulturno središče v Furlaniji, v njem pa je bil vedno kak »intelektualec«, ki je zapisal važnejše dogodke.

VELIKI POTRES LETA 1348

Po potresu leta 1301 ni Furlanija 47 let trpela zaradi hujšega tresenja zemlje. Zato pa

Humin ob potresu leta 1976

so jo leta 1338 napadle kobilice. Bila je to najstrašnejša nadloga, ki je kdajkoli, vse do danes, prizadela Furlanijo. Vdor teh požrešnih ravnokrilcev je opustošil tudi sosednje dežele ter posebej Koroško in Štajersko. O tem nam je zapustil slikovit opis znameniti opat Janez Vetrinjski, ki ga prinaša zgodovinar Josip Gruden.¹⁵ Naj prepisemo zadnje vrstice: »Strašno je bilo gledati, kadar so priletele. Že od daleč se je slišalo zamolklo šumenje. Ko so prišle bliže, so razširjale strašen smrad in letele tako na gosto, da je solnce zatemnelo.«

Sledil je strahovit potres leta 1348. Najbolj verjetna in obširna pričevanja o tej izredni katastrofi so nam zapustili zlasti kanonik Giuliano, florentinski kronist Giovanni Villani in tudi Palladio.

Epicenter potresa je bil Beljak. V Grudnovi Zgodovini slovenskega naroda pa beremo: »Vsi zgodovinopisci tedanjega časa v živih barvah in na široko opisujejo grozo razdejanja, ki ga je povzročil strašni potres leta 1348. Bilo je na praznik spreobrnjenja sv. Pavla dne 25. januarja okoli 3. ure popoldne, ko je vse dežele od Adrije do Donave pretresel močan sunek, kakršnega še ni bilo čutiti od stvarjenja sveta. Koroško in Kranjsko je njegova sila najhuje zadela. Lepo je sijalo sonce ob treh popoldne. Kar se strese zemlja z grozno silo. Zvonovi so sami zvonili...«¹⁶ Splošna sodba pa je ta, da je ta izredno močni potres najpristneje opisal kanonik Giuliano in zato navajamo iz njega najzanimivejši odstavek: »(Potres je) prizadel Koroško tako izredno hudo, da bi se ta opis zdel ne le zgolj plod domišljije, temveč izbruh blazneža, če ga ne bi potrjevalo pričevanje toliko oseb. Kajti Beljak je, kot so povedali očividci, tako streslo, da ni ostala nepoškodovana nobena zgradba z izjemo nekaterih lesenih bajtic, ki niso imele temeljev. Tudi stolnica (sedanja cerkev sv. Jakoba), ki je bila polna ljudi, se je zrušila tako hitro, da se ni mogel nihče rešiti.«¹⁷ V isti kroniki kanonik Giuliano poroča, da je kmalu nato v Beljaku izbruhnil požar, ki je dokončno uničil vse, kar je bilo v porušeni hišah. Ta strahoviti potres je povzročil usad vsega južnega pobočja Dobrača, ki je zasul 27 vasi ob svojem vznožju z vsemi prebivalci vred. Villani poroča, da je potres z usadi, ki jih je povzročil, zajel na nekaterih mestih tok Zilje in Drave in ustvaril jezera, od katerih so nekatera ostala do danes. V Ziljski dolini je voda zalila 10 vasi in naselij in mnogo gradov je bilo porušeni. Ve se tudi, da je bil porušen osojski samostan in da so se zrušili mnogi gradovi v bližini Beljaka. Gotovo je, da je v

tem potresu umrlo na tisoče Korošcev, četudi se za njihovo število ni niti približno izvedelo. O tej velikanski tragediji je Gruden zapisal: »Toliko gorja ni nikdar solnce obsevalo, kolikor ga je bilo videti po naši domovini ta usodnj zimski dan.«¹⁸ Na žalost ni nič znanega o škodi, ki jo je povzročil potres na Kranjskem, na Goriškem pa je porušil grad v Tolminu.¹⁹

Kanonik Giuliano pripoveduje, da so se sunki vsako toliko ponavljali skozi 40 dni. Naj pri tem podčrtamo, da so takratni pisci določali vedno na 40 dni trajanje izredno močnih potresov. Edina vest tega kronista o posledicah potresa v Furlaniji je ta, da se je zrušila oglejska bazilika, ki jo je leta 1366 dal restavrirati in povečati patriarh Markvard Randeški. Novejša arheološka raziskovanja so pokazala, da se je v takratnem potresu zrušila le streha na cerkvi. Podrobnejše vesti o škodi in žrtvah potresa v Furlaniji nam je zapustil Giovanni Villani. Napačno pa je zapisal irnena mnogih krajev, ker je prejel vesti (ki jih je potem zapisal v svoje *Chroniche*) od florentinskih trgovcev, ki so potovali skozi Furlanijo in Koroško, sam pa omenjenih krajev ni poznal. Po Villaniju »je zaradi potresa samo v Karniji izgubilo življenje več kot tisoč petsto mož, žena in otrok.«²⁰ Palladio pa je napisal, da »je v Karniji umrlo več kot tisoč oseb in da ni bilo noseče žene, ki ne bi splavila.«²¹ Gotovo je takrat umrlo mnogo ljudi tudi v drugih krajih Furlanije, a noben kronist ni poskrbel niti za globalno število. Glede škode pa se ve, da se je zrušilo več gradov, med temi oni v Tolmezzu, Flagogni in San Danielu. Delno sta se zrušila tudi gradova v Ragogni in Vidmu, kjer so stanovali oglejski patriarhi (takrat je vladal patriarh Bertrand). Najbolj je prizadelo naše kraje Tumeč (Tolmezzo), Pušja ves (Venezona), Humin (Gemona) in Čedad, medtem ko je Osoppo ostal skoraj nepoškodovan, a Pordenone in Sacile sta utrpela omejeno škodo. V Čedadu in Huminu so se zrušili vsi stari stolpi, zgrajeni v času Langobardov.²² O Huminu Villani pripoveduje, da se je zrušila več kot polovica hiš in da »je zvonik farne cerkve počil od vrha do tal in se odprl ter da je tudi slika sv. Krištofa, vrezana v živo skalo, počila po vsej dolžini.« Tudi v Pušji vesi »je zvonik počil po polovici in se je več hiš zrušilo.« Jasno se v tem kaže primerjava s potresom z dne 6. maja 1976. Malo več kot 2 meseca po potresni katastrofi se je pojavila pljučna kuga, ki se je prikradla iz vzhodne Evrope, gnijoča, nepokopana trupla pod ruševinami pa so jo še pospeševala. Brez izjeme je smrt nastopila v treh dneh po okužbi. Fur-

Pušja ves (potres leta 1976)

lanija je po tej »šibi božji« ostala skoraj brez prebivalstva. Isto velja za Kranjsko. Ne glede na to pa se je življenje znova razplamelo v obeh deželah. K sreči se njuna zgodovinska usoda s temi nesrečami ni iztekla.

Mínilo je 163 let do časa, ko je Furlanijo znova pretresla katastrofa, primerljiva z ono iz leta 1348. Medtem se je sicer dežela nekajkrat tresla, potresi so bili različne moči, a nikoli s smrtnimi žrtvami. Zadovoljivi podatki o sedmih so v kroniki kanonika Emiliana in v *Chroniconu Spilimbergense*. Najmočnejši sunki so bili 6. septembra 1403, 22. februarja 1451 in 3. febr. 1455. O njih kronisti ne dajejo podatkov o prizadetih krajih, poročajo samo, da so se podrle le nekatere zgradbe, medtem ko je potres leta 1451 povzročil le velik strah. Anonimni pisec vesti o tem zadnjem potresu poroča, da se je pojavil s sunkom, ki je trajal kar cele četrt ure. Ne glede na to gromozansko pretiravanje, ki ga pripisujemo nepazljivosti kronista, je ta sporočal, da je bil sunek »vehemens«, tj. silovit tako, da so ljudje obstali kot iz uma zaradi strahu. Ko bi bili vsaj vsi potresi v Furlaniji imeli samo tak, le nasmeha vreden učinek!

Če v teh 163 letih Furlanije niso prizadevali rušilni potresi, pa so jo prizadevale druge nesreče, bodisi naravne, bodisi take, ki so jih izzvali ljudje. Kolikor zadeva prve, naj povemo, da so jo skupno s slovenskimi deželami petkrat napadle kobilice, razsajala je lakota in skozi vse XV. stoletje je bilo 23 epidemij kuge, ki je trajala skupno 32 let. Tudi v slovenskih krajih je razsajala kuga, vendar v manjšem obsegu. Druga nasreča, ki je pri-

zadela Furlanijo, so bile silovite poplave Timententa. Bilo jih je več v XV. stoletju in spremenile so geografsko podobo njegovega dolnjega toka. Kolikor pa gre za nesreče, ki so jih povzročali ljudje, vemo, da so v Furlaniji od 1361 do 1420, tj. 60 let, divjale večje ali manjše vojne, upori, ki so jih podžigali tisti, ki so se hoteli polastiti dežele in to vse do tlej, dokler ni postala kolonija Benečanov.

Po beneški zasedbi so Turki med leti 1472 do 1499 štirikrat vdrli v Furlanijo in vsakič pustili za seboj krvave sledi. V istem obdobju so se turške sablje šestkrat bliskale po sosedni koroški, a dežele, ki so ob tragičnih turških vpadih najbolj trpela, so bili slovenski kraji, saj so jih od leta 1469 do leta 1498 tolpe »akindžijev« kar 28-krat opustošile. V primerjavi s temi militariziranimi roparji so bili celo potresi odločno manj strašni.

LETO VERIZNIH NESREC

V zgodovini Furlanije ni bolj nesrečnega leta, kot je leto 1511. Samo poplava je manjkala, da bi dopolnili seznam strahot, ki so jo zadele. Do tega leta so Furlani morali prenašati posledice avstrijsko-beneške vojne, ki se je začela 1508, nato pa posledice vojne t. i. cambraiške zveze. V obeh so se lovili benečanski najemniki s krvoločnostjo, ki se je kaj malo skladala s tako imenovano »latin sangue gentile« (plemenita latinska kri). Leta 1510 se je na podeželju razširila kuga in 26. februarja 1511 so v Vidmu izbruhnili strahoviti nemiri, ki jim je bil na čelu bedni avanturist Antonio Savorgnan. Razbrzdana tolpa je pobila mnoge Savorgnanove nasprotnike in iz-

ropala njihove hiše. Nato so se nemiri razširili na deželo in mnogo gradov je bilo izropanih, porušenih in požganih. V vsej Furlaniji sta vladala teror in anarhija, po tednu dni pa se je vse pomirilo. Dne 26. marca istega leta, mesec dni po tragičnih nemirih — ponoven rušilni potres. Ni sicer imel tolikšne moči kot oni nesrečnega spomina iz leta 1348; v Furlaniji je namreč povzročil manj škode in žrtev. Vendar je ostal v trdnem spominu, bodisi ker je bil pozneje, bodisi ker so mnogi o njem pisali. Vsekakor pa Furlani še danes ne vedo, da je ta veliki potres imel svoj epicenter v ljubljanski kotlini. Takole je o njem napisal Gruden: »Prvi sunek, 24. marca, je zlasti pretresel Ljubljano. Cerkev in samostan nemškega viteškega reda, vicedomova palača in mnoge trdne hiše so se razrušile, druge so dobile take razpoke, da so jih morali prebivalci zapustiti. Dne 26. marca med 4. in 5. uro popoldne se je sunek ponovil. Osem mestnih stolpov in del mestnega obzidja se je zvalil v prah.«²³ Gruden dodaja še, da so se v drugih slovenskih krajih zrušili gradovi Bled, Tržič, Škofja Loka, Polhov Gradec, Kamen, Stari grad pri Kamniku, Turjak, Planina in Postojna. Dopolnjujoč to pripoved slovenski zgodovinar piše: »V Idriji se je odtrgal del Kobalove planine, se zvrnil v Idrijo in zajezil vodo, da je preplavila skoraj ves rudnik.«²⁴ Iz drugih virov se ve, da so čutili potres tudi ob obali.

V Furlaniji so prvi izredno močni sunek začutili ob isti uri kot v Ljubljani, t. j. okoli 4. ure popoldne, vendar se običajno misli, da je bilo to okoli 20. ure zvečer, kajti takrat so se štele ure v Italiji od sončnega zahoda do vzhoda in od vzhoda sonca do njegovega zatonja. Bile so zato dnevne in nočne ure in je to povzročalo dvomnje. Tako je to mnoge seizmologe in zgodovinarje zavedlo v zmotu pri registriranju ure potresov v tistih stoletjih kar je imelo za posledico, da so to grobo napako prenesli tudi na poznejše generacije.

Povedali smo že, da potres 26. marca 1511 kljub pogubnim posledicam le ni bil tako katastrofalen kot oni iz leta 1348. Naravno pa je, da so bili takratni kronisti pod vtisom silovitosti pojava in zato drugačnega mnenja. Tako je npr. Videmčan Gregorio Amaseo napisal, da je bil »ta potres najstrašnejši, kar jih je kdajkoli bilo v Vidmu in v Furlaniji.«²⁵ Po mnenju notarja (pisarja) Roberta iz Latisane je potres trajal »toliko ko molitvica *miserere* (usmili se) ali *parum minus quam Ave Maria* (ali malo manj kot Zdrava Marija) in po splošnem mnenju, če bi trajal dalj, bi se zrušile vse hiše, ki so bile močno razmajane.«²⁶ V Vidmu ljudje niso mogli stati pokonci, po-

sebej ne na trgih in palačah v središču mesta. V takratnih strah vzbujajočih trenutkih so ljudje mislili, da se bo vse mesto zrušilo. Pa se to ni zgodilo. Potres, ki je po poročilu notarja iz Latisane trajal kakih 10 sekund, je povzročil hudo škodo, toda omejeno na območje gradu in stolnice. Posebej se je »zrušil del starega gradu in pokopal v ruševinah dve gospodinji beneškega namestnika.«²⁷ Zrušila se je stebrova lopa pri cerkvi sv. Ivana in, kot poroča notar Monticoli, sesulo se je mnogo hiš» s poginom ljudi in razrušenjem grajskega obzidja in cerkve ter zvonika sv. Marije.«²⁸

Po običajnih netočnostih takratnih kronistov Monticoli ne pove, koliko je bilo mrtvih ljudi. Po svoji strani Palladio pripoveduje, da je z vrha stolnice padel zobčast nazidek, prebil spodaj stoječo streho in razkril »nekatero mrtvece« iz nemirov minulega 26. februarja. Opustimo jokavo poročilo beneškega namestnika v Vidmu, ki potrjuje prej povedano. Kolikor gre za psihološke učinke potresa, so bili pač taki, kot se povsod pojavljajo ob takih dogodkih. Palladio²⁹ poroča, da so mnogi na smrt prestrašeni Videmčani prebili več noči po vrtovih in parkih. Prav tako, kot se je zgodilo v Furlaniji po potresu predlanskega leta.

Ljudje so vnaprej čutili, da se bo potres enkrat ali večkrat ponovil in res se je z dokajšnjo silovitostjo pojavil 17. in 25. junija ter dokončno porušil mnogo že prej poškodovanih in razmajanih stanovanjskih hiš in obzidij. Po tem se je treslo še večkrat, a šibkeje. Že imenovani Monticoli je v svoji *Chronici*³⁰ izjavil, da se je do konca leta treslo 44-krat, a samo njegovo pričevanje ni zadostno jamstvo, da je število resnično, kajti verjetno je, da je večje. Vsekakor so se ljudje navadili na tresenje. Dejstvo je, da so se Videmčani, nekoliko zaradi vdanosti v usodo, še več pa zaradi nadležnega mraza, postopno vrnili v svoje hiše.

Kot je razvidno, ne manjka spominov in zapisov o posledicah tega hudega potresa v videmskem mestu. O njem so poleg navedenih avtorjev pisali še Giovanni Battista da Cergneu, imenovan Cernocco (Čarnejski — op. prev.) in Francesco di Manzano,³¹ medtem ko sta o tem molčala, kar je nerazumljivo, sodobnika Giovanni Candido v svojih znanih »*Commentari dei fatti di Aquileia*« in kasneje *De Rubeis*.

Na podeželju je potres prizadel razne kraje. Najbolj znani so: Sacile, Tolmezzo, Pinzano, Tarcent, Villalta, Moruzzo, Colloredo, Čedad, Osoppo, Rtinj, Pušja ves in Humin. Najtežje je bil prizadet zadnji kraj. Kot po-

ročata Giov. Batt. di Cergneu in Sebastiano Mulione,³² je umrlo nad 50 oseb in se je zrušilo nešteto hiš in stolpov iz obrambnega obzidja. Zrušili sta se tudi dve cerkvi in samostan sv. Neže in sv. Klare. Mnogo hiš se je sesulo tudi v Pušji vesi, žrušil pa se je tudi del Osoppa. V Čedadu je bilo porušenih 28 hiš, sesul se je samostanski zvonik in med ruševinami je umrlo 15 ljudi. Poleg tistih, ki so bili porušeni med nemiri prejšnjega meseca, se je zrušilo še nekaj gradov.

Toda druge nesreče, ki so tega leta prizadele Furlanijo in posebej Videm, so veliko hujše od potresa. In res je kmalu po potresu izbruhnila epidemija kuge, ki ji je sledila huda draginja. Medtem je tekla svojo pot vojna caimbreške lige proti Benetkam in vsak dan so eskadroni nemške konjenice plenili kraje med Gradiščem ob Soči in Vidmom ter prišli celo do mestnega obzidja. »Znotraj je bila lakota in kuga, zunaj pa vojna«, poroča v skopih, a dramatičnih besedah Giovanni Candido in pojasnjuje, da so iz vsake hiše vozili pokopavat trupla okužencev »in bilo je strašno videti prepolne vozove in ker ni bilo zanje dovolj prostora na pokopališčih, so jih v kupih pokopavali na javnih ulicah.«³³ Kuga je posebej divjala v Vidmu in na Čedadskem. Samo v Vidmu je to leto ali za lakoto ali za kugo umrlo okoli deset tisoč ljudi. In tako postane jasno, kar smo prej rekli, da je bilo namreč to najbolj dramatično leto v furlanski zgodovini.

Ostane nam še, da omenimo potrese v XVI. stoletju, ki so sledili onemu iz leta 1511. Naj takoj povem, da so bili različni po moči in če je bil med njimi kak izrazito močan, ni bil nobeden rušilen in ni povzročil smrtnih žrtev. Seizmologi so zabeležili 35 potresnih sunkov od 15. februarja 1512 do 1595, a gotovo jih je bilo več. Če pa v tem času ni bilo rušilnih potresov, ni manjkalo drugih nadlog, ki so prinesle v deželo žalost, lakoto in bedo. Bilo je več epidemij kuge, razsajala je draginja, dvakrat so deželo napadli roji kobolic in proti koncu stoletja je bilo dvoje hudih poplav Tilmenta; zadnje je še pospešilo indiskriminirano sekanje gozdov po Karniji po nalogu Beneške republike.

SKORAJ MIRNO STOLETJE IN STOLETJE POTRESOV

Kaže, da je bilo XVII. stoletje v Furlaniji obdobje brez potresov. Lahko pa dvomimo o tem, ker bržkone le ni bilo kronistov, ki naj bi jih registrirali. Že smo namreč videli, da so potrese z epicentrom na Veronskem in Padovanskem vedno občutili vsaj na desnem bregu Tilmenta. Gotovo je, da se je zemlja

tresla v delu Furlanije zaradi zelo močnih potresov iz leta 1646 oziroma 1670, ki so prizadeli področje Padove oziroma Verone.³⁴ Vemo še o hudem potresu v Beljaku, ki se je pripetil v zgodnjih jutranjih urah 4. decembra 1690. Ta potres je porušil okoli dvesto hiš tega lepega koroškega mesta ter povzročil smrt več ljudi. Morali so ga čutiti vsaj v Kanalski dolini (ki je sicer takrat spadala h Koroški — op. prev.), če se je treslo do Dunaja, Benetk, Verone in zahodne Istre.³⁵

Tako smo prišli do XVIII. stoletja, bogatega z dogodki na kulturnem, znanstvenem, družbenem in političnem področju, kar je globoko odmevalo v velikem delu Furlanije, a za Furlanijo je bilo to tudi stoletje potresov. Bilo jih je kakih trideset v tej deželi, in več kot eden je bil rušilen in smrtonosen. Vendar je šlo za potrese, ki so prizadeli v glavnem Karnijo ali področje Tramonti.

Prvi potres v Karniji je bil 28. julija 1700.³⁶ Bil je rušilen in smrtonosen potres, ki je hudo prizadel področje Enemonza, Socchieva in Ovara, kjer so se zrušile skoraj vse hiše. Povzročil je smrt 16 oseb pod ruševinami in usade v gorah. Prvemu sunku so sledili številni drugi skozi 15 dni, na kar je tresenje ponehalo.

Kot poroča Giuseppe della Bona, je Gorica januarja 1716 večkrat čutila močno tresenje. Potres ni povzročil večje škode, a ljudje so se tako prestrašili, da so ne glede na zimski mraz prespali več noči na prostem na trgu Travniku.³⁷ Della Bona ni bil priča potresu, saj se je rodil leta 1796 in je, bodisi zato, bodisi ker je zaupal netočnim podatkom, zgrešil pri datumu. Potres, ki ga on postavlja v leto 1716, je dejansko potresni sunek iz leta 1719 ki je prizadel Benečijo in silneje večji del Furlanije.³⁸

Če zanemarimo nekatere šibkejšje tresljaje, ne moremo mimo potresa z dne 8. oktobra 1746, ki so ga čutili v Vidmu ter na področjih Ippalisa in Orsarie. Šlo je za izrazito močan potres, ker je poškodoval več hiš in porušil cerkev v Orsarii.³⁹ Obširneje ne bomo omenjali petih srednjemočnih potresov, ki so si sledili na področju Pordenona med leti 1750 do 1757, ker so povzročili mnogo hrupa, pa nobene škode.⁴⁰

Tako pridemo do hudega potresa na področju Tramonti 10. julija 1776. V treh zaporednih dneh se je večkrat ponovil in je bila zato razumljiva zaskrbljenost med nesrečnimi prebivalci tega področja. Pordenonski zgodovinar Gian Battista Pomo ga je opisal v slikovitem slogu v svojih »Commentarii urbani«, ki so bili doslej le delno izdani. Od njega izvemo, da so občutili sunek skoraj eno

Njiva v Reziji ob potresu leta 1976

minuto v Pordenonu, kjer je povzročil precej strahu. V hribovskih vaseh pa je več kot močan potres povzročil hudo škodo, poškodbe več ljudi in smrt dveh žensk. Posebej je potres prizadel epicenter Tramonti, Andreis, Bareis, Montereale Celliba, Sequals in Meduno. Tresljaje so občutili tudi v San Danielu, Vidmu, Bellunu in Benetkah, kar dokazuje njegovo silovitost. Še danes plošča na palači Colassis v Medunu spominja obiskovalce na ta nesrečni dogodek.

Dvanajst let kasneje je bil potres v Karniji. Bil je to za Furlanijo najhujši in najbolj poguben v vsem XVII. stoletju. Dne 20. oktobra 1788 so bili ljudje v Tolmezzu že v posteljah, ko je izrazilo močan sunek, ki je trajal le 4 sekunde, porušil okoli štirideset hiš, povzročil več kot 30 žrtev, sesul stolnico, sodišče in tovarno Linussio, ki je zaposlovala veliko delavcev. Škoda je bila ogromna in je dosegla višino kar dvesto tisoč ducatov ali 8 milijonov dolarjev. Potres je bilo čutiti vse od prvega sunka po dolini reke But in celo do Padove in Verone.

Zemlja se je tresla deset dni zaporedoma in ljudje v Tolmezzu so bili kar obsedeni od strahu.⁴¹ Mnogo prebivalcev iz tega glavnega kraja v Karniji in s področja, zaposlenih v tovarni Linussio, se je moralo izseliti v tujino in si iskati nove zaposlitve, ker je tovarna zaradi škode, ki jo je utrpela, prenehala z delom. Ta hudi potres je ostal v takem spominu med prebivalci Tolmezza, da so ti vzdali spominski plošči na pokopališču in na obnovljeni sodni palači, da bi se spomin na ta nesrečni dogodek ohranil tudi bodočim rodovom.

Kronist di Manzano je opisal potres, ki naj bi se bil pripetil v Karniji leta 1790.⁴² Ker so učinki opisanega potresa enaki onim iz leta 1788, je gotovo, da je zgodovinar iz Jassica zgrešil datum, opirajoč se na približne podatke. Leto kasneje, točneje v noči od 3. na 4. avgust 1789, se je zemlja silno stresla pri Tramonti, pri čemer so se zrušile strehe na hišah. Tudi ta potres je bilo čutiti celo do Verone.

Dne 6. junija 1794 je močan potres prizadel Canale di Cuna in dolino reke Meduna ter povzročil škodo zlasti krajem z imenom Tramonti (Tramonti di Mezzo, di Sopra in di Sotto, op. prev.). Potres se je razširil tudi na Karnijo, kjer je prizadel zlasti Sutrio in Soccchiere.⁴³ V Tramonti so se porušile mnoge hiše, mnogo pa je bilo poškodovanih. Dne 30. tistega nesrečnega meseca se je potres ponovil le na področju krajev Tramonti, kjer so se sesule hiše, poškodovane 6. junija in so bile ubite štiri osebe. V trenutku potresa je silni sunek vrgel na tla ljudi, ki so delali na polju.⁴⁴

Temu lokalnemu, a silovitemu potresu so sledili drugi manjšega obsega ali manjše pomembnosti. Kot zapis za kroniko naj omenimo zadnji potres, zabeležen v Furlaniji v XVIII. stoletju, tj. tisti z dne 23. oktobra 1796. Šlo je za šibek tresljaj, ki ga je komaj kdo zaznal.

Po letu 1796 ni bilo v Furlaniji naravnih nesreč, pač pa več političnih prevratov. Od leta 1797 do leta 1813 so v Furlanijo (Patria de Friul)⁴⁵ kar šestkrat vpadle in jo »osvobodile« napoleonske in avstrijske vojske.

DEVETNAJSTO STOLETJE
VELIKO POTRESOV BREZ ŽRTEV

V devetnajstem stoletju se je furlanska zemlja pogosto tresla. Potresi so kdaj pa kdaj povzročili veliko škodo, toda — če naj verjamemo kronikam in časnikom iz tega časa — nobeden ni povzročil žrtev. To je torej značilnost potresov v Furlaniji v XIX. stol. Videli pa bomo, da so premikanja zemeljske skorje povzročila žrtve, zlasti na področju Belluna in na Kranjskem.

Od vseh potresov v Furlaniji v XIX. stoletju so le trije pustili trajen spomin zaradi obsežnosti prizadetih ozemelj ali zaradi povzročene škode. Od drugih potresov so tisti, ki so jih opredeljevali kot »močne«, povzročili le malo ali skoraj nič škode, kot so razpoke v zidnem ometu, slike, ki so padale sten, prevrnjenj dimniki. Slišalo se je še podzemno bobnenje pred potresi in zvonovi so sami od sebe zazvonili. Zadnje so kronisti redno omenjali in med njimi je to pri opisovanju potresov bila nekaka značilna nota. Prvi potres stoletja je bil tisti z dne 6. januarja 1805. Bil je to le majcen površinski potres, registriran zaradi znanstvene tanko-vestnosti.⁴⁶

Toda prvi, res zelo močan potres je bil tisti z dne 25. oktobra 1812 z epicentrom v Sequalsu, kjer je porušil Borgo Fontana ob vznožju griča. Poleg Sequalsa so bili hudo prizadeti Cavasso Nuovo, Fanna in Pordenone. Resna je bila tudi škoda v krajih Caneva di Sacile, Aviano, Polcenigo e Valvassone. Potres je bil tako silovit, da je s konicami segel do Vidma, Belluna in Benetk. Materialna škoda je bila izredno velika in je več let negativno vplivala na gospodarstvo na področju Pordenona. Glede na škodo, ki jo je povzročil, je bil to najhujši potres v Furlaniji v XIX. stoletju. V tem letu se je na zmrzlih ruskih planjavah dopolnila tudi politična usoda Furlanije. In res je naslednje leto bivša beneška Furlanija prešla pod avstrijsko upravo.

Od 6. januarja 1805 do 19. januarja 1842 je meteorolog Girolamo Venerio registriral 29 potresov v Vidmu in enega istočasno v Vidmu in v Arti. Od teh je bilo sedemindvajset le rahlih tresljajev, registriranih v znanstvenih laboratorijih, le trije so bili močni, a brez hujših posledic. Hude posledice pa je imela epidemija kolere, katere žrtev je bil v Gorico izgnani francoski kralj Karel X.

Močan potres, ki ga je spremljalo podzemeljsko bobnenje, je streslo Arto 6. oktobra 1839 ob 4,30 zjutraj. Zemeljsko premikanje ni imelo drugih posledic razen tega, da so zvonih zvonovi in se je prevrnil kakšen

kos pohištva. Potres se je ponavljal ves mesec z okoli 200 sunki, ki so jih registrirali amaterji.

Dne 21. decembra 1845 ob 9,20 uri zvečer je Ljubljano prizadelo močno premikanje zemeljske skorje, ki je poškodovalo zidovje in prevrnilo nekaj dimnikov. Občutili so ga tudi v Trstu in kot rahel tresljaj v severni Furlaniji.

Dvanajst let kasneje je bil drugi močan potres z epicentrom na Ljubeljskem sedlu, in to dne 7. marca 1857 ob pol štirih zjutraj. Povzročil je le malo škode, čutili pa so ga poleg Ljubljane in Celovca tudi v Zagrebu, večjem delu Furlanije in na otoku Krku.⁴⁷ Po nekaj potresih s srednjo jakostjo med leti 1864—1870 je 14. maja 1870 močan potres prizadel Videm in Čedad. Zemlja se je še štirikrat krepko stresla, zadnjič 12. junija istega leta. Posebej je bil prizadet Čedad, kjer je bilo poškodovanih več hiš in prevrnjenih več dimnikov.

29. junija 1873 ob 5,10 zjutraj se je vsa furlanska zemlja 12 sekund silno tresla. Epicenter je bil na področju Belluna. Premikanje zemeljske skorje je naredilo nekaj škode v več krajih, med temi tudi v Vidmu, toda najhujša posledica je bil velik strah med prebivalstvom. Iz epicentra na področju Belluna je ta potres segel tudi na področje Trevisa in pustil za seboj dramatične posledice na obeh področjih. V Bellunu sta se sesuli ali je bilo porušeni dve tretjini hiš. Na področju Alpaga je bil porušen dobršen del 32 vasi, na področju Trevisa pa je enaka usoda doletela 20 vasi. Silovit potres je povzročil več kot 80 žrtev in še več je bilo ranjenih, mnogo od teh je ostalo pohabljenih. Na področju Trevisa je bilo največ žrtev v cerkvah, kjer so se ljudje zbrali k jutranjim pobožnostim. Samo v kraju Pietro di Feletto je umrlo v cerkvi kar 38 oseb.⁴⁸

Kasneje se je izvedelo, da je bil tragični potres močan tudi v Padovi, Rovigu, Brescii in Ljubljani ter da je bil prizadet prostor zelo obsežen. Na področju nesrečnega Belluna se je potres v treh zelo dolgih tednih večkrat ponovil, sledila mu je še kolera, ki se je s področja Trevisa razširila tudi v Furlanijo, kjer pa je k sreči uspelo omejiti število žrtev.

Močan potres z nekolikšno škodo je bil v Furlaniji 22. junija 1879. Posebej so ga čutili v Tolmezzu, Tarčentu, Čedadu in Vidmu. Dne 9. novembra 1880 ob 7,20 uri zjutraj so v Vidmu čutili srednje močan potres, ki je bil močan v Trstu, občuten v Bologni, a ob isti uri rušilen v Zagrebu, v Ljubljani pa je povzročil precejšnjo škodo.⁴⁹

Minilo je devet let, ko je 3. septembra 1889 močan potres v Tolmezzu in okolici povzročil resno škodo na več stanovanjskih hišah in javnih zgradbah. Nato je bil na vrsti Claut, ki sta mu dva potresa, dne 24. junija 1892 in 27. febr. 1895, poškodovala hiše. Prvi je bil močnejši, kajti čutili so ga ne le na desnem bregu Tilmenta in v bližnjem Cadoru, temveč tudi v krajih Palmanova in San Giorgio di Nogaro. Po tem drugem potresu v Clautu pa ni bilo treba dolgo čakati na naslednjega, ki ga je bilo čutiti v vsej Furlaniji in ki je bil najstrahovitejši v tem stoletju.

Bilo je ponoči 14. aprila 1895 na veliko noč in večji del ljudi je bilo že v posteljah. Nenadno je izredno silovit sunek prebudil ljudi, ki so poskakali iz postelj in na pol oblečeni zdrveli na ulice. Bilo je nekaj primerov panike, nato se je velika večina ohrabrila. Vso noč se ljubljanske ulice niso niti malo pomirile in v javnih lokalih se je gnetlo ljudi. Le malo se jih je vrnilo v posteljo. In res, prvemu sunku, ki je trajal 25 sekund in je dosegel skoraj 9. stopnjo po Mercallijevi lestvici, je sledilo nadaljnjih sedem, do 6,50 ure naslednjega dne. V Ljubljani so se delno porušile ali bile poškodovane mnoge javne zgradbe, palače in stanovanjske hiše tako, da so kasneje poskrbeli za njihovo prezidavo. Tako je Ljubljana prav zaradi potresa dobila videz modernega sugestivnega mesta.

Tudi v ostali Kranjski je potres povzročil škodo na zgradbah in žrtve. Posebej je bilo prizadeto področje Kamnika, Trbovlje in bolnišnica na Ajdovščini v Ljubljani. Žrtev je bilo razmeroma malo, na vsem Kranjskem kakih deset. Ta znani potres je zajel izredno široko področje. Občutili ga je bilo v Gradcu in tudi na Dunaju, kjer so se ustavile ure. S precejšnjo jakostjo se je razširil celo do Bosne in do Mark. Enake posledice je imel potres v Vidmu in pokrajini, v Trstu, Benetkah, Padovi, Veroni: prevrnjeni dimniki, razmajani zidovi, razpoke na ometih zgradb, vsepovsod koncerti zvonov. V Vidmu in ostali Furlaniji se je godilo enako kot v Ljubljani in delno še drugje. Sprva so ljudje postopali po ulicah, nato pa so navalili v javne lokale in se »osveževali« z obilno vinsko kapljico in likerji. Dopisniki videmskih časnikov so poročali, da so v večjih centrih na deželi bogatini in reveži sedali za iste mize in se bratili med seboj.⁵⁰ Želeti bi bilo le, da bi se to godilo tudi kasneje.

Minili sta dve leti od tistega »mednarodnega« potresa, ko se je zjutraj 1897 zemlja znova stresla. Bil je to močan sunek jakosti 7. stopnje po Mercallijevi lestvici. Epicenter

je tudi tokrat na področju Ljubljane, od koder se je potres razširil na obgorske kraje Furlanije. Najbolj so ga občutili v Čedadu, Vidmu, Huminu in Sacilu.

Zadnji potres preteklega stoletja je bil 20. februarja 1898. Šlo je za premike med 7. in 8. stopnjo po Mercallijevi lestvici in je posebej prizadel Čedad, kjer je bila škoda znatna. Zajel je kar široko področje: Nadiško dolino, Ahten, Videm, Palmanovo.

Kot smo že povedali, potresi v Furlaniji v preteklem stoletju niso povzročili žrtev. Več pa je bilo žrtev v naslednjem stoletju.

POTRESI V FURLANIJ IN FASISTIČNA PROPAGANDA

V tem stoletju je Furlanijo prizadelo več potresov, posebej Karnijo in področje Karnijskih Predalp. Pred katastrofo z dne 6. maja predlanskega leta so v Furlaniji vsi vedeli za potres v Karniji iz leta 1928, a nihče ni vedel za potres v Sacilu iz leta 1936. Kasneje bomo obrazložili, kje je tičal vzrok.

Kot vemo, je bil prvi potres stoletja v Furlaniji 3. junija 1906. Imel je jakost 6. stopnje in je povzročil le manjšo škodo. Dve leti kasneje pa je ob zori 9. julija 1908 silovit potres jakosti 8. stopnje po Mercalliju prizadel Karnijo, čutili so ga vse do Sacila, občutno škodo je povzročil v epicentru, ki je bil v kraju Lovea di Arta, močno pa je poškodoval tudi hiše v Reziji.

Pustimo ob strani manjše potrese in preidimo brez nadaljnega na leto 1928. Dne 27. marca ob 9,32 predpoldne je katastrofalni sunek z epicentrom v gori Batài nad Verzenisom 20 sekund dolgo tresel področje Karnije kjer so naselja Cavazzo Carnico, Caneva, Tolmezzo, Verzenis in njihove številne frakcije. V ožjem epicentru (komaj štirih kvadratnih kilometrov) je dosegel jakost 10. stopnje, 9. stopnje pa na področju, ki je bilo k sreči redko naseljeno. Ta silovit potres je popolnoma porušil 42 hiš, hudo poškodoval nadaljnjih 155, povzročil kakih 100 zemeljskih usadov z okoliških hribov in smrt desetih ljudi. Bilo je okoli 200 ponovitev v tem letu. Karnijski znanstvenik Michele Gortani je izjavil, da škode ne moremo šteti kot »velikanske v absolutnem smislu« zaradi omejenega obsega področij, kjer je učinkoval rušilno. Tudi žrtev je bilo razmeroma malo, ker bilo prebivalstvo prizadetih krajev že dan pred tem opozorjeno z nekaj rahlimi sunki, ki so naznanjali katastrofo.⁵¹

Potres iz leta 1928 je bilo čutiti tudi zunaj Furlanije, čeprav z manjšo jakostjo. Ne glede na to in kljub temu, kar je bilo povedano

o njegovih posledicah, je fašistična propaganda uporabila priložnost in potres napihnila v nesrečo nacionalnega merila. Vse je prišlo prav, da bi še povečali vzdušje že razžarjenega patriotizma. Mussolini je razpisal vsedrjavno akcijo za pomoč karnijskim prebivalcem, prizadetim po potresu, in sam prvi vpisal svoj delež pomoči. V Furlaniji izhajajoči časniki so bili polni resolucij in visoko donečih proglasov fašističnih hierarhov. Videmska časopisa »La Patria del Friuli in »Il Giornale del Friuli« sta prinašala pompozne in groteskne dopise. Zdelo se je, da se nihče ne boji potresa, pa čeprav se mu je zrušila streha nad glavo in da vsi delajo z velikim navdušenjem, da bi obnovili porušene kraje. Zdelo se je še, da ni nihče nitj v najmanjši meri zaskrbljen zaradi osebnih nesreč, ne zaradi smrti družinskih članov in prijateljev.⁵² Po štirih dneh so prenehali zvoniti alarmni zvonci in opevanje zmage v furlanskih časnikih, ki jih je vzdrževal režim; vrnil se je mir. Potres v Krajini je odstopil mesto drugim dogodkom, koristnim za propagiranje diktature.

Mirne duše lahko izpustimo iz opisa nevelike potrese, ki so si sledili osem let po letu 1928. Zjutraj 18. oktobra 1936 pa se je zemlja nepričakovano silno zatresla; jakost je bila odločno katastrofalna in je izredno hudo prizadela kraje Sacile, Polcenigo, Caneva di Sacile s frakcijami Fiaschetti, Sarone in Stevena. V Polcenigu se je zrušilo več hiš, poškodovanih je bilo 150 in ubiti sta bili dve osebi. V frakciji Fiaschetti se je več hiš zrušilo, mnogo jih je bilo hudo poškodovanih, ubitih pa je bilo 16 ljudi. V Sacilu, »vrtu Serenissime« ni bilo človeških žrtev, a resno je bilo poškodovanih več palač in javnih zgradb. Sesul se je stolp »Dei Mori«, zrušil

se je del zvonika in hudo so bili poškodovani vsi oltarji, tako da jih je bilo treba pozneje obnoviti. Bolj ali manj so bile poškodovane vse palače na glavnem trgu. Težko je bila poškodovana stebrovna lopa občinske palače, ki so jo po treh letih obnovili »zaradi večjega ugodja občanov in v okras mesta«, kot lahko razberemo iz latinskega napisa, vklesanega na ploščo, vzdano na dan, ko je bil objekt dokončan. Tragični potres iz leta 1936 je povzročil žrtve in škodo v Pinzanu, Cordignanu, Orsagu, Coneglianu in Vittoriu Venetu, čutiti pa ga je bilo celo v Trstu in Benetkah. In vendar, ne glede na to, da je ta siloviti potres povzročil večjo škodo in večje število žrtev kot karnijski iz leta 1928 in čeprav je v primerjavi z omenjenim potresom ta prizadel širše področje, ga je brezobzirni fašistični režim zanemaril in prepustil pozabi. Mussolini ni razpisal akcije za pomoč potresencem na področju Sacila in fašistična propaganda ni udarjala na veliki boben razglašajoč njihovo nesrečo. Edini videmski dnevnik, »Il popolo del Friuli«, je posvetil dogodku le tri petine stolpca in to samo enkrat.⁵³

Dejstvo je, da je tistega leta divjala v Španiji državljanska vojna in da je bilo nekaj mesecev prej proglašeno italijansko cesarstvo. Logično je, da je bilo fašističnemu režimu v korist, da je vso pozornost Italijanov usmerjal na ta dva velika dogodka, pa je zato sacilski potres motil »ubranost« propagandnega orkestra vlade in stranke. Zato so sklenili, da vesti ne bodo objavljali ali vsaj, da bodo vestem o potresu v Furlaniji posvečali minimalno pozornost. Žal je fašistična diktatura v tem uspela tako dobro, da še danes ljudje ničesar ne vedo o tem pogubonosnem potresu.

Zasilna bivališča ob potresu leta 1928 (Verzegnis)

Potresna katastrofa z dne 6. maja 1976 je preblizu, da bi lahko pisali o podrobnostih. Od stotin ponovnih sunkov, ki so sledili prvemu, sta izredno silovita sunka dne 11. in 15. septembra 1976 dopolnila tragedijo furlanskega ljudstva. V primerjavi z onim iz leta 1348 je predlanskoletni potres žel manj žrtev in to zaradi pravočasne pomoči, a škoda je bila mnogo večja. In res, medtem ko potresu leta 1348 ni uspelo razušiti stolnice v Pušji vesi, pa je to popolnoma uspelo usodni ponovitvi potresa 15. septembra 1976. Če pa primerjamo potres z dne 6. maja 1976 z onim iz leta 1511, lahko vidimo, da je ta povzročil manj žrtev in ruševin, a vendar je podobno kot starejši s svojimi silovitimi ponovitvami dopolnil rušitve prvih sunkov.

Po predlanskoletni katastrofi so mnoge države, med njimi tudi Jugoslavija, priskočile na pomoč Furlaniji. Vse to je tolažljivo in ganljivo, ker kaže da je Evropa doumela, da je furlansko ljudstvo pošteno, delavno in sposobno in zato upravičeno, da znova vstane.

OPOMBE

1. Anonimni pisci, *Chronicon Spilimbergense*, Udine 1857. — 2. Dodatki h kroniki, ki jo je napisal Sebastiano Mantica. — 3. A. Goiran, n. d., I., str. 17. — 4. Francesco Palladio, *Historie della Provincia del Friuli*, Udine 1660, I/150. — 5. Francesco di Manzano, *Annali del Friuli*, II/99. — 6. Lodovico A. Muratori, *Annali d'Italia*, Milano 1750, Anno 1117. — 7. Mario Baratta, *I terremoti d'Italia*, Torino 1901, str. 22. — 8. Paolo Lino Zovatto, *Portogruaro, Concordia, Sesto al Reghena*, str. 79. — 9. O tem morskem potresu sta pisala Dandolo v III. zv. *Chronicon* in Samuele Romanin v svoji »Storia documentata di Venezia« II., str. 23. — 10. Palladio, n. d., I/220. — 11. Dne 13. septembra 1223 je Bertold Meranski podelil Vidmu pravico do tedenskega sejma, kar je zelo ugodno vplivalo na demografski in mestni razvoj kraja, ki je bil tedaj še navadna vas. — 12. Bernardo de Rubeis, *Monumenta Ecclesiae Aquilejensis*, Appendix IX, list 38. — 13. F. Palladio, n. d., I/282. — 14. F. di Manzano, n. d., III/320-21. — 15. Josip Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 236. — 16. Josip Gruden, n. d., str. 237. — 17. B. de Rubeis, n. d., Appendix, lista, 42 in 43, »... (terraemo-

tus) Karinthiam tamen supra modum percussit ita ut haec scriptura non solum inamis, se quoque a crapulato stomacho processisse crederetur. nisi tot personarum testimonio probaretur. Nam ut narraverunt personae, quae fuerunt ibi praesentes, Villachum it commovit, ut etiam una domus integra non remaneret, nisi aliqua parvula de lignaminibus, quae fundamentum non habebant. Ecclesia quoque Major in qua erat multitudo virorum atque mulierum, ita impetuose ruit ut non potuerit etiam una persona evadere. — 18. Josip Gruden, n. d., str. 237. — 19. F. di Manzano, n. d., V/56. — 20. Giovanni Villani, *Chroniche*, XII, pogl. CXXIV. — 21. F. Palladio, n. d., I/435. — 22. F. di Manzano, n. d., V/55-57. — 23. J. Gruden, n. d., str. 309. — 24. J. Gruden, n. d., str. 310. — 25. Fratelli Amasei, *Diari Udinesi*, Venezia 1884, I. 1551. — 26. Note del notario Roberto di Latisana nel »Notariorum« di V. Zoppi (Biblioteca Civica Udine). — 27. Anton Belloni, *Diari* (Biblioteca Civica, Udine). — 28. Nicolo Monticoli, *Cronica* (Biblioteca Civica, Udine). — 29. Palladio, n. d., II/108. — 30. Niccolo Monticoli, *Cronica* (Biblioteca Civica, Udine). — 31. Francesco di Manzano, n. d., VII/111. — 32. Sebastiano Mulione, *Chronicon Glemonense*, Udine 1877, str. 13. — 33. Giovanni Candido, *Commentari dei fatti d'Aquileia*, list 97. — 34. Mario Baratta, *I terremoti d'Italia*, Torino 1901. — 35. Mario Baratta, prav tam. Gl. tudi G. B. Fagioli, *Pagine Friulane*, 1893, str. 103. — 36. Župni arhiv v Enemonzu. — 37. Giuseppe della Bona, *Calendario dell'Agricoltura*, str. 54. — 38. Mario Baratta, n. d., — 39. Cipolla, *Memorie* (Collezione Joppi, Biblioteca Civica, Udine). — 40. Aggiune di anonimo alla *Cronaca* di Sebastiano Mantieu. — 41. Memoriale inedito di Agostino Silverio di Paluzza in *Cronache* di don Francesco del Negro di Sutrio. Verjetno je mišljen Giassico sev. zah. od Krmina. — 42. Francesco di Manzano, n. d., VII/str. 259. — 43. Mario Baratta, n. d. — 44. Župni arhiv Tramonti. — 45. Tako so v preteklosti imenovali Furlanijo. — 46. Girolamo Venerio, *Osservazioni meteorologiche in Udine* dal 1803 al 1842. — 47. Mario Baratta, n. d. — 48. Mario Baratta, n. d.; »Giornale di Udine«, od 1. do 29. VII. 1873 — 49. Mario Baratta, n. d.; »Giornale di Udine«, 10. XI. 1880. — 50. Mario Baratta, n. d.; »La Patria del Friuli«, od 16. do 18. VII. 1895. — 51. Michele Gortani, *Il terremoto del 1928 in Carnia*, Bologna 1929. — 52. »La Patria del Friuli« z dne 28., 29., 30. in 31. III. 1928. — 53. »Il Popolo del Friuli«, 20. X. 1936.

Prevod Stanko Murovec

PRISPEVEK K ZGODOVINI ŠPEHARSKE DOLINE

IVAN SIMONIČ

V okvir Špeharske doline se štejejo samo štiri naselja: Špeharji, Breg, Hrib in Selce. Uradno sta samostojni vasi le Špeharji in Breg pri Sinjem vrhu, v katerega so vključeni zaselki Breg, Hrib in Selce. Razporeditev in lega teh zaselkov predstavlja glede na Špeharje nekaj edinstvenega in nenormalnega. Saj obkroža vas Breg pri Sinjem vrhu s svojimi sestavnimi deli Špeharje od treh strani, in sicer na jugozahodni strani z Bregom v kolpskem kanjonu, na precej vzpeti zahodni strani s Hribom in na severovzhodni strani s Selcem na robu doline. Do takšnega stanja je prišlo z izvedbo nove numeracije hiš v letu 1953, ko so z odstranitvijo starih hišnih številk všteli v skupno vse tri omenjene zaselke, ki so dotlej že od svojega nastanka dalje spadali k Špeharjem kot njihovi osrednji vasi. Po vzpostavitvi dveh vasi z novim oštevilčenjem hiš je bila uradno odstranjena tabla ob cesti tik nad Špeharji z napisom Hrib in namesto nje postavljena nova sedanja občestna tabla z napisom Breg¹, s čimer se Hribljani, ki živijo v največjem od teh treh zaselkov, niso nič kaj radi sprijaznili. Ker je vas Breg pri Sinjem vrhu preveč razmetana tvorba, ki se ne ozira na geografsko raznoličnost, bi bilo umestno, da bi vsi trije sestavni deli Brega postali samostojne vasi s svojim lastnim imenom. Saj se v isti črnomaljski občini na primer Miklarji celo z eno samo hišo uradno štejejo kot samostojna vas.

O prihodu in naselitvi ljudi v Špeharski dolini ni podatkov. Dolino so vsekakor že poznali Iliri, ki so si v starejši železni ali halstatski dobi zgradili na razgledni Graščini (561 m) nad Gorico gradišče² in se naselili tudi niže pri Sinjem vrhu. V dolino so prihajali kot lovci, v Kolpi pa so ribarili in se po njej vozili s čolni navzdol proti Ziljam in navzgor proti Poljanski dolini ter po potrebi in možnosti še naprej v Kostel, kjer je bilo halstatsko gradišče in več keltskih naselbin. K halstatskemu gradišču in ilirskim naseljem v Poljanah je domnevno držala gozdna pot čez Špeharsko dolino. Prometna zveza po kopnem se je tod izboljšala in okrepila v rimski dobi, ko se je število naselij povečalo tako v Poljanah kot okrog Vinice, kjer so si Rimljani zgradili 90 m dolgo in enako široko trdnjavo³.

Slovenci so prišli v okoljsko področje s hrvaške strani in so se v Špeharjih ustalili že ob formiranju svojih prvih naselij v Obkolpju. Ker o tem ni listinskih podatkov, da-

je oporo za takšno presojo poljanski urbar, ki je bil spisan 23. decembra 1573 v Ribnici in potrjen s pečati 25. maja 1576 v Gradcu⁴. Po tem urbarju je bilo namreč v Špeharjih 9 celih kmetij, enako kot v Damlju in Sinjem vrhu, ki se je pozneje znatno povečal. Špeharji so spadali takrat med večja naselja, saj so v vsem poljanskem gospostvu imeli po eno kmetijo več le Predgrad, Sodevci in Spodnji Log, Stari trg pa je imel poseben pomen s svojo trgovino.

Ob formiranju fevdalnih gospostev je Obkolpje od Bilpe do Damlja prišlo v poljansko gospodarstvo, ki je zajelo vso Poljansko goro ter preko Tanče gore in dela Doblič zasedlo tudi Jelševnik ter njegova poznejša zaselka Jergle in Sneči vrh. Po zgraditvi zelo utrjenega gradu Poljane, ki je že obstajal v 13. stol., je poljansko gospostvo poskrbelo za primerno vozno pot iz Poljan preko položnega in vrtačastega gozdnatega pobočja ter Špeharske doline na Sinji vrh, kjer so morali zgraditi tlačani gospostva vinski hram in vanj oddajati desetinsko vino vse do leta 1848, ko je bil z revolucijo fevdalni red odpravljen. Pot tod skozi s prehodom čez Kolpo z brodom pod Vinico je postala precej prometna z razvojem kmečke trgovine, po zgraditvi trdnjave Karlovac leta 1579 pa so jo zelo uporabljali Kočevarji, ki so morali sodelovati pri obrambi hrvatske Vojne krajine ter opravljati ročno in vprežno tlako s konji v Karlovcu do leta 1616⁵.

Iz Poljan je posegla čez Špeharsko dolino in Sinji vrh do Damlja tudi dušnopastirska služba, ki je bila urejena tu prej kot drugod v Beli krajini. V Starem trgu je bila ustanovljena župnija že leta 1221. Iz te poljanske župnije se je odtegnil Sinji vrh s Špeharsko dolino in Damljam leta 1658 kot vikariat, ki se je osamosvojil kot župnija šele leta 1863⁶.

V 15. in 16. stol. so bili Špeharji izpostavljeni turškemu napadom, ki so prihajali navadno od viniške strani. Na razgledni Straži (Čardaku) nad Daljnimi njivami je z uvedbo ognjenega telefona vaška straža s Sinjega vrha skrbelo za sprožitev treh strelcev iz topičev in za zažig pripravljene grmade, brž ko se je pojavil kres na Žežlju (334 m) nad Vinico. Špeharcem je dajal zavetje bližnji gozd, bržkone pa se je kdo zatekel v jamo Kobilačo, podobno, kot so se zatekli Damljci v težko dostopno jamo Lapičgrad v steni nad Kolpo.

V poljanskem urbarju med naselji poljanskega gospodstva niso navedene Daljnje njive, medtem ko je že obstajala sedaj manjša Draga s štirimi celimi kmetijami in še manjša Gorica z dvema kmetijama. Vas je morala biti ustanovljena proti koncu 16. ali pa vsaj v prvi polovici 17. stoletja. Zgradili so jo načrtno v lepi legi na obeh straneh ceste. Leta 1668 si je vas zgradila majhno cerkev sv. Marka, kot priča letnica na pročelju zvonika na preslico. Cerkev sv. Trojice z zvonom na preslico in odprto lopo pod njim na pokopališču v Špeharjih je bila zgrajena sredi 17. stol in je bila sprva posvečena sv. Roku. Daljnje njive so dobile svoje ime po 2 km oddaljenih njivah od Sinjega vrha⁷. V krajevnih repertorijih, v katastrskih mapah in v starih krajevnih abecednih imenikih so to vas beležili kot Sabetich po imenu osamelca, ki se dviga tik vhodno od nje.

Špeharji se v urbarju imenujejo s skrivnostnim imenom Nesouitz, ki so ga pozneje v krajevnih imenikih, repertorijih, protokolih, mapah itd. spreminjali v Nešovas, Nešovac, Mešovas, Neža vas in Kneža vas, dokler ni končno zmagal in se ustalil krajevni naziv Špeharji. V nemškoslovenskem Imeniku krajev vojvodine Kranjske, vsebujočem ljudsko štetje z dne 31. decembra 1869, ki je izšel v Ljubljani 1874, je ta vas zabeležena kot Špeharija. Z opustitvijo spreminjanja prvotnega imena te vasi so se oprijeli novega naziva Špeharji po priimkih Špehar, ki so se tu kot avtohtoni ohranili do danes. Leta 1573 so bivali v tej vasi dva Broza Špeharja, dva Klementa Špeharja, Jakob Špehar in Tomaž Špehar — dva od teh priimkov sta zapisana z nemško pisavo Spehar in štirje Spechar — od drugih kmetov pa Jarni Mukavec ter Juri in Antoni Lavrencer. Enako kot Špeharji so pozneje prevzeli po svojih prvotnih priimkih svoje sedanje krajevno ime Kralji v Poljanah, katerih naselje se je dolgo dobo imenovalo Vartač po zapisu v poljanskem urbarju. Ali je leta 1573 že obstajal kateri od zaselkov, ki so zdaj združeni v vas Breg pri Sinjem vrhu, ni v urbarju zabeleženo, prejkone pa je že mlel mlin v Bregu, ker ima urbar naštetih 10 mlinov ob Kolpi brez navdebe, katerim vasem so pripadali.

Špeharski kmetje so morali dajati poljanskemu gospodstvu davek v naturalijah in denarju. Vsak kmet je bil dolžan oddati letno graščaku en ška (mernik) pšenice, 3 škase ovsa, 2 kokoši in 20 krajcarjev, en kmet, ki je posedoval dve kmetiji, pa od naštetega dvakrat toliko. Oves so po novem urbarskem predpisu merili v škafo naraz, poprej pa so ga morali nameriti zvrhano s kupčkom. Vrh

ttega so morali dajati vsako leto desetino pridelanega žita v snopih in desetino mladičev, in sicer kozličev ali jagenjčkov. Tistim kmetom, ki niso vsako leto dosegli prireje 10 mladičev, so ugotovljeno število vsako leto sešteli in mladiče odvezli v letu, ko je seštevček dosegel 10 glav. Dve tretjini žitne desetine in mladičev sta pripadli poljanskemu graščaku, ena tretjina pa je šla župniku v Starem trgu. V primerih, ko bi kmet gojil čebele v več kot desetih panjih, bi se mu letno odvezel vsak deseti panj čebel. Špeharci niso plačevali nobenih dajatev v vinu, medtem ko so morali vsi podložniki s Sinjega vrha, Drage in Gorice dajati gospodstvu vino, če so imeli vinograd ali ne. Špeharski podložniki so morali opravljati redno tlako dva dneva v letu. En dan so morali poljanskemu graščaku žeti in en dan grabiti seno. V teh primerih so bili opoldan postreženi s kosilom, zvečer pa je vsak dobil hlebček kruha. Na izredno tlako so morali priti, kadar je bila kaka gradnja na gradu ali na pristavi in tudi na kakšno drugo nujno delo, po potrebi tudi z ročjem ali vozom.

Špeharji so imeli vaško županstvo, ki je dajalo letno gospodstvu prašičke. Županu je pripadala precejšnja župnica, ki je prinašala kar 5 majhnih vozov sena. Nikjer v poljanskem gospodstvu ni imel župan tolikšne župnice. Ime Župnica se je do danes ohranilo za parcele pod severovzhodnim vznožjem Hribeljskega Rta. Župan je bil važen organ zemljiškega gospoda. Skrbel je, da so podložni kmetje pravočasno oddajali dajatve, jih od njih tudi sam pobiral in jim napovedoval tlako. Županska oblast in tudi župnica ni bila dedna, ampak je stalno prehajala na vsakokratnega župana⁸.

Gozdovi so bili last gospodstva, vendar so smeli v njih sekati gospodstveni podložniki zase drva in stavbni les. Ves lov divjadi je bil pod nadzorstvom lastnika gospodstva. Kmet, ki je ob polšjem lovu lovil polhe v polšjih jamah, je moral dati od lovišča lastniku gospodstva pet polhov. Ribolov v Kolpi je bil svoboden in so se kmetje lahko ukvarjali z njim, če jim je dopuščal čas, kolikor se jim je zljubilo.

Takrat je bilo v gospodstvih splošno veljavno dedno pravo minorata. Kadar je umrl gospodar kmetije - podložni kmet, ni imel pravice nasledstva njegov najstarejši, temveč najmlajši sin, in če tega ni bilo, najmlajša hči. Če je bil najmlajši sin slaboumen, trajno bolan ali zaradi kake pohabe nesposoben za gospodarja, je imel nasledstveno pravico starejši sin, sicer najmlajša hči. V primeru nepolnoletnosti otrok na kmetiji je moral zem-

ljiški gospod postaviti varuha iz njihovega sorodstva ali prijateljev, ki jim je moral ob njihovi polnoletnosti v redu izročiti gospodarstvo kmetije. Podedovano kmetijo je novi gospodar moral dati oceniti nepristranskim sosedom, da je spoznal, kolikšno odpravnino je dolžan dati svojim bratom in sestram. Če je bil kateri izmed teh nesposoben za delo in svoje preživljanje, mu je moral zagotoviti vso oskrbo do smrti. Ob prevzemu kmetijskega gospodarstva se je moral novi gospodar pobotati z zemljiškim gospodarjem za primerno darilo glede na velikost in kakovost kmetije. V poljanskem gospodstvu je moral plačati zemljiškemu gospodarju od cele srednje dobre kmetije dva do tri tolarje, od najboljših pa celo pet do šest tolarjev.

Podložniki so imeli svoja zemljišča v dednem zakupu s prodajno pravico. Prodaja kmetije je bila vezana na pisмено pogodbo in plačilo določene pristojbine zemljiškemu gospodarju. Podložnik je mogel prodati svojo kmetijo le kakemu kmetu oz. dednemu podložniku, ki še ni posedoval kmetije, ni je pa smel prodati takemu človeku, ki je ne bi hotel obdelovati sam s svojo družino. Kmetije ni smel deliti in prodajati po posameznih parcelah niti zapustiti v oporoki posameznih parcel ženi ali otrokom za doto. Le v veliki stiski za denar je podložnik lahko zastavil del zemljišča za dve ali največ tri leta, po preteku tega roka pa ga je moral pridružiti nazaj h kmetiji. Določbo, da se kmetije ne smejo razkosavati, je zemljiškemu gospodarju narekovala skrb za davščine, da se ne bi zmanjšale.

Čeprav so urbarske določbe prepovedale delitve kmetij, nova krčenja gozdov in s tem v zvezi gradnje novih hiš, se jih niso dolgo držali. Prav tako niso vztrajali pri določbi, da sme dedovati po smrti kmečkega gospodarja njegovo kmetijo samo en dedič. Sčasoma so ob naraščanju števila prebivalcev razdelili cele kmetije na polovične, skrčili v bližini gozdove in zgradili toliko novih hiš, da je do leta 1816 naraslo število kmečkih gospodarstev na 27, od katerih je bilo po prikazu v franciscejskih mapah in protokolih iz leta 1822 na Hribu 7, v Bregu 2, v Selcu 2 in s samih Špeharjih 16. Medtem ko sta leta 1573 gospodarila v Špeharjih le na eni kmetiji dva Lavrencerja, se je do leta 1822 razvilo več rodbinskih zadrug z dvema gospodarjema na kmetiji. Na Hribu so leta 1822 posedovali hiše s staro hišno številko

- h. št. 1. Mihael in Matija Lavrenčič,
- h. št. 2. Janez Žalec,
- h. št. 3. Janez in Andej Mukavec,

- h. št. 4. Janez in Mihael Lavrenčič,
- h. št. 5. Nikolaj in Matija Lavrenčič,
- h. št. 6. Mihael Mukavec,
- h. št. 7. Nikolaj in Mihael Lavrenčič v Špeharjih,
- h. št. 8. Martin Schneller,
- h. št. 9. Mihael Šute,
- h. št. 10. Janez in Matija Špehar,
- h. št. 11. Nikolaj Šute,
- h. št. 12. Matija Kobe (koobe),
- h. št. 13. Mihael Špehar,
- h. št. 14. Štefan Špehar,
- h. št. 15. Janez Špehar,
- h. št. 16. Nikolaj Kapš in Štefan Lavrenčič,
- h. št. 17. Mihael in Matija Špehar,
- h. št. 18. Jurij in Nikolaj Špehar,
- h. št. 19. Jurij Kump in Matija Špehar,
- h. št. 20. Mihael Špehar,
- h. št. 21. Janez Medved,
- h. št. 22. Mihael Rozman, v Bregu 2 hiši,
- h. št. 23. Janez in Mihael Schneller,
- h. št. 24. Mihael Schneller, v Selcu 2 hiši,
- h. št. 25. Nikolaj Schmied,
- h. št. 26. Mihael in Nikolaj Mukavec ter
- h. št. 27. Mihael Medved v Špeharjih.

Posestniki hiš v Bregu so posedovali dve kmetiji, mlin pa so si delili tako, da sta imela Janez in Mihael Schneller v njem tri kamne, Mihael Schneller pa si je v njem lastil stope. Naziv Breg takrat še ni bil zabeležen niti kot krajevno nit kot dedinsko ime, pač pa je zapisano v nemškem protokolu zgradb v oklepaju Selce (Selze) kot krajevno ime in Hrib (Pod Hribb) v mapi kot ledinsko ime. Špeharji, ki so imeli leta 1841 s svojimi tremi zaselki 30 hiš in 1860 31 hiš, so v mapah in protokolih še v drugi polovici 19. stol. zapisovali le kot Nešovac, Neševac, Nasevac, leta 1822 pa kot Neža vas, čeprav je bilo današnje krajevno ime te vasi znano in tudi že v rabi v prvi polovici 18. stoletja⁹. Leta 1822 so imele Daljnje njive enako kot Špeharji brez zaselkov 16 hiš s starimi hišnimi številkami od 28 do vključno 43¹⁰. V nemško pisnem Protokolu delitvenega lista davčne občine Sinji vrh v letu 1860, ki je bil napisan 5. januarja 1861, se naselje Hrib prvič navede kot krajevno ime.

V dobi francoske okupacije od 1809—1813 so bili Špeharci enako kot Vrhovci in Poljanci zelo ogorčeni na Napoleonove vojake, ki so s silo izterjavali previsoko naložene davke. Po Kroniki vasi Damelj in bližnje okolice, ki jo je napisal mlinar, kmet in sodni tolmač za ruski jezik v Črnomlju Jože Fortun (1891—1973) iz Damlja, so Vrhovci leta 1813, ko je skupina Francozov prenočila na Sinjem vrhu, poklicali Zapujce iz Zapud-

ja. Ti so prišli s puškami, Francoze razorožili, jih pod Daljnji njavami zvezane vrgli v Kolpo ter enega, ki je preplaval reko, ustrelili, ko so za njim streljali. V spomin na ta dogodek so vsekali v pečino nad Kolpo na Veliki Loki pod Daljnji njavami letnico 1813. Po še živem ustnem izročilu v Špeharjih so ubili Špeharci ob jugozahodnem delu vasi enega Napoleonovega vojaka ob gradnji ceste skozi vas. Njegovo ime Kokoška so dali parceli, na kateri je padel.

Po odpravi fevdalnega reda septembra leta 1848 kmetje niso dosegli pričakovanega olajšanja iz gospodarskih težav, ker so morali kar 20 let odplačevati z davki odkupnino od fevdalnih obveznosti. Špeharji so se skupaj z vrhovsko in dameljsko katastrsko občino rešili dolgotrajne gospodarskopravne podrejenosti Poljanam. S formiranjem novih političnih in sodnih okrajev ter občin v kapitalističnem redu so po prenosu uradov iz gradu Krupa v Črnomelj prišli Špeharji s svojimi zaselki v politični in sodni okraj Črnomelj ter občino Sinji vrh, ki je obstajala do združitve z občino Vinico z uredbo o komasaciji ali spojitvi občin z dne 11. septembra 1933. Od ukinitve viniške občine leta 1955 dalje spadajo Špeharji v črnomaljsko občino.

Zaradi oddaljenosti Špeharjev tako od Starega trga ob Kolpi, kjer je bila šola ustanovljena leta 1820, kakor tudi od Vinice, ki je dobila šolo 1822, jih ni vezala šoloobveznost vse do leta 1860, ko so dobili šolo na Sinjem vrhu.¹¹ Za enorazredno šolo so zasilno popravili in uredili bivši, že razpadajoči Auerspergov vinski hram, ki so ga temeljito prenovili v šolsko poslopje šele leta 1889. Do leta 1966 je bila šola samostojna, nato je postala podružnična šola centralne osnovne šole v Vinici, kamor so bili prešolani višji razredi. Po ukinitvi podružnične osnovne šole na Sinjem vrhu leta 1974 vozi vse šolarje v Vinico šolski avtobus, ki prihaja ponje skozi Sinji vrh v Daljnje njive ob četrtna osem in okrog poldan ter jih pripelje nazaj ob dveh in po peti uri popoldan. Šolarji iz Špeharske doline morajo do Daljnjih njiv in nazaj pešačiti.

Po letu 1880 se je odtod začelo veliko izseljevanje v Ameriko, ki se je nadaljevalo tudi po prvi svetovni vojni, po kateri se je usmerilo tudi v evropske države, v novejšem času največ v Nemčijo. Po končani šoloobveznosti domala vsi otroci odhajajo v zaposlitev v razna industrijska mesta, od koder več ali manj pogosto obiskujejo starše.

Leta 1928 so v Špeharjih ustanovili podružnico Gasilskega društva na Sinjem vrhu.

Že naslednje leto so se tukajšnji gasilci izkazali pri gašenju velikega požara, ki je zajel vso vas. Leta 1959 so si gasilci zgradili na južnem robu vasi gasilski dom in ob njem betonsko plesišče, ki služi vsakoletni gasilski veselici v drugi polovici avgusta.

V času NOB so se na ozemlju takratne vrhovske občine hitro znašli in organizirali v OF, ki je pripravljala vse potrebno za boj. Že 27. oktobra 1941 je po izdajstvu italijanske patrle dveh agentov javne varnosti, treh vojakov in petih karabinerjev aretirala Franca Špeharja iz Gorice, organizatorja NOB ter Miho Mukavca s Hriba, krajevnega šolskega odbornika, oba zaprla čez noč v klet župnišča na Sinjem vrhu in naslednjega dne ustrelila v Razvajah na ovinku ceste pod vasjo.¹² Na tistem mestu je bila odkrita 28. X. 1952 spominska plošča z napisom: »Na tem mestu sta bila po italijanskem okupatorju usreljena dne 28. X. 1941 Franc Špehar iz Gorice, kmečki voditelj in revolucionar Miha Mukavec s Hriba kot zavedna Slovenca, izdana po domačih izdajalcih. Duh njih je živeč.« Italijani se niso nastanili v samih Špeharjih, temveč so za svoji postojanki raje izbrali špeharska zaselka Hrib in Selce. Na Hribu v hiši Pavla Šnelerja je bila nastanena italijanska posadka financarjev in fašistov od maja 1941 do jeseni istega leta. V Selcu se je italijanska posadka zadrževala okoli pol leta v hiši Tineta Štrausa. Aktivisti s Hriba so v sabotažnih akcijah leta 1942 večkrat prekopali cesto Stari trg—Vinica.¹³ V Špeharjih je bil poveljnik vaške zaščite Ivan Lakner. Prvi trije partizani so prišli v vas zgodaj spomladi 1942. Špeharje so obiskovali tudi hrvaški partizani, ki so zbirali hrano za Severin in jo vozili v Drežnico. V gozdu Lovniku onstran Kolpe je bila hrvaška partizanska bolnišnica, v kateri so se zdravili tudi slovenski partizanski ranjenci. Marija Laknerjeva je iz angleških padal, ki jih je dobivala od dr. Ravnikarja in njegove žene Vere, izdelovala perilo za partizane. Pri mlinu v Bregu pod Špeharji je bil važen prehod čez Kolpo. Ob hajkah so se tu čez Kolpo večkrat zatekli na slovensko stran hrvaški partizani.¹⁴

Med NOB so sestavljali Špeharji s svojimi zaselki lastno volilno enoto. Ob volitvah v KNOO 16. aprila 1944 je bil s tajno volitvijo z listki izvoljen za predsednika KNOO Stan-ko Štefančič in za tajnika Franc Mukavec. Za odposlanca v okrajno NO skupščino je bil od treh kandidatov izvoljen Ivan Švegelj s Selca.¹⁵ Ob kapitulaciji Italije so se tu kmetje po lastni iniciativi zelo junaško izkazali. S svojim neustrašenim nastopom je vaška za-

ščita 20 neoboroženih kmetov, ki jih je vodil Franc Ravnikar iz Daljnjih njiv, dosegla, da jim je italijanska posadka na Sinjem vrhu, ki je štela okrog 180 vojakov, izročila orožje.¹⁰ 5. julija 1959 je krajevna organizacija ZB Sinji vrh odkrila na steni šolskega poslopja spominsko ploščo 32 borcem in žrtvam, padlim v letih 1941—1945 v borbi proti okupatorju in izdajalcem iz naselij bivše vrhovske občine, med katerimi jih je po 6 iz Damlja in Sinjega vrha, 5 iz Kota, 4 iz Drage, 3 iz Daljnjih njiv ter po 2 iz Gorice, Hriba, Selca in Špeharjev.

OPOMBE

1. Na vaški tabli, viseči v Bregu ob Kolpi na steni hiše z bivšo hišno številko 24 in sedaj 2, je bil v dobi Avstro-Ogrske napis Zaselje Breg, vas Špeharji, občina Vrh, okraj Črnomelj. Povedal Ivan Špehar, Breg 3. — 2. Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975, str. 244, 392 in 394 in tam navedena literatura. Knjiga navaja Gradišče na Srednjem vrhu, bolj točna označba pa je Graščina. — 3. Jernej Pečnik, Prazgodovinska najdišča na Kranjskem, IMK XIV, 1904, str. 190. — 4. Poljanski urbar hrani Arhiv SR Slovenije v Ljubljani. — 5. Georg Widmer, Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Gottscheerlandchens. Quellen und Studien zur Kunde des Grenz- und Auslandsdeutschums, Bd. VII, str. 98, 100, 103, 104, 108, 109. — 6. Cerkev na Slovenskem. Ljubljana 1971, str. 94, 96. — 7. Nekdanji Svinji vrh, po nemško Schweinberg, ki so ga domačini nazivali samo Vrh in sebe Vrhovci, kakor se imenujejo tudi sedaj, je vrhovski župnik Alojzij Jerič med svojim službovanjem v tej vasi od 1910—1920 preimenoval z oblastnim dovoljenjem v Sinji vrh. Tu in v Špe-

harjih so v preteklosti zelo redili prašiče, ki so jih za večjo pridobitev masti pasli v gozdovih, za kar so morali plačevati poljanskemu gospodarstvu pašnino. Špeh imenujejo tu nagnjeno lego, pobočje. Naseljenec na špehu je Špehar. — 8. Josip Gruden, Slovenski župani v preteklosti. V Ljubljani 1916, str. 42. — 9. V atlasu velikega folio formata Ducatus Carnioliae Tabula Chorographica, Iussu, Sumtigue inclytorum Provinciae statuum geometrice exhibita per Ioannem Disman Florianschitsch de Grienfeld, Paroch et Consist: Archid: Officij Sitticiensis et per Abrahamum Kaltschmidt ari incisa Labaci 1744 je na tretji karti zabeležena vas Špehari. Tudi v atlasu Allgemeiner grosser Schramblischer Atlas, Wien 1800 je vas zabeležena z nazivom Špehari. V seznamu Alphabetisches Verzeichnis aller Ortschafts- und Schlösser-Namen des Herzogthums Krain in deutsch und krainischer Sprache, Laibach 1846 je na str. 70 zapisano Neshovas Shpehari in na str. 100 Shpehari. — 10. Pet hiš s številkami 31, 34, 39, 41 in 43 so posedovali Kobeti, tri hiše s številkami 29, 30 in 40 Prebiliči, ter hiše s številkami 28, 37 in 42 Špeharji, po eno hišo s h. št. 34 Gerzetič, h. št. 35 Osterman, h. št. 36 Madrunič, hišno številko 38 Lakner ter hišno številko 32 skupaj Matija Medved in Janez Špehar. — 11. Ivan Simonič, 100 let šole na Sinjem vrhu, Dolenjski list 1960, str. 44. — 12. Kronika osnovne šole Sinji vrh. Janko Jarc, Bela krajina v upor. Kronika 1953, str. 171. Ivo Pirkovič, Zaupni dokumenti... Borec 1956, str. 441. Rudi Vogrič, Boj Belokranjec. Ljubljana 1973, str. 63, 64. Radko Polič, Belokranjski odred. Ljubljana 1975, str. 58. Janez Vitkovič, Bela krajina skozi viharje k svobodi. V Lj. 1961, str. 60, 173. Dolenjski list 1951, št. 45. — 13. Gradivo za topografijo NOB, 1. sn.: Bela krajina 1958, str. 160. — 14. Gradivo za topografijo NOB, 1. sn.: Bela krajina 1958, str. 158, str. 163, 164. — 15. AIZDG, f. 466/I. — 16. Citirano Gradivo, str. 162, 163.

OSNOVNA ŠOLA V SODRAŽICI (1811—1941)

ANDREJ VOVKO

Verjetno se danes vse premalo zavedamo velikega vpliva, ki ga je imela šola na politični, gospodarski, narodnostni in kulturni razvoj slovenskega naroda. Slovenski učitelj je bil ob slovenskem duhovniku dolgo časa skoraj izključni nosilec slovenske narodnostne zavesti. Med ljudstvom je širil omiko, pospeševal umno sadjarstvo, čebelarstvo in zdrave življenjske navade. Kakšen vpliv je imel, kažejo tudi nasprotni primeri, ko je bila šola orodje raznarodovanja.

Na primeru razvoja osnovne šole v Sodražici je ta vpliv zavzetih in delovnih slovenskih učiteljev dobro viden in to toliko bolj, ker je šlo za kraj, v katerem ni bilo kakega večjega raznarodovalnega pritiska in je moglo širjenje splošne omike priti bolj do izraza.

Sodražica je slovela in še slovijo kot eno izmed središč »suhe robe« in trgovanja z njo, čeprav je v zadnjem času skoraj v celoti izginilo nekoč značilno »zdumanje«, krošnjarjenje z izdelki te domače obrti. To krošnjarjenje je imelo svoj vpliv tudi na bolj zavzeto obiskovanje šole pa tudi v določeni meri na željo naučiti se nemščine, ki so jo potrebovali pri tem poslu, saj so zahajali daleč v nemško govoreče dežele.

Kraj sam je nastal ob važni trgovski poti, ki je preko Žlebiča, sodraške doline in klanca Boncarja vezala Kočevje s Trstom.¹ Pomembna je bila predvsem zaradi izvoza lesa in to je prispevalo h gospodarskemu dvigu kraja. Sloveli so sodraški sejmi, na pomen kraja pa opozarja tudi dejstvo, da je postal s cesarskim sklepom z dne 16. oktobra 1865 trg. Z dograditvijo kočevske železnice leta 1893 je kraj nekoliko izgubil na pomenu, delno pa mu ga je spet pridobila leto dni kasneje zgrajena cesta Sodražica—Loški potok.

V cerkvenem pogledu je bila Sodražica sprva podružnica ribniške prafare. Leta 1753 je postala vikarija s stalnim duhovnikom, leta 1762 pa samostojna župnija.² Z nastankom župnije so povezani začetki osnovne šole v kraju. Sodraški otroci so imeli sicer pravico obiskovati glavno šolo v Ribnici, vendar zaradi prevelike oddaljenosti tega niso počeli. Kljub temu so ribniški učitelji v Sodražici pobirali bero. Po nastanku vikarije so cerkovniki učili dečke strečji pri maši, verjetno pa so bili otroci po letu 1804 deležni tudi neke vrste pouka v branju in pisanju. Takrat je namreč cerkev dobila nove velike

orgle in cerkovniki, ki so orglali in vodili petje, so bili najbrž dovolj izobraženi za te oblike pouka.

Do preloma pa pride leta 1811, ko je postal kaplan Matevž Kavčič, ki je bil kasneje od leta 1821 do 1850 tamkajšnji župnik.³ Bil je zelo vnet za šolo in je istega leta ustanovil redno nedeljsko šolo, v kateri so se učili dečki latinskih molitev za strežbo pri maši pa tudi pisanja in branja. Če sklepamo po stanju iz nekoliko kasnejšega obdobja, deklice v ta pouk verjetno niso bile vključene razen mogoče kake izjeme. Uspehi pa so se kljub temu pokazali, tako da so v kraju začeli razmišljati, da bi ustanovili redno vsakodnevno trivialno šolo, čeprav je bilo zanjo veliko ovir, posebno denarnih. Problem so skušali rešiti z združitvijo cerkovniške in učiteljske službe in povečanjem pripadajočih dohodkov. V duhu razmer tistega časa je bilo poučevanje stranska cerkovnikova dejavnost.

Janez Pavčič, ki je leta 1814 nastopil službo organista, cerkovnika in učitelja, je za vsakega otroka, ki je prihajal v šolo, dobil po deset krajcarjev na mesec. Otroci so morali za kurjavo prinašati od doma po eno poleno na dan, druge manjše stroške pa so krili iz cerkvene blagajne. Učil je kar v svojem stanovanju v mežnariji. Pavčič je bil v Sodražici zelo priljubljen kot dober orglar in pevec, vendar je služboval v kraju le leto dni. Nadomestil ga je Anton Zernic, ki je bil sicer dober učitelj, vendar pa se je zameril tako občini kot župnišču in je moral kraj kmalu zapustiti. Vzrok spora iz kronike ni razviden.

Neke vrste prehodnega obdobja v razvoju sodraške šole je bilo konec, ko je dotedanje privatne učitelje 1817 zamenjal prvi javni »izprašani in potrjeni« učitelj Peter Bartol. Za to spremembo so se zavzemali najvidnejši predstavniki Sodražanov. Na leto je dobival 130 goldinarjev, od tega mu jih je dajal 72 deželni normalni sklad.⁴ Posebej je bil še plačan za cerkovniško in orglarsko službo.

Pouk na novi sodraški trivialki je bil še vedno v učiteljevem oziroma cerkovnikovem stanovanju. Leta 1819 so mežnariji na vzhodni strani prizidali učilnico, torej je šlo za razširjeno obliko enorazredne šole, pri čemer je razred po takratnem pojmovanju pomenil učilnico. Bartol je bil leta 1821 prestavljen v Semič, na njegovo mesto pa je prišel Jože Novak, ki je v Sodražici učiteljeval vse do svoje smrti leta 1847.

Leta 1818 so začeli pridne učence vpisovati v zlato knjigo. S tem so nadaljevali vse do leta 1918, potem pa so 1919 začeli znova. Zlate knjige so bile skupaj z mnogim drugim šolskim inventarjem, še zlasti bogatimi zbirkami, uničene med zadnjo vojno.

Šolske razmere tega časa je urejal državni zakon iz leta 1805, tako imenovana »Politična šolska ustava«. Zagotavljal je zelo močan cerkveni vpliv na šolo. Formalno je sicer veljala šestletna šolska obveznost, ki jo je uvedla že »Splošna šolska naredba« iz leta 1774, vendar pa so v praksi od nje zelo odstopali in je bilo njeno uvajanje v veliki meri prepuščeno lokalnim dejavnikom. Šolo so bili dolžni obiskovati le otroci, ki so stanovali v določeni oddaljenosti od nje. V Sodražici je bilo takrat od 30 do 60 učencev, od tega le 2 do 3 deklice. Pouk je bil pet dni na teden po dve uri dopoldne in popoldne, ob nedeljah in praznikih pa po eno uro za tiste otroke, ki niso obiskovali vsakodnevnih šole. Trajal je deset mesecev, poučevali so v nemščini, le verouk in razlaga sta bila v slovenščini. O pomenu nemščine v posebnih krajevnih razmerah smo že spregovorili.

Za vzdrževanje šol v tem obdobju so skrbeli zemljiški gospodje, šolski patroni ter občine s svojimi šolskimi sveti. Podobno je bilo tudi ob gradnji novih šolskih stavb. Iz leta 1835 imamo podatek, da je ribniški graščak Jožef Rudež daroval šoli dve gozdni parceli (v Ajkendolu in Suhem dolu). Do tega je prišlo ob razdelitvi gozda med krajevne posestnike. Iz teh dveh parcel so potem dobivali šolski upravitelji drva in listje za lastno uporabo.

Da stanje učiteljev v tem obdobju ni bilo ravno rožnato, priča tudi spor za bero med ribniškim in sodraškim učiteljem. Kljub temu, da je imela Sodražica že lastno osnovno šolo, je ribniški učitelj vse do leta 1840 po sodraški občini pobiral bero. Tega leta je ribniški učitelj Janez Pust ponudil Jožefu Novaku to bero, ta pa naj bi mu v povračilo odstopil tistih 72 goldinarjev, ki jih je dobival od deželnega normalnega sklada. Novak na to zamenjavo ni pristal, čeprav bi s tem pridobil, saj je bila bera večja od deželnega prispevka. Pust je prošnjo za zamenjavo naslovil na deželno vlado, ki je sodraškemu učitelju odvzela teh 72 goldinarjev, prisodila pa mu je bero. Ribniški učitelj ni dobil ne bere, ne kake druge odškodnine. Maščeval se je tako, da je med svojim zadnjim pobiranjem bere v Sodražici nahujskal ljudi, naj je ne dajejo domačemu učitelju. V resnici je tako stanje trajalo štiri leta, potem pa so ljudi z vojaškimi eksekucijami k temu prisilili.

Učitelja Novaka je vse to tako prizadelo, da je zbolel in leta 1847 umrl ter zapustil ženo in pet otrok. Gre nedvomno za značilen odmek iz življenja tedanjih učiteljev, ki so v veliki večini živeli na robu revščine.

Za vdovo so se stvari še kar srečno iztekle, saj je duhovščina pri oblasteh dosegla, da ji je ostala učiteljska služba in seveda njeni dohodki, vzdrževati pa je morala nadomestnega učitelja, nekdanjega učenca svojega moža Lovrenca Arka.

Leto 1848 je tudi v šolstvo vneslo nekatere spremembe. Z zemljiško odvezo so odpadla zemljiška gospostva kot eden izmed virov sredstev za vzdrževanje šol. V Sodražici je to leto pomenilo tudi začetek pouka v slovenščini, nemščina pa je postala le učni predmet. Značilen je tudi velik dvig šolskega obiska, delno zaradi spremembe učnega jezika, delno pa zaradi večje prizadevnosti krajevnih dejavnikov. Zelo zavzet za to je bil župnik Jože Lesjak, ki je s prižnice pozival starše, naj pošiljajo otroke v šolo. Verjetno pa so bile učinkovitejše od tega zaporne kazni in globe. Samo v letu 1852 so morali starši s tega področja plačati 64 goldinarjev glob. Število šolarjev se je povzpelo na 400 in učitelj, ki je bil še vedno tudi cerkovnik in organist, ni več zmogel vsega pouka sam. V šolskem letu 1856/57 so nastavili še drugega učitelja Franca Pivka. Učence sta poučevala v štirih oddelkih v edini učilnici, ki jo je premogla šola. Eden je poučeval dva oddelka dopoldne, drugi pa ostala dva popoldne. Leta 1858 so začeli na šoli namesto v nemščini uradovati v slovenščini.

Kljub neugodnim razmeram pa je Lovrenc Arko »mož stare šole« kot dober učitelj dosegel učne uspehe. Njegovi učenci so se še posebej odlikovali po lepi pisavi. O tem priča tudi ohranjeni zvezek lepopisnih vaj, tako imenovani »Probschriften« učencev 2. razreda šole, ki so 2. septembra 1857 opravljali zaključni izpit. Vsak učenec je na eno stran zvezka napisal najprej slovenski, nato pa nemški tekst, slednjega v gotici. Teksti so bili za vse enaki. Spodaj so se učenci podpisali in navedli kraj, od koder so doma. Poleg teh imen, ki imajo nedvomen pomen še zlasti za prebivalce tega področja, pa moremo ugotoviti precej krajev, iz katerih so hodili otroci v sodraško šolo: Zamostec, Lipovščica, Zapotok, Vinice, Globel, Žimarce, Ravni dol in Gornje Laze. Izmed vseh pa zbuja pozornost naravnost kaligrafska pisava Lucije Arko iz Sodražice.⁵

Ker je postala prostorska stiska nevdoljna, so začeli v Sodražici razmišljati o razširitvi šole. Pri tem so bili še posebno prizadevni

1. Šolsko poslopje v Sodražici

župnik Lesjak, župan Janez Štupica, ribniški okrajni glavar Wencovsky, šolski patron Jožef Rudež in učitelj Arko. Po nekaterih podatkih naj bi šoli leta 1856 dodali še eno učilnico in je tako postala dvorazrednica.⁶ Končno so se 1860 odločili, da bodo zgradili novo šolsko stavbo.

Najprej so za 2500 goldinarjev prodali staro šolsko poslopje, potem so za 560 goldinarjev kupili zemljišče ob župnijskem vrtu ter podrli leseno hišo, ki je stala na njem. Šolski patron Jožef Rudež je daroval 2500 goldinarjev in 20 jelovih dreves. Z zidavo so začeli 16. junija 1860, potem ko so sodnijsko določili mejo med vrtom župnišča in šolskim posestvom, ker se župnik in župan o tem nista mogla zediniti. Do zime je bila šola že pod streho, spomladi pa so z gradnjo nadaljevali in tako so mogle biti v njej 28. avgusta 1861 že javne preizkušnje znanja učenec, kot jih je določila takratna šolska zakonodaja. Končno je 12. novembra 1861 novo šolo blagoslovil in jo s tem odprl ribniški dekan Ignac Holzapfel. Stala je 8000, po drugih podatkih celo 10.000 goldinarjev. V sklopu šolskega zemljišča je bil tudi vrt, ki ga je užival šolski upravitelj. Ta je imel v šoli tudi stanovanje. Značilno za tedanje stanje je dejstvo, da je imel župnik vhod v šolo iz svojega vrta skozi učiteljevo stanovanje. Kasneje so ta vrata zazidali, verjetno po sprejetju novega šolskega zakona leta 1869, ki je zelo omejil vpliv katoliške cerkve na šolo.

Leta 1861 so širili pokopališče in na predlog župana Štupice odstopili zemljišče pred njim za šolski vrt. Načrt novega šolskega po-

slopja so poslali leta 1862 na svetovno razstavo v London, torej je morala biti za svoj čas kar imenitna.

Za vzdrževanje šole so se leta 1864 Sodražanje sporazumeli, da bo vsak hišni lastnik plačeval deset let po goldinar in osem krajcarjev v krajevni šolski sklad, vanj pa se bo stekal še dohodek od petnajstodstotne občinske doklade na trošarino za meso, vino in kuhanje žganja. Šlo je torej za neko vrsto predhodnika samoprispevka.⁷

Lovrenca Arka so premestili v Zagorje. Za njim so bili šolski upravitelji Janez Dolinar (1866—1870), Leopold Abram (1871), Ignac Božič (1871—1874), leta 1874 pa se je vrnil nazaj Arko, ki je upraviteljske posle opravljal vse do svoje upokojitve leta 1888.

Že omenjeni avstrijski šolski zakon iz leta 1869 je uvedel osemletno šolsko obveznost, vendar so ga v praksi omejili na ta način, da so po končanih šestih letih šole otroci imeli možnost obiskovati tako imenovano nadaljevalno šolo in to enkrat na teden, kdor pa je hotel (ali mogel), je hodil v šolo osem let. V Sodražici so bili to predvsem otroci tržanov, okoliški otroci pa so obiskovali nadaljevalno šolo.

Leta 1877 so dodali še eno učilnico in jo tako iz dvorazrednice razširili v trirazrednico, vendar pa je prostora še vedno primanjkovalo. Leta 1884 je okrajni glavar poklical v Ribnico predstavnike sodraškega občinskega in krajevnega šolskega sveta in razpravljali so o razširitvi šole v štirirazrednico.

Med temi razpravami o razširitvi šole je nastopil službo novi šolski upravitelj Ivan

Mandeljc, ki je deloval v Sodražici vse do svoje smrti leta 1906. Leta 1889 je umrl Lovrenc Arko, ki svojega pokoja ni dolgo užival. Svoje knjige je zapustil sodraški učiteljski knjižnici.

Zadeva z razširitvijo pa kar ni mogla steči, čeprav so imeli o tem vprašanju leta 1893 komisijsko obravnavo. Razmišljali so o visokopritličnem prizidku z dvema učilnicama in stanovanjem za učitelja. Potreben je bil šele energičen nastop deželnega šolskega nadzornika Franca Levca, da so leta 1904 začeli z gradnjo, naslednjega leta pa odprli na novo pozidan del. Teh slovestnosti se ni mogel udeležiti Ivan Mandeljc, ker je takrat zbolel, leta 1906 pa umrl. Šolska kronika ve o njem povedati, da je bil vesten učitelj, izredno natančen pa tudi rahločutne narave, zaradi česar je veliko trpel.

Med njegovo boleznijo je bil začasni upravitelj Mihajl Vrbič, ki je v Sodražici učiteljeval že od začetka leta 1886. Šolo je upravljal vse do leta 1926 in to še leto dni po svoji upokojitvi, ko je prepustil posle novemu upravitelju Stanku Vodopivcu. Ker je njegovo delo tipičen primer, kako so učitelji vplivali na svoje okolje, si bomo njegovo vsestransko delovanje ogledali nekoliko kasneje. Ugotoviti pa moramo, da je izmed vseh učiteljev obravnavanega obdobja prav on pustil za seboj najgloblje sledove. Tu omenimo samo dejstvo, da mu je uspelo pregovoriti očeta poznejšega literarnega zgodovinarja dr. Ivana Prijatelja, naj pošlje svojega sina naprej v šole. Ivan Prijatelj je bil vpisan v zlato knjigo v letih 1884, 1886 in 1887, v šolskem letu 1886/87 pa je dobil zaključno spričevalo s sedmimi prav dobrimi ocenami ter dobrimi ocenami iz spisja, prirodopisa, zemljepisa, zgodovine, petja in telovadbe.

Leta 1906 so na sodraški osnovni šoli nabavili šolsko zastavo, ki je stala 244 kron. Denar zanjo so po vaseh sodraške občine zbrale učiteljice Marija Bernot, Erna Schrott in Adela Reven. Naj na tem mestu še omenimo, da je prva učiteljica na tej šoli Ivana Arko nastopila službo leta 1879.

Navedimo še, da je bila šola v šolskem letu 1905/6 razširjena v štirirazrednico z eno paralelko, leta 1910 pa v petrazrednico. Na začetku šolskega leta 1911/12 je deželni šolski svet za Kranjsko dovolil paralelko (še en odelek) k 1. razredu, končno pa so v letu 1914 šolo razširili v šestrazrednico, torej je imela šest učilnic.⁸

Mem I. svetovno vojno je tudi v Sodražici pouk trpel kot povsod drugje. Vpoklicali so večino učiteljev, padel je šolski obisk, ker so morali zlasti starejši otroci ostajati doma in

pomagati pri delu. Trpela je tudi disciplina, ker ni bilo doma očetov. Zelo težke življenjske razmere so vplivale na duševni in telesni razvoj mladine in s tem tudi na učni uspeh.

Za časa stare Jugoslavije se je v šolskem letu 1919/20 iz šole izselila občinska pisarna in tako je zdaj bilo na razpolago sedem učilnic. Višji šolski svet je leta 1919 najprej dovolil vzporednico k 3. razredu, leta 1920 k 1., 1921 pa k drugemu.⁹

Ko so z jugoslovanskim šolskim zakonom iz leta 1929 ukinili nadaljevalno šolo, je krajevni šolski svet sklenil, naj tisti učenci, ki so prej hodili v to šolo, zdaj sedmo in osmo šolsko leto hodijo v sedmi razred, vendar pa je bil pouk nekoliko skrajšan, tako v šolskem letu 1930/31 od 13. oktobra do 30. aprila. Šlo je za učence iz okoliških vasi, učenci iz Sodražice teh olajšav niso imeli. Prebivalstvo je z zadovoljstvom sprejelo omenjeni sklep.

Leta 1933 je postala šola sedemrazredna s tremi vzporednicami, leta 1936 pa popolna osemrazrednica. Ta osmi razred pa so leta 1938 ukinili in združili zadnja dva razreda osnovne šole, ki sta imela skupaj kar 56 učencev. Začetek vojne leta 1941 je sodraška osnovna šola dočakala kot sedemrazrednica z vzporednicami v 2., 3., 4. in 5. razredu.

Zdaj pa si natančneje oglejmo življenje in delo Mihajla Vrbiča. Rodil se je 15. aprila 1865 v Sisku, obiskoval nižjo gimnazijo in učiteljske v Ljubljani in ga končal leta 1885. Napravil je dodatne izpite za poučevanje gluhonemih in slepih otrok, za orglanje, obiskoval dvomesečni sadjarski in poljedelski tečaj na Grmu pri Novem mestu ter enomesečni rokodelski tečaj na Dunaju.

Njegova prva služba v Škofji Loki je trajala le 23 dni, nato pa je 1. januarja 1886 nastopil službo v Sodražici. Kot smo že omenili, je postal leta 1906 šolski upravitelj, svoje delo pa je opravljal ne le do upokojitve 30. septembra 1925, ampak do 8. septembra 1926. Umril je 23. novembra 1928 po kratki bolezni.

Bil je zelo strog in vesten učitelj in se je na pouk temeljito pripravljaj. To moremo videti iz nekaterih njegovih ohranjenih priprav na pouk. Šlo je za ure v nadaljevalni šoli, kjer je na učence med drugim prenašal svoje veliko teoretično in praktično znanje ter jih vzgajal k poštenemu in skromnemu življenju, jih spodbujal, naj vztrajajo na domači zemlji in odvrčal od iskanja zaslužka na tujem, kar je bilo še posebej značilno glede na krošnarsko tradicijo kraja.

Bil je vnet sadjar in čebelar, o čemer sta pričala vzorno urejena sadovnjak in čebel-

njak, ki ju je imel na šolskem vrtu za šolo. Šoli je oskrbel bogate zbirke učil: živali, rudnin, semenja, umetnih gnojil. Šlo je predvsem za darove nekdanjih učencev. Vse te dragocene zbirke skupaj s šolsko knjižnico, zbirko suhe robe, o kateri bo še govora, kot tudi samim šolskim poslopjem, je vzela vojna.

Vrbič je slovel kot dober svetovalec otrokom in odraslim. Ustanovil je sodraško posojilnico, ki jo je vodil sporaj petdeset let. Za svoje zasluge na gospodarskem področju je dobil leta 1923 red sv. Save V. vrste in to kot prvi v kočevskem okrožju.¹⁰

Pomemben vpliv na prebivalstvo so imeli tudi drugi učitelji. Tako so začeli mladino učiti okraševanja suhe robe. France Ostanek je leta 1926 uvedel kot obliko telovadbe smučanje, ki ga do tedaj v tem kraju kljub bližini Blok, zibelke slovenskega smučanja, še niso poznali, poleg tega pa je istega leta ustanovil še strelsko družino.¹¹

V šolskem letu 1926/27 so uvedli deška ročna dela in ustanovili podmladek Rdečega križa. Z njegovo pomočjo so leta 1928 odprli šolsko kuhinjo, kjer so se deklice višjih raz-

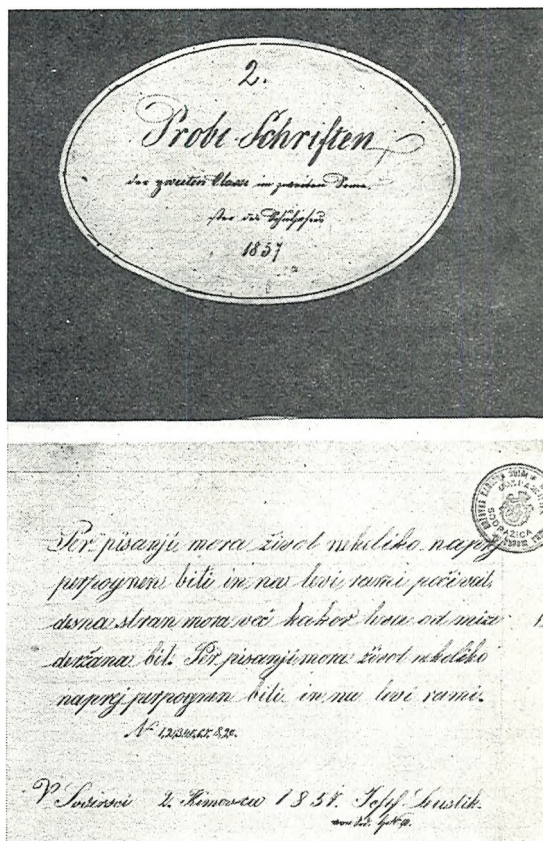
redov osnovne šole izven rednega pouka učile gospodinjski. Šolska kuhinja je bila posebej dobrodošla revnim in okoliškim otrokom, ki v odmorih med dopoldanskim in popoldanskim poukom niso mogli hoditi domov na kosilo, ker so stanovali predač od šole. Leta 1928 je začel z delom šolski oder, učitelj Rupnik pa je za časa svojega delovanja v Sodražici (1925—29) vodil tudi pevski zbor. Podmladek Rdečega križa je vsako leto prirejal gospodinske tečaje za deklice, ki jih je v glavnem vodila Olga Vodopivec.

Šolski upravitelj Stanko Vodopivec, ki je opravljal to službo od leta 1926 pa do avgusta 1942, ko so ga Italijani odpeljali v internacijo, kjer je umrl, je prirejal kmetijsko nadaljevalne tečaje in tečaje za učenje pletenja košar. Veliko pozornost so na šoli posvečali risarskim izdelkom učencev in redno pripravljali ustrezne razstave. Zanimarjali niso tudi značilne obrti, se pravi izdelovanja suhe robe, o čemer priča med drugim podatek, da so v šolskem letu 1936/37 s prispevki glavnega odbora Rdečega križa in banske uprave nabavili aparate za žganje suhe robe za učence višjih razredov.¹² Izdelke suhe robe so pošiljali na razne razstave, med drugim na stalno razstavo Lige društev Rdečega križa v Parizu. V šolskem letu 1936/37 so tja poslali voziček s suho robo, delo učencev 7. in 8. razreda. Kako velik pomen so pripisovali tradiciji izdelovanja suhe robe, priča tudi prizadevanje za zbiranje tovrstnih izdelkov, iz katerih naj bi pripravili stalno razstavo. Do konca leta 1939 so zbrali že 253 teh predmetov.

V šolskem letu 1932/33 so na šoli ustanovili podmladek Jadranske straže, ki je med drugim pošiljal učence tudi na morje. Posebna značilnost sodraške šole iz tega časa pa je šolski list »Iz naše doline«, ki ga je začel v letu 1935 izdajati podmladek Rdečega križa. V njem je mogoče dobiti mnogo dragocenega gradiva tako za narodopisje, kot tudi za krajevno zgodovino. Vanj so pisali predvsem učitelji in učenci sodraške šole. List so med drugim poslali tudi na razstavo mladinskega tiska v Ljubljano v šolskem letu 1936/37 ter na razstavo slovenskega časnikarstva. Pošiljali so ga tudi Ligi društev Rdečega križa v Pariz. Med drugimi mu je leta 1936 izrekla priznanje banska uprava.

Naj omenimo še, da je banska uprava s proračunskim letom 1937/38 prevzela večino šolskih izdatkov in tako razbremenila občino. Prispevala je 38.430 din, krajevni šolski odbor pa 4000.

Oglejmo si še šolski okoliš Sodražice. Vanj so bile všolane vasi Globel, Jelovec, Pod-

2. Naslovnica in prva stran zvezka leposlovnih vaj trivialne šole v Sodražici

klanec, Žimarice, Gornje Laze, Preska, Sino-
vica, Vinice, Zapotok, Lipovščica, Ravni dol,
Zamostec in Nova Štifta. Večina učencev je
bila iz Sodražice, vendar pa so imeli neka-
teri do šole tudi do 6 km, tako tisti iz Pod-
klanca ter Žimaric in Nove Štiffe.

Posvetimo še nekaj pozornosti staremu šol-
skemu poslopju, ki je bilo med NOB uničeno.
Bila je to enonadstropna stavba »masivna in
solidno delana... s sedmimi učilnicami, pi-
sarno, šolsko kuhinjo, dvosobnim stanova-
njem za upravitelja, hodniki, shrambami, ob-
činsko postajo Rdečega križa, čebelnjakom
in drvarnicama na vrtu«, kot poroča šolska
kronika. Imela je 491,50 m² površine. V dol-
žino je merila 91, v širino pa po eni strani
(proti župnišču) 12,50, po drugi pa 19,10 m.
V pritličju so bile tri učilnice in dvosobno
stanovanje šolskega upravitelja, v nadstrop-
ju pa štiri učilnice in pisarna. Učilnice so
merile od 50 do 70 m² in v njih je bilo po-
prečno po 40 učencev. Značilno je bilo veliko
število oken, od katerih so jih nekaj kasneje
zazidali, imela pa so dimenzije 183 × 90 cm.
Za šolo je bilo dvorišče, iz katerega je bil
vhod v poslopje, drvarnica, hlev, čebelnjak
in šolski vrt, ki ga je upcrabljal šolski upra-
vitelj. Vse šolsko zemljišče je bilo ograjeno
z žično ograjo. Podobno so v šolskem letu
1933/34 ogradili šolski vrt ob pokopališču,
na katerem je bila tudi drevesnica. V letu
1938 so začeli misliti na popravilo šolskega
poslopja in zaježiti širjenje vlage. Stroške po-
sega so cenili na preko 28.000 takratnih di-
narjev.

Navedimo za konec po kronološkem redu
vse učitelje, ki so učili na sodraški osnovni
šoli v obdobju 1811—1841.

Matevž Kavčič, 1811—1814,
Janez Pavčič, 1814—1815,
Anton Zernic, 1815,
Peter Bartol, 1817—1821,
Jože Novak, 1821—1847,
Lovrenc Arko, 1847—1856 in 1874—1888
Franc Pivk, 1856—1857
Janez Kaplenk, 1860—1861,
Franc Sever, 1861—1863,
Franc Jurman, 1863—1866,
Anton Kratochvill, 1866—1870,
Janez Dolinar, 1866—1870,
Štefan Pirnat, 1868—1871,
Leopold Abram, 1870—1871,
Ignac Božič, 1871—1874,
Štefan Tomšič, 1876—1881,
Jožef Petrič, 1876—1879,
Ivana Arko, 1879—1885,
Franc Ivanc, 1881—1885,

Marija Arko, 1885—1892,
Mihajl Vrbič, 1885—1926,
Ivan Mandeljč, 1888—1906,
Marija Bernot, 1892—1907,
Matija Žitko, 1905—1923,
Adela Reven, 1905—1906,
Erna Schott, 1906—1911,
Amalija Hinek, 1906—1923,
Štefanija Tomšič, 1907—1908,
Rajko Mežan, 1908—1914,
Angela Kokalj, 1911—1914,
Olga Vrbič-Vodopivčeva, 1911—1917 in
1926—1938,
Marija Rus, 1912—1913,
Leopold Ažman, 1914—1916,
Berta Lapajne, 1915—1945,
Danilo Pečko, 1915—1917,
Angela Ravnik, 1916—1919,
Ivana Lovšin, 1917—1930,
Cirila Zupanec, 1917—1918,
Antonija Batič, 1918—1918,
Gabrijela Jakše, 1919—1920,
Viktor Kovač, 1919—1925,
Anton Faganeli, 1919—1921,
Jadвига Strel, 1920—1921,
Franciška Bartol, 1921—1922,
Josipina Bauer, 1921—1922,
Draga Podboj, 1921—1922,
Alojzij Markič, 1921—1923,
Cecilija Volk, 1922—1925,
Angela Čampa, 1922—1925,
Janko Benedičič, 1923—1927,
Rajko Rajer, 1923—1925,
Pavla Kos, 1924—1945,
Vaclav Požar, 1925—1925,
Adela Weble, 1925—1926,
Franc Ostanek, 1925—1929,
Vinko Rupnik, 1925—1929,
Marija Umnik, 1925—1938,
Stanko Vodopivec, 1926—1942,
Avgust Flegler, 1927—1929,
Neža Turk por. Mikolič, 1929—1945 in
dalje,
Franc Kokalj, 1929—1929,
Vekoslava Trtnik, 1929—1931,
Lovro Kleindienst, 1929—1942 in od 1945
dalje,
Štefan Keržin, 1930—1933,
Tekla Vrbič, 1930—1943 in od 1945 dalje,
Marija Uhlirž, 1930—1934,
Doroteja Ivanc, 1931—1945 in dalje,
Rozalija Kastelic-Fajdiga, 1934—1944 in od
1945 dalje,
Ana Kos-Šalehar, 1934—1943,
Marija Ilc-Hočevar, 1934—1945 in dalje,
Ernest Stanič, 1936—1938,
Kristina Pipp, 1938—1939,
Ivana Škrabec-Novak, 1939—1942,
Josip Grebenc, 1940 ali 1941—1944,

Pred napadom na Jugoslavijo je sodraško šolo 31. marca 1941 zasedla jugoslovanska vojska in pouk so prekinili. Takrat so na šoli poučevali: v I. razredu Berta Lapajne, v II. a Dorotej Ivanc, v II. b Stanko Vodopivec, v III. a Ivana Škrabec, v III. b Rozalija Fajdiga, v IV. a Pavla Kos, v IV. b Marija Hočevar, v V. a Ana Kos, v V. b Tekla Vrbič, v VI. Grebenc Josip ter v VII. razredu Lovro Kleindienst. V šoli je bilo 215 dečkov in 220 deklic, učiteljska knjižnica je štela 905 knjig, šolarska pa 620. Nadaljnji razvoj šole je nasilno prekinila vojna. O dogodkih v tem času bomo spregovorili kdaj kasneje.

Če se še enkrat na kratko ozremo na zgodovino sodraške šole, ne bomo našli v njej nič izrazito posebnega. Njena zgodovina je podobna zgodovini mnogih slovenskih šol, ki so delovale v več ali manj ugodnih razmerah, se ubadale s prostorskimi, denarnimi, kadrovskimi vprašanji in skušale po svojih močeh opraviti vzgojno in prosvetno dejavnost. Zgodovina te šole je le kamenček v mozaiku celovite podobe slovenskega šolstva, vendar pa je tudi izrez neke dobe, ki se nam vse bolj odmika, ki pa jo je vseeno koristno poznati. V zgodovini ima vsak pojav korenine v prejšnjih obdobjih in sadovi, ki se kažejo danes, so mnogokrat v določeni meri posledica naporov ljudi, ki je že davno

zbledel spomin nanje. Prav je, da si ta spomin včasih vsaj malo osvežimo.

OPOMBE

1. Stefan Tomšič in France Ivanc: Kočevsko okrajno glavarstvo. Zemljepisno-zgodovinski opis. Ljubljana 1887, str. 51—58. — 2. Cerkev na Slovenskem, Ljubljana 1971, navaja na strani 95 napačno letnico ustanovitve župnije 1862. — 3. Solska mapa za Sodražico, ki jo hrani Slovenski šolski muzej v svoji dokumentacijski zbirki. — 4. O deželnem normalnem skladu glej: Vlado Schmidt: Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem, II., Ljubljana 1963, str. 14. — 5. Tako poročata Tomšič in Ivanc v knjigi, omenjeni pod opombo št. 1 na str. 57, šolska kronika pa o tem ne poroča. — 6. Razstavna zbirka Slovenskega šolskega muzeja št. 510 — 7. V. Schmidt: Zgodovina šolstva in pedagogike... III, str. 178. — 8. Ustrezni odloki deželnega šolskega sveta za Kranjsko so št. 2433 z dne 29. V. 1910, 8535 (17. I. 1911) ter 26 (17. I. 1914). — 9. Odloki višjega šolskega sveta v Ljubljani, št. 13235 (9. IX. 1919), 8635 (17. IX. 1920), ter 7935 (7. VII. 1921). — 10. »Iz naše doline«, Sodražica, 1938/39, št. 1 str. 3—9, št. 6, 68—72. — 11. Podatke posredoval France Ostanek 6. 3. 1978. — 12. »Iz naše doline« Sodražica, 1936/37, št. 7. — 13. Šolski list iz leta 1929 s popisom šole, florisom šolske zgradbe ter šolskega zemljišča in vrta hrani dokumentacijska zbirka Slovenskega šolskega muzeja.

STAVKOVNO GIBANJE NA ŠTAJERSKEM V DEVETDESETIH LETIH PRETEKLEGA STOLETJA

FRANC ROZMAN

V devetdesetih letih prejšnjega stoletja se je z ustanovitvijo delavske stranke v avstrijski polovici habsburške monarhije delavsko gibanje začelo zelo močno razvijati. Tudi slovenske dežele niso preveč zaostajale in zlasti tam, kjer je bilo kaj industrije, lahko zasledujemo pospešeno delovanje. Ena izmed oblik delavske borbe je bilo tudi stavkovno gibanje, ki je najprej v glavnem nastopalo bolj ali manj spontano, v obliki tako imenovanih divjih stavk, polagoma pa je le prišlo do organiziranega in zavestnega nastopa, ko so stavkajoči delavci bili deležni podpore tako stranke kot tudi nastajajočih sindikalnih organizacij. Vse to gibanje pri nas še ni kompleksno preučeno in kot prispevek k temu vprašanju naj služi pričujoči, na časopisnem gradivu grajen sestavek o stavkah na slovenskem Štajerskem v desetletju 1890 do 1900.

V opekarni v Kamnici pri Mariboru je bilo poleg slovenskih zaposlenih tudi precej italijanskih delavcev, ki so bili socialno še bolj ogroženi kot slovenski, tujci v neznanem jim okolju in pripravljeni delati za sleherno mezdno, da so le obdržali delo. Zato je med njimi in slovenskimi delavci večkrat prihajalo do nesoglasij, h katerim se je primešavalo še šovinistično gledanje Slovencev. Ko so delavci v tej opekarni 28. aprila 1890 stavkali, so slovenski delavci in viničarji, oboroženi s krepelci, kamenjem in celo s pištolami, napadli italijanske delavce, jih pretepli in prisilili, da so zbežali v Maribor. Nastopiti je morala celo vojska, ki je deset izgrednikov aretirala.¹ Aretiranci so bili kasneje kaznovani, in sicer eden na pet mesecev, dva na dva in sedem na en mesec ječe.² Do precej podobnega izgreda je prišlo na gradbišču hiralnice v Vojniku, kjer so bili zaposleni tudi italijanski delavci. Maja 1890 je tam prišlo do neuspešne stavke, o kateri piše Slovenski gospodar, da je izbruhnila zato, ker so tujci slabo delali, domači delavci pa so jim morali samo streči. Tujci naj bi sprovcirali slovenske delavce, da so šli v štrajk za boljše mezde, vendar se je stavka končala le z odpustom nekaterih delavcev.³

V delavnicah Južne železnice in v kurilnici v Mariboru je 28. marca 1890 stopilo v štrajk okrog 1500 delavcev. Stavka je izbruhnila, ker se delavci niso strinjali z osnutkom pravnika o bolniški blagajni. Po krajšem dogo-

varjanju so že čez dva dni, v nedeljo 30. marca, delavci spet prišli na delo, potem ko je direkcija Južnih železnic ugodila želji delavcev.⁴ Klerikalni Slovenski gospodar je ob tem pripomnil, da »je bilo gospodi na kolodvoru prvo, to je opuščanje dela, v jezilo, krščansko ljudstvo pa je užalilo drugo, delo v nedeljo. Ni bilo treba oskruniti nedelje.«⁵ Kmalu zatem je izbruhnilo v Mariboru še več štrajkov. Protidelavsko nastrojeni Slovenski gospodar je ob tem zapisal: »Ker je sedaj strike po cellem svetu v navadi, tudi naše mesto Maribor ne sme izostati in tu strikajo te dni mlinarji, deloma tudi usnjarji in pravi se, da se na to pripravljajo tudi peki. Kaj pa če začno strikati tudi ti, ki dajejo delalcem delo in plačilo? Kakor se nam zagotavlja, pričakuje se to v prav kratkem času. Čegava škoda pa bo nazadnje, to ni težko, da človek ugane.«⁶

Dne 21. aprila 1890 so začeli stavkati skladiščni delavci v Mariboru in so stavkali ves teden.⁷ Celjska »Wahtarica« je že v naslednji številki zabeležila že pripravljene stavke v delavnicah Južne železnice, potem zidarjev in tesarjev, medtem ko so delavci v Franzovem parnem mlinu že stavkali, skladiščni delavci pa so se že vrnili na delo.⁸ Čez nekaj dni je 27. aprila 1890 začelo mezdni boj 114 delavcev v Woschnaggovi tovarni vžigalic v Rušah, ki so zahtevali povišanje mezd in deseturni delavnik.⁹ Žal ni podatkov, kako so se vsi tu naštetih štrajki končali, niti kdaj, le za štrajk v delavnicah Južne železnice je zabeleženo, da so se delavci 5. maja 1890 vrnili na delo.¹⁰ Na zadnjem shodu stavkajočih, ki je bil 4. maja, so delavci izvolili tričlansko delegacijo, ki naj bi direkciji odnesla obsežno resolucijo, v kateri so zahtevali povišanje plač. Delavci so svojo zahtevo utemeljevali s tem, da so se jim od leta 1863 življenjski stroški povečali za 40 0/0. Toliko se jim je povečala tudi mezda pri privatnikih, to je od 49 na 70 krajcarjev na dan. Poleg tega so dobili tudi hrano. Tega povišanja mezd pa niso bili deležni tisti, ki so delali v tovarni, tako da lahko računajo, da se je vse podražilo poprečno za 15 krajcarjev na družinskega člana na dan. Ob preračunavanju podražitev se je pokazalo, da se je potemtakem zlasti znižala mezda pri akordnem delu, in sicer kar za 80 0/0.¹¹ Kaj pa je ta delavska delegacija opravila, iz poročil ni razvidno. Konec maja so stavkali tudi delavci v Raku-

schevi tiskarni v Celju in si v nekaj dneh priborili višje mezde.¹²

Po velikem štrajku v premogovnikih v Zasavju leta 1889 so se duhovi le deloma pomirili. Med delavstvom se je zelo poznalo, da je bila osnovana social-demokratska stranka in iz dobro organiziranih zgornještajerskih rudnikov so prihajali delavski agitatorji tudi na Spodnje Štajersko. K nezadovoljstvu rudarjev z Zasavju so prispevali svoje tudi bistveno manjši zaslužki v rudnikih TPD kot v zgornještajerskih rudnikih in v čeških, ki jih je družba opravičevala, češ da so proizvodni stroški tu večji kot drugod in da je premog slabši. Tako je izbruhnil štrajk neposredno po praznovanju 1. maja 1891, ki je bilo v rudnikih TPD dovoljeno, medtem ko sicer v tovarnah na tem področju praznovanje ni bilo dovoljeno. Nekaj dni pred 1. majem je prišel iz Voitsberga rudar Urban Žnidaršič, doma sicer iz Brune vasi pri Krškem, in je v Trbovljah agitiral za osemurni delavnik in splošno volilno pravico. To sta bili prav v tistih letih dve osrednji programski zahtevi socialne demokracije. Sam 1. maj je minil sicer kar mirno, že naslednjega dne, torej 2. maja 1891, pa so stavkali v topilnici svinca v Zagorju, kjer so poleg osemurnega delavnika zahtevali tudi spremembo pravil bratovske skladnice.¹³ To pa sta bili zahtevi, ki po svojem bistvu nista bili odvisni samo od direkcije Trboveljske premogokopne družbe in delavci niso uspeli. Že 4. maja so v Zagorju nehali stavkati.¹⁴

Za novinarsko raco pa se je izkazala vest, ki jo je prinesla Deutsche Wacht, češ da štrajkajo rudarji tudi v Trbovljah, Hrastniku in Ojstrem.¹⁵

V okvir vsesplošnega nezadovoljstva z mezdami in povečane agitacije socialne demokracije, kar vse je vplivalo na povečano aktivnost rudarjev v Zasavju, spada tudi štrajk, ki je izbruhnil 26. julija 1891 v Breznem pri Laškem in je zajel okrog 240 rudarjev. Delavci so zahtevali osemurni delavnik.¹⁶ Sredi decembra pa je stavkalo več sto delavcev v Ojstrem in Hrastniku, in sicer je 15. decembra 1891 ustavilo delo 240 delavcev v Ojstrem, dan kasneje pa 400 v Hrastniku. Povod za stavko je bilo izprtje nekega delavca.¹⁷

Potem ko se je v drugi polovici leta 1891 sestel prvi kongres rudarjev Avstrije in so na njem za programska izhodišča sprejeli zahtevo po minimalni mezdi, povišanju plač in skrajšanju delavnika, je takoj v začetku leta 1892 prišlo do velikega štrajka štajerskih rudarjev, ki je zajel tudi spodnještajerske rudnike. V Zagorju, Hrastniku, Trbovljah, Ojstrem in Zabukovici ter Hudi jami so že v noči

od 1. na 2. januar 1892 rudarji ustavili delo in zahtevali vse to, kar je sprejel kongres rudarjev.¹⁸ Deutsche Wacht se je že v svojem prvem članku postavila na stališče, da v principu odklanja minimalne mezde, ker je sodila, da je to nagrajevanje lenobe. Pač pa je bila za dogovarjanje glede zvišanja mezd in skrajšanja delovnega časa. Kot primer takšnega popuščanja podjetnikov je navedla zgled Ludovike Avguste Zang, ki je v svojem rudniku Oberdorf pri Judenburgu delavcem takoj ugodila in vozačem zvišala plačo na vsaj 1,5 fl. in kopačem vsaj na 1,20 fl. na šiht. Tudi delovni čas je bil skrajšan na osem ur.¹⁹ Že dva dni po izbruhu štrajka v Zasavju je v Trbovlje prišel bataljon 47. pešpolka iz Ljubljane, da bi preprečil nemire. Tedaj je bilo tudi nekaj rudarjev, ki so še hodili na delo, 11. januarja 1892 pa so stavkajoči s silo ustavili voznike, ki so vozili premog na koldvor in so potem morali voznike ščititi vojniki.²⁰ Po štirinajstih dneh stavke je Südsteirische Post pisala, da je stavka hujša kot doslej največja, torej stavka iz leta 1889, saj so takrat dežurali vsaj gasilci in delali nekateri delavci pri nujnih vzdrževalnih delih. Pogajanja med stavkovnim odborom in TPD niso rodila nikakršnega napredka. Postavilo pa se je tudi vprašanje, koliko časa bodo delavci še mogli stavkati, kajti njihovi stavkovni fondi so bili že skoraj prazni in na marsikaterem rudarskem domu je na vrata že trkala lakota. Vodstvo TPD je to vedelo in se obnašalo zelo nepopustljivo.²¹ V Hrastniku je uprava zahtevala, naj pride 10 delavcev k požarni službi, 12 so jih rabili v Ojstrem, vendar so delavci to odklonili in so bili rajši pripravljene vzeti delovne knjižice. Direkcija je vsem stavkajočim dala rok, da v treh dneh izpraznijo rudniška stanovanja. Upravni svet rudnikov na Dunaju je sprejel sklep, da se ne smejo pustiti delavci v jamo, tudi če bi to hoteli, dokler povsem ne odstopijo od svojih zahtev. V nekaterih rudnikih je delala vsaj gasilska služba, tako je bilo pri Sv. Neži na delovnem mestu 38 rudarjev, v Libojah 27, pri Lappovem rudniku v Velenju 21, pri Janeschu 9 in v Preboldu 21. V Zagorju sta bila 15. januarja 1892 aretirana in izgnana v domovinsko občino socialnodemokratska agitatorja Ehrlich in Rinaldo.²² Po dvajsetem januarju je štrajk začel pojemati, ker rudarji finančno niso več vzdržali. Pomoč, ki jim je dotekala, je bila premajhna, direkcija pa ni popustila. Najprej so začeli delati v Voitsbergu, nato v Trbovljah, kjer so 23. januarja že skoraj vsi prišli na delo, v Ojstrem in Hrastniku pa dve tretjini posadke. Le v Zagorju so se rudarji še držali. Dne 25. januarja 1892

pa se je tudi tu delo spet začelo in eden največjih rudarskih štrajkov se je končal, ne da bi rudarji uspeli.²³

V naslednjih dveh letih ni bilo stavkovnih gibanj, oziroma vsaj niso zabeležena v časnikih. Vzrok temu je gotovo iskati tudi v gospodarski depresiji, ki je v tem času doživela svoj vrhunec. Po drugi strani pa se je socialna demokracija v pretežni meri angažirala v akciji za splošno volilno pravico. Konec aprila 1895, točneje 29., pa je okrog 300 delavcev v Lappovem rudniku v Velenju ustavilo delo. Delavci so zahtevali, da rudniška uprava ponovno sprejme na delo nekega delavca, ki ga je odpustila. Istočasno so rudarji zahtevali tudi povišanje mezd. Rudniška uprava je obe zahtevi zavrnila.²⁴ Na jutranjo delovno izmeno je od 200 delavcev prišlo le 19, na popoldansko pa od 140 enaindvajset, Po desetih dneh je bil 10. maja 1895 štrajk končan, ne da bi poročila omenjala, ali so delavci s svojimi zahtevami uspeli ali ne.²⁵

V letu 1896 sta bili le dve manjši stavkovni gibanji, eno v Mariboru in eno v Gaberju pri Celju. Mariborski mizarški pomočniki so 20. aprila 1896 ustavili delo in zahtevali skrajšanje delovnega časa od 12 na 10 ur in pa 15 % povišanje mezd.²⁶ Kako se je stavka odvijala naprej in če je uspela ali ne, ni več poročil. Že prej, v prvi polovici februarja 1896, pa so neuspešno ustavili delo delavci v Westnovi tovarni emajlirane posode, in sicer v obratu za stekleno blago v Gaberju. Podjetje je namreč odpustilo nekega kleparja in delavci so zahtevali, da ga spet sprejmejo na delo. Podjetje pa je v odgovor odpustilo tudi stavkajoče delavce.²⁷ Slovenski gospodar, ki je ponavadi ošvrknil delavce, je tudi tokrat zapisal, da naj zdaj, ko so brez kruha, le hvallijo socialistične zapeljivce.²⁸

V Mariboru je 29. marca 1897 začelo stavkati 27 sodarskih pomočnikov, ki so bili zaposleni pri različnih mojstrih. Pomočniki so zahtevali zvišanje mezd in že takoj ob napovedi štrajka sta dva mojstra privolila v delavske zahteve, ostali pa ne in začel se je štrajk, ki je trajal kar sedem tednov, končal se je pa z zmago delavcev.²⁹ Zanimivo je, da je glasilo socialne demokracije na Štajerskem Arbeiterwille priobčila prvo notico o tej stavki šele, ko je stavka trajala že mesec dni. Po štirih tednih stavke sta še dva sodarska mojstra, Pichlerjeva vdova in Zügner, privolila v delavske zahteve in povečala mezde od 10 do 15 krajcarjev od izgotovljenega soda. Samo lastnik večjega podjetja Raimund Pichler je še vztrajal in skušal tako rekoč izstradati delavce. Nameraval jih je tudi odpustiti, vendar mu oblasti tega niso dovolile. Dva starej-

ša delavca, po trditvi Arbeiterwille člana krščanskosocialne delavske organizacije, sta postala stavkokaza.³⁰ Po veliki noči je tudi Pichler uvidel, da ima več škode kot koristi in je delavcem ugodil v njihovih zahtevah in ti so se 6. maja 1897 vrnili na delo. Zanimivo je navesti, od kod vse je štrajkajočim prišla pomoč: 9 fl. so dobili od Guggenthalove pivovarne, 11 fl. od sodarjev Kaltenhausnove pivovarne, sodar Prelog iz Maribora je prispeval 1 fl.; sodarji Götzove pivovarne so poslali 20 fl., pomožni delavci iste 16 fl. 42 kr., pivovarna Simmering 7 fl., pivovarna Ottakring 4 fl., uredništvo Gewerkschaft z Dunaja 30 fl., jermenarji, sedlarji in torbarji iz Gradca 3 fl., pivovarna Jedlese 7 fl., organizirani dnevničarji iz Gradca 3 fl., soboslikarji in pleskarji iz Gradca 2 fl 80 kr. in delavci Götzove pivovarne v Mariboru 8 fl. 70 kr.³¹

Konec junija 1897, tik pred nastopom poletja in s tem večje potrošnje piva, je izbruhnil štrajk delavcev v vseh obratih Götzove pivovarne, tako v Mariboru kot v Gradcu. Šlo je za organizirano akcijo, izbrano v takšnem trenutku, da so delavci upravičeno pričakovali zmago in jo tudi dosegli. Na dejstvo, da so delavci začeli štrajk, ko je bila potrošnja piva v vsem letu največja in si tako podjetniki niso mogli privoščiti izpada proizvodnje, je opozorila tudi Marburger Zeitung in delavci so jo lahko le zelo medlo in nepreprečljivo zavrnilo.³² Delavci so že 3. junija 1897 zahtevali povišanje plač in vodstvo pivovarne jim je povišico tudi takoj dalo. Okrog 20. junija pa so delavci v glavnem obratu Götzove pivovarne v Gradcu in tudi v Mariboru zahtevali, da naj bosta odpuščena višja sodarja Gerluschnig in Verderber, češ da sta priganjača. Vodstvo pivovarne je to zahtevo zavrnilo, nato je 23. junija začelo stavkati 38 delavcev, ravno toliko pa jih ni hotelo v štrajk. Lastnik Götz je namesto stavkajočih dobil 38 zapornikov iz mariborske kaznilnice, tako da delovni proces ni bil dosti moten. Do sobote 26. junija pa je pivovarna le ugodila delavcem, ker je medtem izbruhnil štrajk v Gradcu in 28. junija so se vsi delavci vrnili na delo. Delavci so dosegli, da so jim nadure začeli izplačevati tedensko, vodstvo pa je ponovno odobrilo vse, kar so delavci dosegli že 3. junija, torej povišanje plač, vsi stavkajoči ostanejo na delovnih mestih, zaposleni lahko izvolijo tri zaupnike, v bodoče ne sme biti nihče odpuščen zaradi političnega delovanja in delavci v bodoče ne bodo več izpostavljeni slabemu ravnanju in priganjanju. Ob koncu štrajka je bil v pivovarni tudi delavski shod, na katerem je govoril Anetzhuber iz Gradca.³³ Lahko rečemo, da ne drži trditve v Mar-

burger Zeitung, da je socialnodemokratsko vodstvo v Gradcu ta štrajk sprovciralo zaradi uspelega štrajka krščanskosocialno organiziranih tramvajskih delavcev na Dunaju, da bi s tem kovalo politični kapital. Sistematično strokovno delo na Štajerskem je namreč že toliko napredovalo in zavzelo takšen obseg, da socialnim demokratom ni bilo več potrebno posluževati se takšnih provokacij, v nič koliko obratih pa so vladale še takšne razmere, da so bile stavke več kot upravičene.

Med obljubami, ki jih je lastnik Mariborske pivovarne Götz dal delavcem, je bila tudi ta, da bo tistim delavcem, ki so na praznike, kamor je bil všteti tudi 1. maj, morali zaradi nujnih del biti na delu, obračunaval tarife dvojno. Vendar je 1898 to obljubo deloma prelomil in pristal maja 1898 le na izplačilo teh dvojnih tarif za kvalificirane delavce, ne pa za ženske in pomožne delavce. Zato je vseh 74 zaposlenih 6. maja 1898 stopilo v štrajk, ki pa je trajal le sedem ur, nakar je Götz privolil na izplačilo dvojnih tarif vsem zaposlenim, tudi zato, ker je nanj pritisnil zastopnik sindikata združenih pivovarniških delavcev v Gradcu. Po novem sporazumu so delavci v 14 točkah dosegli naslednje: 1. pivovarji, sodarji, pomožni delavci, kurjači dobijo na mesec 1 fl. več, sladjarji pa 2 fl., 2. vsi pomožni delavci dobe na dan 5 litrov piva, kurjači pa 6, nadurno delo se plača ob nedeljah za 24 kr. več, ob delavnikih pa za 12 kr., 3. ob čiščenju sušilnih naprav dobe delavci po 50 kr., 4. nedeljsko delo bo v mejah zakona, vsi tisti, ki pa morajo zaradi narave dela delati v nedeljo 3 ure, imajo vsak sedmi dan prost, če pa delajo več kot tri ure, se te plačujejo dvojno in delavci imajo naslednjo nedeljo prosto, 5. delavska inšpekcija naj ugotovi najnujnejša dela za velikonočne, božične in binkošne praznike ter za 1. maj in delo naj se plača dvojno, ostali pa morajo imeti prosto, 6. dnevničarji dobe 10 kr. več in 1 liter piva več, smolarji pa ob dnevih smoljenja 20 kr. več in 4 litre piva več, 7. nadure kvalificiranih delavcev in kurjačev se plačujejo ob delavnikih 20 kr. in ob nedeljah 40 kr., 8. vodje izmen dobe na mesec poleg hrane 4 fl. večjo plačo in dnevno 4 litre piva, 9. mizarji dobe dnevno 1 fl. 40 kr., tesarji 1 fl. 30 kr. in 4 litre piva, 10. več pozornosti bo posvečeno delavskim stanovanjem, 11. z delavci se bo lepše ravnalo, 12. vsak primer odpuštitve delavca se bo obravnaval, 13. ženske dobe na dan 10 kr. višjo plačo, 14. dan izplačila bo odslej 1. in 16. v mesecu.³⁴ O tem štrajku je poročala tudi Südsteirische Post in zlobno pripisala, da so delavci v sladkem

brezdelju vriskajoč pijano pohajali po mestu.³⁵ Ta zlobni komentar je nekoliko omilila čez nekaj dni, ko je zapisala, da jo veseli, da so delavci dosegli zmago, kar se pa reda in miru tiče, bi bilo delavcem dvakrat v čast, če so se res obnašali docela mirno in dostojanstveno, kot je zapisala Arbeiterwille.³⁶

Zelo bežno je omenjen štrajk pri krojaču Hočevarju v Celju, ki so ga začeli pomočniki zaradi prenizkih mezd 25. marca 1898. Ni pa podatkov kdaj in kako se je končal.³⁷

Samo skromno notico je zabeležila Arbeiter Zeitung, glasilo avstrijske socialne demokracije, o mezdnem gibanju mariborskih kleparjev, ki da so začeli stavkati, podobno akcijo pa naj bi pripravljali tudi delavci v gradbeništvu. Drugih podatkov o poteku stavke kleparjev ni.³⁸ Junija je prišlo v Mariboru do velike stavke gradbenih delavcev, ki je zajela skoraj 800 delavcev in se je za stavkajoče uspešno končala. Kot nekakšna uvertura je najprej izbruhnila stavka 5. maja 1898 pri gradbenem mojstru Derwuschku, pri katerem so delavci zahtevali 10 % zvišanje mezd in štirinajstdnevni odpovedni rok. Delavce je vodil mizar Haselbäck. Firma je pristala na zvišanje plač, ne pa na odpovedni rok, s čimer se delavci niso zadovoljili in so začeli stavkati.³⁹ Mariborski župan Nagy je povsem protizakonito dal aretirati Haselbäckca, ki je odsedel štirinajst dni v preiskovalnem zaporu, nato pa je bil izgnan v domovinsko občino, v Maribor pa je imel prepovedan vstop za pet let. V začetku junija pa se je štrajk končal z zmago delavcev.⁴⁰ V tem času se je že pripravljala velik štrajk gradbenih delavcev, ki so konec maja 1898 zahtevali zvišanje plač za 10 %, skrajšanje delovnega dne na 10 ur ter spremembo delovnega reda in tedensko izplačevanje mezd. Delavci so delodajalcem poslali memorandum s svojimi zahtevami, na katerega pa ni bilo odgovora in je bilo pričakovati, da bodo začeli štrajkati že z 31. majem, kot so napovedali.⁴¹ Ni jasno, zakaj je štrajk izbruhnil šele 13. junija 1898, ko je stopilo v štrajk skoraj 800 delavcev in jih je le kakšnih 20 še delalo. Štrajk je v imenu strokovne komisije za Štajersko podprl njen sekretar Vincenc Muchitsch.⁴² Po natančnejših podatkih v Arbeiter Zeitung je stavko začelo 317 zidarjev in 141 tesarjev ter vsi vajenci, delalo je le 16 zidarjev in 39 tesarjev. V teku dneva se je število stavkajočih potem dvignilo na 800, ko so začeli stavkati tudi v skladiščih mariborskih pivovarn. Popoldne so stavkajoči priredili tudi več shodov na prostem.⁴³ Mariborska mestna oblast je na pritisk delodajalcev skušala stavko s silo zatreti in je aretirala 9 zidarjev, vendar

so bili vsi zaradi pomanjkanja dokazov izpuščeni. Delavci so povsem mirno stavkali, prišlo ni do nobenega izgreda, stavkovni odbor je bil zastražen in sploh ni smel noben član odbora zapustiti prostora, pa tudi po cestah so policisti neprestano prežali na morebitne izgrednike. Tisti delavci, ki so si hoteli preskrbeti delo v Gradcu, pa niso dobili delavskih knjižic. Po trinajstih dneh je bil 26. junija 1898 štrajk končan in po poročilu Arbeiterwille so delavci nekatere zahteve dosegli, torej 10-urni delavnik, tedensko izplačilo, desetiminutno malico, ne pa zvišanja mezd. Arbeiterwille je objavljala tudi dolge kolone podatkov o denarnih prispevkih, ki so jih stavkajoči dobili, potem ko je strokovna komisija štrajk podprla.⁴⁴ V poročilu strokovne komisije za Štajersko je poudarjeno, da je stavka gradbincev uspela, ker je bilo delavstvo enotno.⁴⁵

Konec junija 1898 se je tem štrajkom priključil še štrajk pekovskih pomočnikov. V Mariboru so začeli stavkati 26. junija, ko je stavkalo 70 pekov, v Celju pa 30. Istočasno je stavkalo tudi 300 pekov v Gradcu. Vendar je zaradi številnih stavkokazov ta štrajk propadel.⁴⁶ Prav tako je bil neuspešen štrajk delavcev za vzdrževanje proge Maribor—Vuzenica, kjer so delavci 30. junija 1898 ustavili delo in zahtevali povečanje plač. Zaradi slabe organizacije je tudi ta štrajk 70, oziroma po drugih podatkih 90, propadel.⁴⁷ Inšpektor Kauzner iz Maribora je tedaj rekel stavkajočim, ko so ga prosili za povišanje mezd: »Boste že enkrat dobili, če pa boste štrajkali, boste dobili manj.«⁴⁸

V letu 1899 je bil v Mariboru le štrajk 16 sodarjev, ki so delali pri treh podjetjih, in sicer pri Raimundu Pichlerju, Pichlerjevi vdovi in Zieglerju. Teh 16 pomočnikov je začelo 24. aprila štrajkati, zahtevali pa so 15 do 20 % zvišanje plač. Podjetniki so jim v tem letu namreč plače celo znižali, pri vsakem izgotovljenem sodu za 10 kr. Sedem delavcev je na to pristalo, stavkajočih 16 pa ne.⁴⁹ Vendar pa štrajk ni uspel in 18. maja so se delavci vrnili na delo, potem ko so morali pristati na to znižanje mezde. Trije so zapustili svoje delodajalce in odpotovali iz Maribora.⁵⁰

V naslednjih letih se je v vseh pomembnejših in večjih industrijskih panogah strokovno gibanje močno okrepilo in zaradi konjunktore, ki je takrat bila, je prišlo do dogo-

vorov med delavci in delodajalci, tako da se je materialni položaj delavstva marsikje izboljšal.

OPOMBE

1. Deutsche Wacht, št. 35., 1. 5. 1890. — 2. Deutsche Wacht, št. 36., 4. 5. 1890. — 3. Slovenski gospodar, št. 20., 15. 5. 1890. — 4. Südsteirische Post, 29. 2. 1890 in 2. 4. 1890, Deutsche Wacht, št. 26., 30. 3. 1890 in št. 27., 3. 4. 1890. — 5. Slovenski gospodar, št. 14., 3. 4. 1890. — 6. Slovenski gospodar, št. 17., 24. 4. 1890. — 7. Deutsche Wacht, št. 33., 24. 4. 1890. — 8. Deutsche Wacht, št. 34., 27. 4. 1890. — 9. Südsteirische Post, 30. 4. 1890. — 10. Südsteirische Post, 7. 5. 1890. — 11. Südsteirische Post, 10. 5. 1890. — 12. Vorwärts, št. 22., 31. 5. 1890 in št. 23., 6. 6. 1890. — 13. Deutsche Wacht, 3. 5. 1891, tudi Arbeiterwille, št. 9., 6. 5. 1891. — 14. Slovenec, št. 101., 5. 5. 1891. — 15. Slovenski gospodar, št. 19., 7. 5. 1891, Deutsche Wacht, 7. 5. 1891. — 16. Slovenec, št. 169., 28. 7. 1891. — 17. Deutsche Wacht, 17. 12. 1891 — 18. Slovenski gospodar, št. 1., 7. 1. 1892, Deutsche Wacht, 6. 1. 1892, Südsteirische Post, 5. 1. 1892. — 19. Deutsche Wacht, 6. 1. 1892. — 20. Deutsche Wacht, 6. 1. 1892, Slovenec, št. 9., 13. 1. 1892. — 21. Südsteirische Post, 16. 1. 1892. — 22. Deutsche Wacht, 17. 1. 1892. — 23. Slovenec, št. 19., 25. 1. 1892, Deutsche Wacht, 28. 1. 1892. — 24. Slovenski gospodar, št. 20., 16. 5. 1895, Südsteirische Post, 1. 5. 1895, Deutsche Wacht, 2. 5. 1895. — 25. Südsteirische Post, 8. 5. 1895, Slovenski gospodar, št. 20., 16. 5. 1895. — 26. Slovenski gospodar, št. 17., 23. 4. 1896, Südsteirische Post, 22. 4. 1896. — 27. Südsteirische Post, 15. 2. 1896. — 28. Slovenski gospodar, št. 9., 27. 2. 1896. — 29. Südsteirische Post, 31. 3. 1897. — 30. Arbeiterwille, št. 17., 24. 4. 1897. — 31. Arbeiterwille, št. 19., 13. 5. 1897. — 32. Prim. polemiko v Maburger Zeitung, št. 50., 24. 6. 1897 in št. 51., 27. 6. 1897. — 33. Arbeiterwille, št. 25., 24. 6. 1897. — 34. Arbeiterwille, št. 20., 19. 5. 1898, Arbeiter Zeitung, št. 123., 5. 5. 1898. — 35. Südsteirische Post, 7. 5. 1898. — 36. Südsteirische Post, 11. 5. 1898. — 37. Rdeči prapor, št. 2., 25. 3. 1898. — 38. Arbeiter Zeitung, št. 98., 9. 4. 1898. — 39. Arbeiterwille, št. 8., 5. 5. 1898, Arbeiter Zeitung, št. 125., 7. 5. 1898. — 40. Arbeiterwille, št. 23., 9. 6. 1898. Arbeiter Zeitung, št. 126., 8. 5. 1898. — 41. Arbeiterwille, št. 22., 2. 6. 1898. — 42. Arbeiterwille, št. 24., 16. 6. 1898. — 43. Arbeiterwille, št. 26., 30. 6. 1898, Arbeiter Zeitung, št. 163., 15. 6. 1898. — 44. Arbeiterwille, št. 24., 16. 6. 1898 in št. 28., 14. 7. 1898. — 45. Arbeiterwille, št. 29., 21. 7. 1898. — 46. Südsteirische Post, 29. 6. 1898, Arbeiterwille, št. 29., 21. 7. 1898 in št. 40., 20. 10. 1898. — 47. Arbeiterwille, št. 29., 21. 7. 1898, Arbeiter Zeitung, št. 194., 16. 7. 1898. — 48. prav tam. — 49. Arbeiterwille, št. 16., 20. 4. 1899 in št. 18., 4. 5. 1899. — 50. Arbeiter Zeitung, št. 136., 19. 5. 1890.

SLUŠNO IN GOVORNO PRIZADETI IN GLEDALIŠČE

BOGO JAKOPIC

Naslov sam bi mogel delovati na poprečnega bralca zelo senzacionalno, če ne bi imeli pred očmi resničnih dokumentiranih podatkov, ki nas popeljejo do gluhih igračev in njihovih prireditev. V ozkem slovenskem okviru je tudi ta prispevek obči zgodovini slovenskega gledališča skromen, vendar obstaja in je vreden, da ga omenimo.

Če pomislimo, da smo dobili prvi zavod za gluhonemo mladino na naših tleh že leta 1840 (v Gorici), da je delovala šola za gluhonema dekleta v Šmihelu pri Novem mestu od leta 1886 do zatona stoletja in da je bil ljubljanski zavod za gluhonemo mladino ustanovljen že l. 1900, smo nekoliko presenečeni, ko ugotovimo, da so gluhi že prirejali svoje predstave šele v obdobju med obema vojnama, točneje po letu 1936, tik pred drugo svetovno vojno. Vzrok za tako zakasnitev ni iskati v neuspešnosti dela starejših generacij učiteljev gluhih po slovenskih zavodih, temveč bolj v neorganiziranosti društevnega življenja odraslih gluhih, ki so zapustili vod in šolo ter bili bolj prepuščeni sami sebi kakor pa ne in niso javno nastopili. Kdor vsaj v grobem pozna gluhega človeka, bo uvidel, da je sicer tudi ta zelo zavzet za priznanje v družbi, vendar morajo biti za oblikovanje samostojnega nastopa glušca dani neki objektivni pogoji, lahko bi rekli, tudi neki določeni napor slišočih, da bi gluhemu omogočili v tem primeru gledališko vzgogo in mu vtili zaupanje vase. Ta resnica se kaže že zgodaj pri gluhih otrocih, ki sicer že dokaj radi nastopajo, ne samo skupinsko, temveč tudi posamezno, a je za tak nastop potrebna velika pomoč tudi slišočih, ne nazadnje učiteljev gluhih. Tu in tam, seveda, se nastop ponesreči, vendar je naloga vodnika takega glušca, da ob neuspehu ne kaže svoje nejevolje ali celo hudega razočaranja, temveč razčleni skupaj z gluščem objektivne vzroke neuspeha pred publiko. Take šolske prireditve gluhih so znane po kronikah zavodov že prav od začetka obstoja zavodov za gluhe otroke. Očitno pa je, da gluhim v družbi po končanem šolanju v prejšnjih časih ni bila dana tolika pomoč, da bi se samostojno združili v neke organizacije, v prosvetna društva in bi tako poskrbeli tudi za svojo afirmacijo na gledaliških deskah. Tako so začeli odrasli gluhi tako imenovane propagandne nastope pod vodstvom zavodnega učiteljstva v Ljubljani v letu 1936 (po septembrskem zboru gluhih v Ljubljani), da bi razblinili neut-

meljene predsodke slišče javnosti nasploh: pokazati je bilo treba koristnost izobraževanja gluhoneme mladine po šolah oziroma zavodih, ki te ljudi »raznemijo«, in pokazati zmogljivost šolanih gluhih za samostojno preživljanje. Organizacija odraslih gluhih deluje na Slovenskem od 6. septembra 1931, ko se je na ustanovnem občnem zboru v Narodni kavarni v Gosposki ulici v Ljubljani zbralo 49 članov, polnih entuziazma ter navdušenja, da tako osnujejo društvo. Na tem občnem zboru so sprejeli pravila »Društva gluhonemih za Dravsko banovino«, v katerih je poleg pravil in smernic za delo društva mogoče prebrati še tudi željo, da bi vpeljali družabne in debatne večere, ki naj bi, kakor kaže delo v naslednjih letih, prerasli ta okvir ter začeli tudi z igralskimi vajami ter nastopi. K afirmaciji gluhih v javnosti je nedvomno prispevalo svoj delež (Podporno društvo za gluhonemo mladino« (ustanovljeno 1930), iz katerega vrst so izšli v glavnem vsi kasneje nastopajoči gluhi člani v predvojnem obdobju. Podporno društvo je imelo sicer izrazito karitativen značaj, vendar je obdarovalo gluhe za razne priložnosti (npr. ob miklavževanju ali ob koncu šolskega leta) navadno povezano s kakšno igrico, kot to zasledimo v različnih zapisih. Tako sta v Sloveniji od leta 1930 dalje obstajali 2 društvi s precej podobnimi cilji. Društvo gluhonemih je leta 1936, to je ob 5. obletnici ustanovitve, izdalo vsem gluhim poziv, naj se združijo v borbi svojih pravic do boljšega življenja. Tej organizirani borbi se je na povabilo Društva gluhonemih leta 1935 pridružil Vinko Rupnik, zaslužni učitelj zavoda v Ljubljani, ki je vse do svoje smrti ostal aktiven sodelavec društva. Kot mentor društva pa je postal tudi zvest ideji afirmacije gluhih v družbi. Te misli so vodile strokovnega učitelja gluhih Vinka Rupnika, da je sestavil poseben program za nastop gluhih v javnosti, na gledaliških odrih. Na teh nastopih naj bi javnost videla in slišala gluhe govoriti in spoznala, da gluhi ne pomeni biti tudi nem. Nastopajoči so namreč glasno govorili: niso se niti posluževali kretenj, kot to še opazimo med njimi. Zato so bili ti nastopi, lahko rečemo, edinstveni v vsej zgodovini gledališča, saj gre pri slišočih igralcih bolj za kulturno-umetniško afirmacijo nekega umetniškega dela v javnosti, tu pa je šlo v dobršni meri za predstavitev še manj zapaženih uspehov v šolanju gluhih.

Gluhi igralci na odru (Vinko Rupnik tretji od leve v prvi vrsti)

Igra oziroma predstava je bila torej tudi neke vrste oblika boja za pravice gluhih do šolanja ter zaposlovanja. Take prireditve so imele navadno tale značaj: obsegale so predavanje iz življenja gluhih — predaval je gluhi govornik — ter dve enodejanki, v katerih so nastopali gluhi igralci z živim govorom. Med predavanjem je bila revija poklicev, ki jih gluhonemi opravljajo v svojem življenju.

Prva taka prireditev je bila 6. decembra 1936 v dvorani Šentjakobskega gledališča v Ljubljani (bivšega šentjakobskega odra). Poleg bana in drugih predstavnikov tedanje oblasti se je te prireditve udeležilo v veliki množici tudi občinstvo, da je moralo društvo ponoviti nastop takoj naslednjo nedeljo. Slovensko dnevno časopisje je pravilno razumelo prve klice gluhonemih ter jih podprlo v zahtevah. Že sami naslovi v teh časopisih so povedali mnogo. »Slovenski narod« je pod naslovom »Nemi so spregovorili« tolmačil težnje gluhih po njihovi osnovni izobrazbi. Dnevnik »Jutro« je priobčil nastopno: »Pomagajte gluhonemim do življenja in dela, vrnite jim človeško dostojanstvo s tem, da jim pomagate do vrha razviti vse dragocene tvorne sile, ki spe v slehernem človeku

pod soncem.« Dnevnik »Slovenec« je pripominjal, da je bil namen prireditve dvojen: »Odrasli gluhonemi, ki se udeležujejo v raznih poklicih, so hoteli predvsem manifestirati pomen šolske izobrazbe za gluhe, obenem pa zainteresirati javnost in pristojne oblasti za svoje težnje«. Pot do izobrazbe je bila tedaj mnogim gluhonemim otrokom še vedno zaprta, zlasti še, ker je primanjkovalo zavodov, v katerih bi se naučili vsega, kar potrebujejo za življenje. »Slovenski dom« je poudarjal posebno to misel: Dosedanje šolanje gluhonemih je pokazalo odlične rezultate in tudi dokazalo, da so gluhonemi zmožni sami si služiti kruh. Nihče izmed gluhonemih ne bi ostal občinam v breme, če bi le-tega oddalji v zavode. »Ne pozabljajmo gluhonemih!« je klical tedanji tednik »Domovina« in nadaljeval: »Ljubljana je doživela v nedeljo poseben dogodek. V dvorani šentjakobskega odra v Mestnem domu (v Ljubljani) je številna množica občinstva gledala ter poslušala gluhoneme. Bil je to dogodek, ki je pretresel slehernega gledalca do dna duše in ga prepričal o neodložljivosti ene najbolj žalostno zanemarjenih nalog naše družbe: Pomagajte gluhonemim do življenja in dela, vrnite jim človeško dostojan-

stvo s tem, da jim pomagata razviti vse tvorne sile«.

Zdravstveni list »Zdravje« je zapisal, da so gluhonemi igrali, a ne, kot bi kdo mislil, glumili s kretnjami. Govorili so jasno in razločno govorico, pri kateri je le nekoliko motila bolj trda in enakomerna izgovorjava. Nadalje je list poudarjal, da je prireditelj podala sijajen dokaz o velikem pomenu šol in zavodov za gluhoneme. Vsi tisti, ki bi brez pouka ostali duševno nerazviti, človeški družbi v breme, se tu priuče raznim spretnostim in se izobrazijo v enakopravne članke človeške družbe. Nauče se tudi govoriti, kar je za umevanje in občevanje gotovo bolj važno, kot samo gestikulacija. O tem, da so gluhonemi z javno manifestacijo izpričali, da so kot šolanji glušci že prešli nemost, nam spričuje zapis logopeda Vilka Mazija, ki se spominja, da so glušci zahtevali, naj se njihovo društvo ne imenuje Društvo gluhone-mih, ampak gluhih, ker so tudi z nastopi že dokazali, da so v bistvu prešli nemost.

O prvem nastopu gluhih so izrekli svojo kritiko tudi dnevnikarji zunaj Slovenije, tako na primer »Vreme« in »Politika«. Zadnja je celo ponatisnila prizor iz enodejanke »Oče«. Od tedaj naprej je Društvo gluhone-mih v Ljubljani imelo 24 večjih nastopov, do začetka 2. svetovne vojne celo 30 nastopov po vseh večjih krajih Slovenije, kot v Mariboru, Celju, Kranju, Novem mestu, Litiji, Trbovljah, Kamniku, na Vrhniki, v Ptujju, na Jesenicah, v Ljutomeru, v Ribnici, v Trzinu, v Murski Soboti; v Ljubljani pa še v Mostah in na Viču. V Ribnici na Dolenjskem so se ob priliki nastopa poklonili tudi na grobu svojega največjega dobrotnika ustanovitelja gluhone-mnice Ignacija Holzapfla.

Po zapisih iz te dobe so povsod nastopali pred polnimi dvoranami, prisostvovalo pa je tem nastopom nad 10.000 ljudi. Za uved v proslavo 40-letnice ljubljanskega zavoda so gluhi igralci priredili 7. IX. 1940 svoj 25. nastop v Zagrebu pod pokroviteljstvom zagrebškega župana M. Starčevića. Pri tej prireditvi je sodelovalo z govorom in revijo zagrebško društvo gluhone-mih »Dobrotvor«. Poleg uglednih gostov se je udeležil prireditve tudi režiser zagrebškega gledališča Hinko Nučić ter učiteljstvo zagrebške gluhone-mnice in številni novinarji. Ob tej svojevrstni in zanimivi prireditvi so obširno pisali zagrebški dnevnikarji. Oglejmo si samo najznačilnejša mesta teh kritik. »Jutranji list« je prinesel pod velikim naslovom »Nemi so spregovorili« med drugim tole: »Kako velike uspehe je lahko doseči s šolanjem, se je pokazalo sinoči v Franciščanski dvorani na Kaptolu,

kjer so gluhonemi pred zelo polno dvorano izvedli dva majhna gledališka komada kakor pravi igralci, čeprav niso nikdar v svojem življenju slišali svojega lastnega glasu. Ti ljudje, ki so od rojstva brez daru govora in brez sluha, so se v posebnih zavodih za gluhoneme naučili govoriti, osnovali so celo igralsko družino ter pod vodstvom svojih učiteljev pripravili dva majhna igrokaza, ki so ju izvedli v veliko zadovoljstvo publike«. Potem obravnava poročilo posamezne točke nastopa ter svojo kritiko zaključuje z besedami: »Poleg govora je bila tudi odrska igra na višini igre najboljših diletantskih društev in so celo nekatere scene, zlasti tista, v kateri se prikazuje tragedija človeka, ki je v vojni izgubil sluh, uspele privabiti pri mnogih prisotnih solze v oči. Vsaka prisotnost teh nemih igralcev, ki so se naučili izgovarjati besede in z njimi, sicer bolj trdo, vendar jasno in čisto izražati svoja čustva in misli, je bila od gledalcev srčno pozdravljena z vidnim sočustvovanjem z njihovo težko usodo, proti kateri se morajo boriti vse svoje življenje. »Hrvatski dnevnik« je zapisal pod naslovom »Uspela prireditelj gluhone-mih« med drugim tudi tole: »Sinoči je bila v Kaptolski dvorani prireditelj Društva gluhone-mih, ki je hotelo s tem seznaniti mnogoštevilno občinstvo z življenjem in delom gluhone-mih ter prikazati uspeh njihovega šolanja po zavodih. Ta cilj je bil popolnoma dosežen.« Dalje: »Oba gledališka komada sta bila dobro izvedena. Igralci so dobro igrali. Njihova mimika je bila nadvse zanimiva in do podrobnosti izdelana. Prireditelj je gmotno in moralno uspela. S propagandnega stališča je bil dosežen dober rezultat in bi se lahko že sedaj reklo, da bi bolj pogoste prireditve gluhone-mih naletele pri občinstvu na odličnem odzivu.« Tudi »Zagrebški list« izraža o prireditvi zelo pohvalno mnenje. Med drugim je zapisal tudi tole: »Društvo gluhone-mih je priredilo zelo zanimivo in neobičajno prireditelj. Na tej prireditvi so sodelovali gluhone-mi iz Zagreba in Ljubljane. Predstava je bila polna neke neobičajne atmosfere, boleti in trpke človeške usode. Vsa bol in borba gluhone-mih za svoje pravice se najbolje izražata iz govora gluhega predavatelja.« Nato citira časopis govora gluhega predavatelja skoraj v celoti; omenja še s posebno pohvalo odlično igro, ki jo je številno občinstvo prisrčno in iskreno pozdravilo ter zaključuje z besedami: »Ta prireditelj gluhone-mih je bila neke vrste manifestacija gluhone-mih za pravice — kot ljudi, ki jih mora družba pravilno razumeti ter jim pomagati v stremljenjih, da bi tudi oni v današnji družbi zavzeli po-

ložaj, ki jim po značaju in sposobnostih pripada.«

Grupa nastopajočih gluhih se je v letih 1936—1940 30-krat predstavila slišiči javnosti v vseh večjih krajih Slovenije. Dvorane so bile, kot smo že omenili, vedno polne poslušalcev, ki so nemo spremljali dogajanje na odru in se zamislili nad krivicami in zapostavljanjem gluhih v javnem življenju. Ledeni zid izolacije je bil prebit in vzpostavljen most med slišičimi in gluhihimi. Zanimiv je tudi podatek, da je gluhih Ciril Sitar govoril marca 1937 na ljubljanskem radiu. Precej verjetno je, da je bil Ciril Sitar med prvimi glušci, ki so sploh kdaj govorili po radiu. Jugoslovansko časopisje, npr. »Politika«, je zapisala: »Prvi gluhonemi je govoril preko radia.« To je bil, lahko rečemo, lep začetek za naše slovensko slušno in govorno prizadete, ki so na ta način vse bolj »zavpili« v svet o svojem družbenem položaju. Po drugi svetovni vojni, 14. oktobra 1945, je bila v Zagrebu ustanovljena Zveza gluhih Jugoslavije, njen prvi predsednik pa je bil pokojni

Ciril Sitar. Na podlagi statuta zvezne organizacije so 20. aprila 1947 ponovno ustanovili Društvo gluhih Slovenije. Tako se je tudi po vojni zelo uspešno nadaljevala kulturna dejavnost v okviru tega društva. In danes nastop gluhih na odru ali celo v radiu ni tako osamljena stvar kot nekdanj, niti ni gluhih več potrebna taka oblika borbe za svoje osnovne življenjske pravice.

LITERATURA

1. Stirideset let gluhonemnice v Ljubljani Ljubljana 1940, str. 30, 108, 154—168. — 2. Sedemdeset let Zavoda slušno in govorno prizadetih v Ljubljani, Ljubljana 1970, str. 10, 11. — 3. Kronika Učnih delavnic (1948—1973), Ljubljana 1973, str. 12, 13. — 4. Jubilejni zbornik centrov za usposabljanje slušno in govorno prizadetih v Ljubljani, Ljubljana 1975, str. 24, 58. — 5. Emil Ulaga: Vinko Rupnik (in memoriam), Prosvetni delavec, 1975, str. 8, št. 12. — 6. Nada Terglec: Vinko Rupnik (in memoriam), Spec. škola XXIV./5-6, 1975, str. 482 in 483.

UPRAVA, OBNOVA IN PRESKRBA NA JESENICAH OD OSVOBODITVE DO KONCA LETA 1945

JANEZ KOPAC

Nova ljudska oblast se je začela oblikovati med narodnoosvobodilno borbo z ustanavljanjem in delovanjem odborov OF in voljenih narodnoosvobodilnih odborov.

Mestni odbor OF Jesenice je že 10. maja 1945 od predstavnikov predvojne mestne občine Jesenice prevzel pisarno in posle občinske uprave. Pri tem aktu so bili navzoči predstavniki mestnega odbora OF in predvojne mestne občine.

Predstavniki mestnega odbora OF:

Alojzij Furlan: sekretar mestnega odbora OF;

Viktorija Medje: organizacijska sekretarka OF;

Kristina Malej: organizacijska sekretarka Slovenske protifašistične ženske zveze (SPŽZ);

Emil Lah: narodna zaščita;

Jože Reichman: odsek za prehrano in finance;

Marija Talar: tajnica mestnega odbora OF;

Pavla Kolenc: članica mestnega odbora OF;

Ivan Brišar: član okrajnega odbora OF Jesenice;

Kristina Bregant: članica okrajnega odbora OF Jesenice;

Jožef Svetina: član okrajne narodne zaščite Jesenice.

Predstavniki predvojne občine Jesenice:

ing. Kurt Hofmann: župan;

dr. Vinko Zalokar: tajnik.

Na sestanku so sklenili, da se prevzame vsa imovina stare mestne občine Jesenice in vsi uradni spisi ter sezname, ki so nastali med upravnim poslovanjem občine do 10. maja 1945. Župan je izjavil, da imovino odaja, prevzemniki pa so soglašali z njegovo izjavo in jo prevzeli v nadaljnje upravljanje.

Zaradi odsotnosti občinskega knjigovodje ta dan niso dokončno opravili primopredaje. Pregledali in prevzeli so le gotovino v občini.

ski blagajni, ki je znašala 5358,43 RM, in blagajno komisije za utrditev nemštva, ki je izkazovala 4669,45 RM gotovine.

Zastopniki ljudske oblasti so zahtevali natančen pregled občinskih finančnih knjig. Zlasti so želeli biti seznanjeni s stanji občinskih denarnih fondov ter s stanjem vlog v Okrajni hranilnici v Radovljici. Na seji so sklenili, da predstavnikom predvojne mestne občine še ne bodo dali dokončne razrešnice.

Župan ing. Kurt Hofmann je dobil popolno razrešnico na seji 4. junija, ko so podrobno pregledali stanje občinskih financ. Premoženjsko stanje mestne občine Jesenice, ki so ga izkazovali zaključki finančnih knjig na dan 4. maja 1945, je znašalo 717.431,42 RM. Del premoženja je predstavljala gotovina v občinski blagajni. Drugi del pa so sestavljali fondi, ki so nastali iz viškov proračunskih let 1942 in 1943 ter so bili nalcženi na posebnih hranilnih knjižicah pri Okrajni hranilnici v Radovljici. Fondi so bili vezani namensko in časovno. To so bili: fond za obratno poslovanje, fond za vodovod, fond za razširitev pokopališča, fond za obnovitev meščanske šole, fond za nakup velikih gasilnih naprav, fond za mestno klavnico, fond za odplačilo posojil, fond za obnovo cest, fond za novo športno igrišče, fond za nakup parcel za obnovo cest in fond za splošno izravnavo proračunov. Skupna vsota na fonde naloženega denarja je znašala 247.743 RM.

Nekaj denarja je bilo naloženega tudi v ljubljanskih denarnih zavodih.

UPRAVNA ORGANIZACIJA

Območje mestnega odbora OF je bilo razdeljeno na kvarte, v katerih so delovali odbori OF. Mestni odbor OF je bil podrejen Okrajnemu odboru OF Jesenice, okraj pa je spadal v Okrožje Ljubljana.

Mestni odbor OF se je sestel na prvi seji 12. maja 1945. Sestavljali so ga isti člani, kot so bili navzoči pri primopredaji 10. maja. Z namenom, da bi poslovanje mestnega odbora OF potekalo kar najbolj organizirano, so že na prvem sestanku določili uradne ure za stranke (vsak dan od 8.—12. ure in od 14.—18. ure, v sobotah od 8.—12. ure), na drugi seji 21. maja pa so ustanovili prve odseke:

- gradbeni odsek;
- socialni odsek;
- delovni odsek;
- prehranjevalni odsek.

Nekaj dni kasneje so ustanovili še stanovaljsko komisijo. Predvideno je bilo, da se bodo ustanovili še drugi odseki, če se bo pokazala potreba.

V začetku junija 1945 so po kvartih postavili pisarne z enim zaposlenim. Vsak kvart je moral imeti kurirja, ki je skrbel za zvezo med kvarti in mestnim odborom OF. Poskušali so urediti tudi pisarniško poslovanje.

Na seji 10. junija so člani mestnega odbora OF poročali o pregledih po kvartih. Ugotovili so, da odbori OF po kvartih v glavnem delajo dobro. Težave pri njihovem poslovanju pa je povzročalo dejstvo, »... da se nekateri prosilci obračajo direktno na nadrejena mesta mimo odborov in da tam dosežejo dovoljenja, za katera so bili pri odbori odbiti...«. Na tak način so nekateri ljudje prišli do potnih dovolilnic, živilskih dodatkov itd. Tako poslovanje je rušilo avtoriteto odborov OF po kvartih.

Prav tako tudi ni bila rešena kompetenčna pristojnost med Okrajnim odborom OF Jesenice, mestnim odborom OF Jesenice in Narodno zaščito, kar je vodilo do nezadovoljstva med prebivalstvom.

Avgusta 1945 so bile splošne volitve v narodnoosvobodilne odbore, na katerih so izvolili tudi mestni narodnoosvobodilni odbor Jesenice (MNOO), ki se je konstituiral na seji 22. avgusta.

Novi odbor so sestavljali:

Ivan Brišar: sekretar,
Vinko Genussi: tajnik,
Peter Prevec: finance,
Srečko Šorli, Jakob Pretnar: trgovina in preskrba,
Jože Stražišar: socialno skrbstvo,
Vinko Genussi: gradnje,
Franc Rozman, Slavko Demšar, Viktorija Bregant: notranji odsek,
Pepca Perko, Franc Škrl: prosveta,
Jakob Pretnar: obrt,
ing. Viktor Kotnik: industrija,
dr. Franc Bergelj: zdravstvo,
Albin Noč, Andrej Smolej: kmetijstvo,
Viktorija Bregant, Janez Bizjak: stanovaljske zadeve.

V tem času so začeli izdajati osebne izkaznice in podrobneje urejati kartoteko prebivalstva. Dogovarjali so se tudi o prenosu matičnih knjig za območje Jesenic iz Radovljice, kamor so jih leta 1941 prenesli Nemci.

Na sestanku 12. decembra je predsednik mestnega narodnoosvobodilnega odbora Ivan Brišar zaprosil za razrešnico, ker je pre-

vzel vodstvo Okrajnega narodnoosvobodilnega odbora. Do nadomestnih volitev, ki so bile predvidene za januar 1946, je bil kot začasni predsednik imenovan Vinko Genussi, tajnik pa je postal Franc Škrl.

OBNOVA IN KOMUNALNA UREDITEV

Mesto je bilo porušeno, zato je bilo treba čimprej začeti z obnovitvenimi deli. Mestni odbor OF je 12. maja pozval prebivalce na javna dela za odpravo posledic vojne. Zlasti je bilo treba obnoviti javne stavbe in vse naprave mesta, ki so služile splošni koristi. Vodovodne naprave so bile poškodovane na 17 mestih, prav tako pa sta bili močno poškodovani kanalizacija in električna napeljava.

V mestu je primanjkovalo delavcev za obnovitvena dela, zato je mestni odbor OF sklenil, naj komanda mesta odredi večje število vojnih ujetnikov. Posebno so bilj zaželjeni t. i. profesionalci, to je gradbinci in drugi obrtniki. Na sestanku 12. maja so se dogovorili, da mora pri odstranjevanju ruševin, čiščenju prometnih žil in pri zapisovanju bombnih lijakov sodelovati tudi mladinska organizacija. Da bi se povečalo število delavcev pri obnovitvenih delih, je mestni ob-

lastni organ izdal poziv o mobilizaciji vse delovne sile v mestu. Že na samem začetku obnovitvenih del so se pokazale velike težave, saj niso imeli na razpolago dovolj prevoznih sredstev za odvoz ruševin. Komanda mesta je morala določiti primerno število zaplenjenih vozil za potrebe mestnega odbora OF.

21. maja so pri mestnem odboru OF ustanovili gradbeni odsek, ki je prevzel vodstvo pri obnovitvenih delih.

Bližnji Titov rojstni dan so nameravali praznovati čim bolj delovno. Ljudska oblast je pozvala »... vse dela zmožno prebivalstvo, da se dne 25. maja ob 8. uri zjutraj javi na delo s potrebnim orodjem za čiščenje ruševin bombardiranega dela Jesenic...«. Vozniki so se morali javiti s primernimi vozovi za odvoz težkega materiala. Zborna mesto je bilo pred pokopališčem.

Težave s prevozom ruševin so povzročile, da so očiščevalna dela v mestu potekala zelo počasi. Gradbeni odsek je dobil pooblastilo, da se poveže z železniško upravo, ki naj odstopi nekaj vagonov, na katere bi odlagali material.

V okvir očiščevalnih akcij je spadalo tudi zbiranje starega železa po mestu, ki so ga

Zatrpane jeseniške ulice po končanem bombardiranju aprila 1945 (Fototeka Gorenjskega muzeja v Kranju)

oddajali v predelavo Kranjski industrijski družbi.

Konec junija se je število delavcev pri obnovi občutno zmanjšalo. Vojaška oblast je iz Jesenic odpeljala večje število vojnih ujetnikov. Posledice so se takoj pokazale, posebno ker je bilo med ujetniki veliko gradbenih delavcev in obrtnikov. Mestni odbor OF je interveniral pri Okrajnem odboru OF in zahteval, da okrajni forumi posredujejo pri Kranjski industrijski družbi, da bi odstopila nekaj strokovnih delavcev. Zaželjeni so bili predvsem zidarji, mizarji, pleskarji in kleparji.

Konec avgusta so odborniki mestnega narodnoosvobodilnega odbora razpravljali o regulacijskem načrtu, to je o urbanističnem načrtu Jesenic. Menili so, da je s tem v zvezi treba razmisliti o premestitvi pokopališča, o javnem kopališču in javnih sanitarijah.

Konec avgusta je Jesenice obiskal minister za gradnje. Jeseničane je obvestil, da je slovenska vlada že odobrila 3.000.000 din kredita za najnujnejša popravila in nove gradnje na Jesenicah. Do 27. septembra, ko je bila seja mestnega narodnoosvobodilnega odbora, je ministrstvo za gradnje že nakazalo 1.000.000 din dotacije. S tem denarjem so krili plače delavcem pri obnovi mesta za mesece junij, julij in avgust.

Oktobra so razpravljali o potrebnih kreditih za nadaljnja najnujnejša vzdrževalna dela. Mestni narodnoosvobodilni odbor je odobril nekaj kredita.

Na isti seji so sprejeli tudi pravilnik o pobiranju gradbenih taks na področju mestnega narodnoosvobodilnega odbora Jesenice.

Pri obnovitvenih delih in gradnjah je primanjkovalo vseh vrst gradbenega materiala. Posebno občutno je bilo pomanjkanje okenškega stekla, saj so bila zaradi bombnih napadov razbita skoraj vsa okna. Težavo je mestni narodnoosvobodilni odbor poskušal rešiti z neposrednimi stiki z Okrožnim narodnoosvobodilnim odborom Ljubljana.

Do konca leta je Jeseničanom z udarniškim delom uspelo za silo popraviti vodovod, kanalizacijo in električno instalacijo. Uredili so tudi nekaj hudourniških voda.

PRESKRBA

Najtežja naloga, s katero se je prve poveljne mesece srečaval mestni odbor OF, je bila preskrba prebivalstva s hrano, obleko in kurjavo.

Na prvi seji mestnega odbora OF 12. maja se je razvila široka razprava o prehrani pre-

bivalstva. Pomanjkanje živil je grozilo z lakoto. Na sestanku so sprejeli sklep, da bodo organizirali javne kuhinje, ki so jih namestili po nekaterih gostilnah. Postavili so jih na Hrušici, na Javorniku, na Koroški Beli, pri Svetem Križu, na Jesenicah pa so jo uredili v tovarniškem kazinu in še nekaterih gostilnah.

Kmalu se je pokazalo, da je kapaciteta kuhinje v tovarniškem kazinu premajhna. Tu so se hranili predvsem delavci Kranjske industrijske družbe. Kuhinja je lahko priskrbela le 350 obrokov hrane. Odborniki so predlagali, naj se kazina razbremenijo tako, da bodo za delavce železarne odprli tovarniško kuhinjo.

Maja je bilo že organizirano delo v klavnici. Pred zakolom je živino moral pregledati oglednik mesa.

Mestni odbor OF je imel na zalogi nekaj živil. Z namenom, da bi jih pravično razdelili med prebivalstvo, so sredi maja sklenili, da bodo popisali prebivalstvo po družinah. Vsak hišni poglavar je moral podpisati izjavo, v kateri je navedel, koliko časa bo prebival s svojimi živili in katera živila mu manjkajo. Na osnovi popisov so predstavniki mestnega odbora OF določili koliko in katera živila bodo posamezne družine lahko dobile.

Pomembno je bilo, da je oskrbovanje s hrano potekalo čim bolj organizirano, zato so na seji 21. maja poleg drugih odsekov ustanovili tudi prehranjevalni odsek.

Oblastnim organom je veliko težavo povzročala skrb za prehrano povratnikov, ki so bili izseljeni in internirani. Skrb zanje so poverili odboru OF po kvartih.

Pri razdeljevanju živil je prihajalo tudi do nepravilnosti. Na sestanku mestnega odbora OF 24. maja so opozorili, da mleka in kruha ne delijo po vseh kvartih enako. Poudarili so, da morajo upravičencem povsod deliti enake količine mleka za otroke, bolnike in starčke. Prav tako se ne sme več dogajati, da v enem delu Jesenic delijo za isto obdobje po pol kilograma kruha, na drugem koncu mesta pa le po četrt kilograma. Kruh naj se po možnosti deli vsak dan.

Pregled zapečatenih praznih stanovanj je pokazal, da je v njih tudi hrana. Da se ne bi pokvarila, je Narodna zaščita morala poskrbeti, da so živila pobrali in jih razdelili po trgovinah.

Konec maja so prispele nove živilske nakaznice za naslednja dva tedna. Ljudem so jih razdelili na sedežih odborov OF v kvartih. Trenutno so zaloge hrane za razdelitev na osnovi živilskih kart še zadostovale, niso pa imeli uskladiščenih živil za vnaprej. Posebna

zahteva je bila, da se hrana deli le tako in toliko, kolikor je bilo označeno na nakaznicah, »... z izjemo, da se zakuha ne da onim odraslim osebam, katere imajo na zalogi fižol in krompir...«.

Na seji 30. maja so ugotovili, da oskrba s hrano na Jesenicah ni urejena, za kar je bila kriva neredna dobava živil. Člani odbora so zahtevali, da se priskrbi in uskladišči vsaj toliko hrane, da bo zaloga zadostovala za dva tedna vnaprej.

Med prebivalstvom se je širilo nezadovoljstvo, ker so iz časopisnih vesti ugotovili, da so pri prehrani precej velike razlike med Ljubljano in Gorenjsko. Zahtevali so, da se uredi preskrba povsod enotno.

Pogoste so bile težave zaradi neredne in prekasne dostave živilskih nakaznic na Jesenice. Tudi trgovine niso bile enako založene, zato prebivalci posameznih kvartov niso mogli dobiti nekaterih živil. Zlasti je primanjkovalo maščob.

Konec junija so začeli uvajati posebne karte za delavce, ki so opravljali težaška dela. V začetku julija je bila hrana zanje že uskladiščena.

Dodatne karte za živila so dobile tudi porodnice, vendar samo na osnovi zdravniškega potrdila. Za dodatne obroke hrane niso veljala potrdila babic.

Junija je bilo čutiti pomanjkanje mesa in maščob. Na karte za meso je mestni odbor OF dovolil prodajati moko, ki so jo imeli nekaj na zalogi. Višji organi oblasti so prepovedali klanje telet. Smeli so klati le eno leto staro živino. Mestni odbor OF je bil mnenja, »... da se s tem živinoreji dela večja škoda, kakor če bi dovolili klanje telet, ki za rejo niso primerna...«.

Na sestanku 26. junija se je razvila razprava o pomanjkanju mesa. Menili so, da Jesenice same ne bodo zmogle kriti potreb po mesu. Bolje kot mesto so bili z mesom in maščobami preskrbljeni okoliški kraji, kjer so kmetje klali svojo živino. Člani mestnega odbora OF so ugotovili, da so v Ljubljani pomanjkanje svežega mesa nadomestili s konserviranim mesom. Postavili so vprašanje, »... zakaj se to ni zgodilo tudi na Jesenicah, ki so industrijski kraj in bi moral biti posebno dobro oskrbovan z živilskimi potrebščinami...«. Predstavniki Okrajnega odbora OF je pojasnil, da se bo prehrana v ljubljanskem okrožju izenačila in da bodo pri preskrbi z živili imeli prednost industrijski kraji.

Odborniki tudi niso mogli razumeti, da so v Ljubljani in še v nekaterih krajih povratniki iz nemških taborišč kot dodatek dobili

nekaj kilogramov moke, na Jesenicah pa nič.

Zaradi pomanjkanja mesa so kartne za meso in maščobo časovno zapadle. Ljudem je bilo treba pojasniti, da bodo zanje pozneje dobili mesne konzerve in kašo.

Slaba je bila tudi preskrba s sadjem in zelenjavo. Na seji mestnega odbora OF 3. julija so pojasnili, da so se dogovorili z višjimi forumi, da bodo Jesenice redno tedensko oskrbovali z dvema kamionoma sadja in zelenjave iz Kopra. Dostava pa ni potekala redno.

Z reorganizacijo občinske uprave 22. avgusta je bil za preskrbo prebivalstva postavljen referat za trgovino in preskrbo. Kljub prizadevanjem celotnega mestnega narodnoosvobodilnega odbora preskrba z živili še vedno ni dobro funkcionirala. Živilske nakaznice so na Jesenice še vedno prihajale z zamudo, skladišča niso bila založena s krompirjem, neredna je bila preskrba z mlekom, še vedno se niso dobile meso in maščobe, prav tako pa tudi ni bila urejena preskrba s petrolejem. Vse to je povzročalo veliko kritike med prebivalstvom. Odborniki so menili, da je glavni vzrok za tako stanje neredna dobava iz Ljubljane. Sklenili so, da bo v primeru, če se stanje s preskrbo ne bo popravilo, moral predstavnik mestnega narodnoosvobodilnega odbora odpotovati v Ljubljano, da bo na sejo okrožja uredil dobavo živil.

Oktober se je preskrba s prehrano še poslabšala. Poročilo referenta za trgovino in preskrbo na seji 22. oktobra pravi: »... Glede prehrane smo mnogo na slabšem, kot smo bili pred meseci...«. Težave so bile pri oskrbi z moko, fižolom, mlekom in krompirjem. Poslabšala se je kvaliteta kruha, ker je na Jesenice prišla ržena moka mešana s sojo, medtem ko »... so trgovci v sosednji Radovljici, Bledu in okolici prejeli moko iz mlinov, ki meljejo žito...«.

Na zalogi pa so imeli približno 3000 kilogramov kondenziranega mleka, ki so ga razdelili vrtcem, šoloobveznim otrokom in vajenski šoli.

Neko poročilo navaja, da obstaja nevarnost, da bodo Jesenice preko zime ostale brez mleka. »... Mleka v mlekarnah ni, pač pa se dobi dosti mleka po kmetih, seveda za ceno, ki se plačuje na črni borzi...«.

Konec leta so pri Okrajnem narodnoosvobodilnem odboru Jesenice ustanovili komisijo, ki je imela nalogo, da je skrbela, da so živila pravilno in pravočasno razpošiljali v posamezne kraje.

Sklenili so, da bodo Jesenice poskušali oskrbeti z oljem, tako da bi na osebo prišlo 20

dekagramov olja. Domenjeno je bilo, da bodo na Jesenice poslali okoli 2000 kilogramov perutnine, ki se bo lahko kupovala v prosti prodajali po trgovinah in zadrugah.

Oblastni organi so skrbeli tudi za preskrbo prebivalstva z obleko, obutvijo in kurjavo.

O izdajanju nakaznic za obleko in obutev so razpravljali na seji 30. maja. Menili so, naj se z njihovo izdajo trenutno še počaka, ker so pričakovali, da bodo zahteve velike, zlasti še, »... za one, ki bodo prihajali popolnoma brez vsega iz taborišč in zaporov...«. Za oskrbo povratnikov je mestni odbor OF predlagal, naj bi prebivalstvo prostovoljno oddajalo obleko, perilo, odeje, posodo in druge potrebščine, ki se bodo posebej uskladišile na Jesenicah in Javorniku.

Narodna zaščita je dobila nalogo, da zapleni obleko v praznih in zapečatenih stanovanjih, jo popiše in uskladišči. Nakaznice za oblačila so izdajali samo odbori OF, kajti zaradi pomanjkanja ni bilo mogoče misliti na prosto prodajo. Na seji 22. oktobra so poročali, da so prošnje za obleko in obutev zelo številne, zahteve pa tudi velike. Poročilo pravi: »... Naslednji ponedeljek je bil pravcati naval, zato je predsednik odredil, da se bodo prošnje reševale na masovnih sestankih...«. Dogajalo se je tudi, da so ljudje dobljeno blago med seboj zamenjavali in celo preprodajali. Zaradi takšne situacije so odborniki sklenili, da bodo začasno prenehali sprejemati prošnje za oblačila in obutev, razen najnujnejše, da bi tako lahko rešili že dva ali več mesecev stare zahteve.

Izdali so posebne nakaznice za obleko in obutev za šoloobvezne otroke.

Konec avgusta so razpravljali o preskrbi prebivalstva z drvmi in premogom. Pri razdeljevanju kurjave so upoštevali samo tiste prosilce, ki so bili zares upravičeni. Pri tem pa je bilo treba paziti, da potrošniki niso dobivali kurjave na dveh krajih. To so uredili z nakaznicami, s katerimi je potrošnik izjavil, na katerem mestu bo premog nabavil.

Oskrba s premogom je potekala tako, da sta Kranjska industrijska družba in železniška uprava skrbeli za svoje delavce, za ostalo prebivalstvo pa je premog nabavljala mestni odbor OF. Posebno so morali paziti, da so zagotovili zadosti kurjave za šole in urade

Na sestanku mestnega narodnoosvobodilnega odbora 12. septembra so ugotovili, da je na Jesenicah dovolj drv, primanjkovalo pa je gozdnih delavcev. Ti delavci so zahtevali dodatne karte za živila, ki jim jih je mestni narodnoosvobodilni odbor odobrila, dodelil pa jim je tudi nakaznice za obleko in za čevlje.

Vzporedno z jesenskim popisovanjem prebivalstva so izpolnjevali tiskovine, na katerih so prebivalci zapisali, za koliko časa so preskrbljeni s svojimi zalogi kurjave. Rezultate so uporabili pri nakazovanju drv in premoga. Pri izdajanju nakaznic je komisija vsakokrat ugotavljala, če stranka kurivo res nujno potrebuje. Podpis zaloga kuriva je pokazal, da večina prebivalstva nima zaloga niti za mesec ali dva. Za drva so največ uporabljali neuporaben gradbeni lesen material podrtih hiš.

Na seji 12. decembra so odborniki sprejeli sklep, da se mora premog prvenstveno razdeliti družinam, šele nato samcem. »Vsak samec pa, ki bi hotel biti udeležen pri delitvah kakor družina, naj prinese od kvartnega odbora potrdilo, da ima sam sobo in da ne živi nikjer kot član družine...«. S tem ukrepom so poskušali preprečiti špekulacije pri oskrbi s kurivom. Manjše količine premoga so dobili tudi ljudje, ki so imeli na zalogi nekaj drv, z namenom, da bi drva prihranili.

VIRI

Uporabljal sem izključno zapisnike mestnega odbora OF Jesenice in mestnega narodnoosvobodilnega odbora Jesenice za leto 1945, ki jih hrani Zgodovinski arhiv Ljubljana v arhivskem skladišču na Jesenicah.

IZ STARIH FOTOGRAFSKIH ALBUMOV
UNIFORME BORCEV ZA SEVERNO SLOVENSKO MEJO 1918/1919

SERGEJ VRIŠER

Zgodovinsko pisanje, posvečeno bojem za severno slovensko mejo 1918/1919, se doslej ni posebej ukvarjalo z vojaško nošo udeležencev teh bojev. Temu se po svoje ni čuditi: v ospredju našega zanimanja za odločilni čas po zlomu avstroogrske monarhije sta predvsem požrtvovalnost in borbenost slovenskih enot, po večini prostovoljcev, in dosežki njihovih vojaških akcij, adjustiranje pa je imele, razen kar zadeva osnovne razpoznavne označbe in distinkcije, prehodni in s tem obrobni pomen. Na splošno je znano, da je bila slovenska vojska oblečena iz zapuščine avstro-ogrskega erarja, da je k avstrijskim uniformam nosila sprva samo slovenske in jugoslovanske nacionalne znake, pozneje tudi srbske distinkcije in da se je ob zlitju z vojsko kraljevine SHS podredila odredbam o oblačenju te vojske.

Vendar pa kaže uniformiranje slovenskih borcev v letih 1918/19 ob značilnostih avstrijskega in približevanju skrbskemu adjustiranju nekatere posebnosti, ki so bile značilno neavstrijske in nesrbske, nekatere tudi kar slovenske, in zaslužijo zato z gledišča razvoja uniforme večjo pozornost.

Med uniformami avstro-ogrske in srbske vojske je bilo že v času pred prvo svetovno vojno nekaj sorodnosti, posebej opaznih npr. pri suknjičih. Vojaški suknjiči — bluze so imeli v obeh vojskah visoke ovratnike, pokrite gumbe in značilne, v lokih prirezane prsne in stranske žepe. Avstrijske suknjiče te vrste so slovenski borci zlahka predelali tako, da so bili podobni srbskim. Odstraniti je bilo treba samo našitke na ovratnikih in prišiti, kjer je bilo to potrebno, distinkcije na ramenih.

Avstrijci so v času vojne poleg omenjenih nosili še novejši kroj bluze z mehkim, navzdol obrnjenim ovratnikom. Protij koncu vojne so si nekateri častniki pri teh bluzah proti predpisom omišljali gumbe in našite žepe. Fotografije nam pričajo, da so tovrstne avstrijske suknjiče nosili tudi v slovenskih enotah v letih 1918/19. Teh suknjičev seveda ni bilo moč ustrezno predelati in približati srbski uniformi z visokim ovratnikom in brez gumbov. Podoba je, da so bili ti suknjiči med Slovenci posebej priljubljeni in da so si dali nekateri celo starejše suknjiče predelati po tem modelu. Mnogo teh bluz zasledimo

1. General Rudolf Maister s častniki mariborske garnizije in štajerskega obmejnega poveljstva leta 1919

2. Skupina podčastnikov — borcev za severno slovensko mejo leta 1918/19

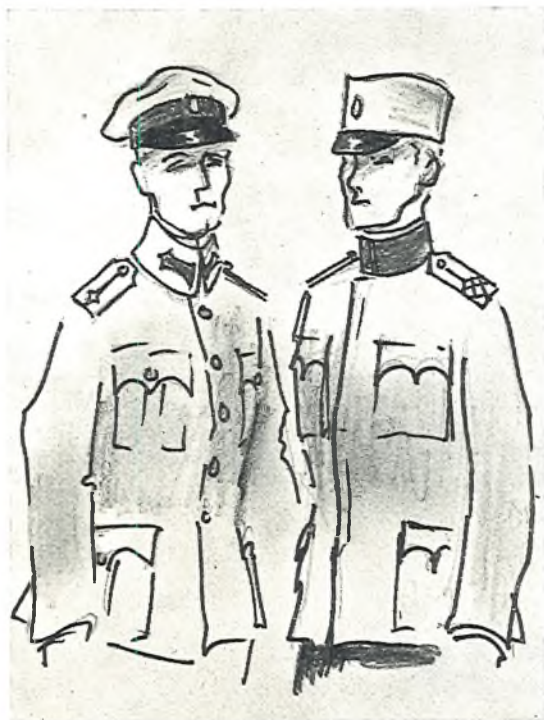
npr. pri slovenskih letalcih in v bojih za slovensko Koroško. Borci so jih nosili na način, ki bi ga mogli označiti za nekakšno interimsko uniformo, na pol poti med avstrijsko in srbsko. Značilno je namreč bilo, da so bili na ovratnikih teh bluz in to celo na belih poletnih suličastih našivki rodu vojske, kakršne so nosili v srbski vojski samo na plaščih in kratkih povrhnjih suknhah — dolamicah, nikoli pa na bluzah. Skupaj s častniškimi ali podčastniškimi distinkcijami je predstavljala tako opremljena bluzna neko slovensko različico jugoslovanske uniforme, ki je ostala v rabi še tja do leta 1921. Pozneje so bluze takšnega kroja nosili v jugoslovanskem orožništvu in pri finančni straži, v vojski pa se niso uveljavile. Če pomislimo, da so bile srbske uniforme z visokim ovratnikom ob koncu vojne že močno nesodobne, bi mogli videti v »slovenski« bluzi sodobnejše vojaško oblačilo, ki se je smiselno ponujalo za adjustiranje nastajajoče jugoslovanske vojske. Pričakovati bi bilo, da bo krenil oblačilni razvoj dejansko v smer večje smotrnosti in sodobnosti. Kakor znano, pa je vojska stare Jugoslavije vse do svojega zloma trdovratno vztrajala pri zastarelih, visoko zapetih suknjičih in drugih srbskih oblačilnih tradicijah.

Drugi in nemara še izrazitejši rekvizit z interimskim značajem je bila častniška in pod-

častniška kapa borcev za severno mejo. Zlom monarhije so dočakali njeni vojaki v najrazličnejših pokrivalih. Prvi znak pripadništva slovenski narodni vojski je bila tribarvna kokarda ali preprosto trak, našit na vojaško kapo. Ob prvem nastopu narodne vojske 15. decembra 1918 v Mariboru so nastopile vse enote z avstrijskimi pokrivali in nasploh v bolj ali manj nespremenjeni avstrijski monduri.

Proti koncu leta 1918 so prišle v rabo za vojake mehke šajkače, sešite po srbskem vzorcu, in za častnike in podčastnike že omenjene kape — šapke. Šapke so nosili tudi v vojski Narodnega vijeća na Hrvatskem, torej splošno v jugoslovanskih, nesrbskih enotah. Kaže, da pojavu te kape na Slovenskem ni botroval poseben dekret. Med bivšimi pripadniki avstro-ogrsko armade jo je narekoval sam čas, v prvi vrsti želja, ustvariti neavstrijski videz, saj avstrijsko adjustiranje kap te vrste ni poznalo. Srbski častniki so nosili poleg trdih šajkač za parado tudi šapke, podobne ruskim. Vendar je malo verjetno, da bi Hrvatje in Slovenci želeli posnemati prav srbske paradne kape. Slovenske šapke so imele bodisi mehke bodisi z žico napet zgornji del, obšiv v barvi rodu vojske in na njem srbsko kokardo ter kratek senčnik. Še najbolj so spominjale na nemške ali ruske kape tedanjega časa in kakor zatrjuje-

jo borci, so bile najverjetneje v resnici posnete po Rusih. Kape so izdelovali doma, v Mariboru jih je npr. prodajala trgovina Gränitz. Vprašajmo se, kako da so se borci najprej odločili za takšno pokrivalo in ne takoj za tipično srbsko častniško šajkačo, ko pa se je tudi pri ostalem uniformiranju uveljavljala vse večja naslonitev na Srbe? Ali so tudi pri tej noši sprva odločale samostojnejše, nesrbske, jugoslovanske in predvsem sodobnejše zamisli? Že kmalu je slovensko šapko pričela spodrivati šajkača, ki je bila nedvomno najznačilnejši znak srbske vojske. Tudi če bi utegnili obstajati zoper to pokrivalo med Slovenci kakšni pomisleki, jih je bilo treba pregnati in se postopoma prilagajati srbskemu videzu. Sovražniki na avstrijski strani in antantne sile, ki so imele pri vprašanjih razmejitve na Slovenskem odločilno besedo, so namreč upoštevali samo uniformo regularne srbske vojske. Kratko po svojem zgodovinskem nastopu v meljski vojašnici v Mariboru si je srbsko uniformo omislil tudi general Rudolf Maister. Uniformo so mu sešili iz avstrijskega blaga, kazala je npr. pri kroju plašča, gumbih itd. še spomine na avstrijski model, v zasnovi, predvsem po generalski kapi in spletenih epoletah pa je bila značilno srbska in je ustrezala nalogam v odločilnih dneh.

3. Uniforma častnikov — borcev za severno slovensko mejo 1918/19 — levo: »slovenska« varianta s šapko in »interimskim« suknjičem. desno: s srbsko častniško šajkačo in predelanim suknjičem

Drugi bistveni znak pripadnosti slovenskim oziroma jugoslovanskim enotam so bile poleg nacionalne kokarde častniške in podčastniške epolete. Neavstrijsko je učinkovalo že dejstvo, da so se čini nosili odslej na ramenih in ne več na ovratnikih. Nabavljanje srbskih častniških epolet je bilo v prvih mesecih precejšen problem in Slovenci so ga reševali na različne načine. Mnogo epolet so sešili iz avstro-ogrskih zlatih ovratnih in narokavnih našitkov za višje častnike in generale. Zopet se tukaj srečujemo s posebnostjo, ki je bila izrazito nesrbska, morda kar slovenska. Podčastniki v srbski vojski niso imeli epolet, marveč mehke naramnice z zvezdicami. V slovenskih enotah pa so podčastniki nosili posebej pritrjene epolete, podobno kot častniki, s to razliko, da so bile iz blaga v barvi ovratnika, torej v barvi rodu vojske. Na epoletah so bile pritrjene zvezdice, sprva šesterokrake avstrijske, pozneje štirioglate srbske, pripadniki avtomobilskega oddelka in letalci so nosili še znake svojih strok, prvi kolo z volanom, drugi balon, povzete iz avstrijske vojske. Podobno kot pri šapki se zdi, da so tudi tem barvitim epoletam botrovali ruski vzori. V poznejši jugoslovanski vojski so prišle epolete te vrste v rabo šele z uredbo leta 1919, ko so jih uvedli kot distinkcije za narednike — vodnike.

Od drugih značilnosti velja omeniti, da so častniki nosili na sabljah avstrijske portepéje s tem, da so cesarske znake prekrili s tribarvnico. Daljši čas so ostale v rabi avstrijske častniške črne dolge hlače, ki so sodile k oblačilu zunaj službe.

Žal se nam je od opisanih slovenskih uniform ohranilo samo nekaj prav skromnih spominov. Mariborski muzej hrani v zbirki uniform avstrijsko častniško kapo s slovensko tribarvnico v kokardi, ki jo je nosil ob svojem nastopu Rudolf Maister. V zbirki so tudi epolete, sešite iz avstrijskih generalskih našitkov, nadalje portepé s tribarvnico. Častniška šajkača in uniforma inženirskega stotnika, sešiti iz ameriškega blaga, pripadata sicer tudi zgodnjemu obdobju jugoslovanskega uniformiranja in sta bili last slovenskih borcev za severno mejo, vendar sta nastali že zunaj dobe, o kateri govorimo.

Več nam o slovenskih enotah in njihovih uniformah povedo ohranjeni fotodokumenti npr. posnetki s prvega obhoda slovenske vojske 15. decembra 1918 v Mariboru, nadalje fotografija generala Maistra v krogu častnikov štajerskega obmejnega poveljstva, prav tako številni posnetki enot iz bojev na Štajerskem in Koroškem, letalcev, avtomobilskega oddelka in seveda osebni posnetki

4. Skupina častnikov tržaškega polka leta 1921

borcev. Za zgodnejši čas je posebej zgovorna fotografija mariborskih častnikov iz leta 1919, ki nam predstavi mnogovrstnost, ki je vladala v oblačenju in nas hkrati opozori na slovenska, obenem pa tudi že srbska, oziroma jugoslovanska prizadevanja za poenotenjem uniform. Druga pomembna fotografija je iz leta 1921 in nam kaže skupino častnikov tržaškega bataljona, posneto v Ljubljani. Tudi na tej sliki zasledimo še različne uniforme, temno modre avstrijske suknjiče, iz avstrijske predelano »slovensko« interimsko varianto z našitimi žepi, srbske in že tudi ameriške bluže kaki barve z visokimi ovratniki in gumbi. Ameriške uniforme so bile od leta 1921 daljši čas v rabi v regularnih enotah jugoslovanske vojske. Že pred tem so srbske čete nosile uniforme francoskega izvora. S Srbi, ki so se borili na slovenskem Koroškem, so se te uniforme pojavile tudi v naših krajih in jih zasledimo na nekaterih

fotografijah, pomešane med avstrijskimi uniformami slovenskih vojakov.

Skromni donesek v uniformiranju borcev za slovensko severno mejo 1918/19 naj pomaga s svoje strani osvetliti velike dni pred 60 leti, ki jim tudi naš čas priznava odločilen nacionalni in družbenozgodovinski pomen.

VIRI IN LITERATURA

1. Arhivski podatki in fotografije iz Pokrajinskega arhiva, Muzeja narodne osvoboditve in Pokrajinskega muzeja v Mariboru. — 2. Ustne izjave borcev za severno mejo. — 3. Adjustierungsvorschrift für das k. u. k. Heer, Wien 1911. — 4. Službeni vojni list, Beograd 1919. — 5. R. Knötel — H. Sieg, Handbuch der Uniformkunde, Hamburg 1937. — 6. P. Vasić, Nošnja naroda Jugoslavije kroz istoriju, Beograd 1967. — 7. P. Vasić, Odelo i oružje, Beograd 1974. — 8. L. Udè, Boj za severno slovensko mejo 1918/19, Maribor 1977.

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

80-letnica Slovenskega šolskega muzeja

V letošnja praznovanja se vključuje tudi Slovenski šolski muzej, ki se je prvič predstavil slovenski javnosti pred 30 leti ob II. kongresu komunistične partije Slovenije oktobra 1948.

Takrat je muzej prikazal na razstavi boj slovenskega naroda v preteklosti za slovensko šolo na našem ozemlju, ki so jo leta 1941 okupatorji zatrli. Odpor, ki ga je komunistična partija hkrati z OF slovenskega naroda pričela z osvobodilnim bojem, je postavil v letu 1943 temelje novi šoli, ki se po osvoboditvi uspešno razvija.

8. kongres ZK Slovenije je v svojih smernicah dal vso podporo ohranitvi kulturne dediščine slovenskega naroda in 25-letnica smrti velikega revolucionarja Borisa Kidriča nas spodbuja, da nadaljujemo boj za uresničenje idej, za katere je on živel in se zanje boril.

Tako mislimo, da je jubilej muzeja ob 80-letnici od prve ustanovitve primeren čas, da ga ponovno predstavimo naši družbi in pri-

kažemo dosežene uspehe, ki so šele po osvoboditvi dobili pravo veljavo.

Začetki muzeja segajo v konec preteklega stoletja, ko je Zveza slovenskih učiteljskih društev sklenila, da ustanovi muzej, ki naj razstavlja ne le šolska učila, temveč prikazuje tudi razvoj slovenske šole. Idejo o ustanovitvi muzeja je izpeljal Jakob Dimnik, ki je služboval kot učitelj na Ledini. Pripravil je pravila in statut muzeja. To je bil temelj današnjemu muzeju, čeprav so ga že po 13 letih ukinili. Vzrok temu je bila premajhna vztrajnost in prizadevnost muzejskega kuratorija, ki v slovenski javnosti in med takratnimi prosvetnimi delavci ni znal zbuditi dovolj zanimanja za ustanovo. Vladajoča Slovenska ljudska stranka, ki je bila predstavica konservativnih nazorov tudi glede šolstva, pa ni imela namena podpirati muzej, ki so ga ustanovili napredni učitelji.

Do obnovitve muzeja je prišlo šele leta 1938, ko je bila v Ljubljani ustanovljena poskusna šola in je njen pedagoški vodja prof. Rudolf Kobilica predlagal obnovo muzeja, ki bi zbiral vso dokumentacijo o razvoju

1. Publikacije Slovenskega šolskega muzeja

2. Podelitev Reda zasluge za narod s srebrno zvezdo, s katerim je predsednik Tito odlikoval Slovenski šolski muzej ob njegovi osemdesetletnici (1978)

našega šolstva. Ta predlog je bil sporočen banski upravi, ki ga je osvojila in ustanovila Šolski muzej. Prvotno je muzej zbiral le gradivo za osnovne šole in tik pred vojno še za srednje šole. Vojna je delovanje muzeja zavrla. Po osvoboditvi je nadaljeval z delom in zbiral gradivo, ki so ga pošiljale šole na razpis ministrstva za prosveto. Temeljni načrt iz leta 1938 je bil dopolnjen v letu 1951, ko je prevzel vodstvo muzeja France Ostaneč; ta je vodil muzej 25 let, ga reorganiziral in razdelil na tri oddelke: razstavno zbirko, knjižnico in arhiv z dokumentacijo. Ob njegovem nastopu je dobil muzej dokončno organizacijsko obliko, saj je zajel proučevanje vseh učnovzgojnih ustanov od vzgojnovarstvenih ustanov preko osnovnih, srednjih, višjih in visokih šol. Na temelju zbranega gradiva, ki ga muzej stalno dopolnjuje, je republiški sekretariat za kulturo in prosveto leta 1960 odobril predlog muzeja, da ima podnaslov Dokumentacijski center za zgodovino šolstva. Ta dokumentacija, ki jo muzej sistematično zbira, daje dober vpogled v razvoj slovenskega šolstva v preteklosti in sedanjosti.

Poleg zbiranja, urejanja in hranjenja je glavna naloga muzeja prirejati razstave, s katerimi ponazarja razvoj šolstva na temelju muzeoloških pravil in muzejske didaktike. Razstava je končni dosežek strokovnega in znanstvenega proučevanja gradiva in jih je muzej po letu 1948 pripravil 84. Ob razstavah je izšlo 25 katalogov, ki obsegajo nad 1200 strani tehničnih razprav. Muzej prireja tudi potujoče razstave, da se z njimi približa

šolam, kulturnim ustanovam in širokemu krogu občanov in jih tako seznanja z razvojem šolstva, ki je temelj kulturnega in gospodarskega napredka vsakega naroda.

Prostori so bili pereč problem ves čas njegovega obstoja. Muzej že ob samem začetku ni imel stalnih prostorov in zato se je večkrat selil, pa tudi po njegovi obnovitvi ni bilo preskrbljeno za primerne prostore. Šele leta 1953 je dobil sedanje prostore in še te le začasno. Gradivo v muzeju se iz leta v leto večja in že dolgo ne zadoščajo svojemu namenu.

Delavci muzeja kljub prostorski stiski pripravljajo srednjeročne in dolgoročne programe, pri katerih upoštevajo, da muzej ni ustanova zaprtega tipa in da sodeluje s širokim krogom uporabnikov, političnimi, kulturnimi in raziskovalnimi skupnostmi, šolami ter gospodarskimi organizacijami. Prav tako tesno sodelujejo s Pedagoškim muzejem v Beogradu in Hrvatskim šolskim muzejem v Zagrebu na temelju skupne koncepcije za šolske muzeje v SFRJ in izdajajo Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete, ki ima nalogo, da na temelju monografij zbira gradivo za pripravo bodoče Zgodovine šolstva narodov in narodnosti Jugoslavije.

Dokumenti, zbrani v muzeju, pričajo, kakšen je bil odnos do ljudskega izobraževanja, kako težak je bil boj za uveljavitev naprednih idej v šolstvu. Zbrano gradivo je dokument o kulturni rasti in izobraževalnem hontenju ljudstva, zato je nadaljnja naloga muzeja, da se razvija vzporedno z razvojem šolstva. Iskati mora vedno nove prijeme in

rešitve pri postavitvi razstav in slediti zahtevam sodobnega prikazovanja, da bi pritegnili obiskovalce in budili narodno zavest ter utrjeval pripadnost naši socialistični samoupravni skupnosti.

Ob proslavi 80-letnice je bila pripravljena razstava, ki daje pregled muzejskih razstav. Poleg slikovitih uvodnih plakatov je razstavljeno gradivo — bibliografija muzejskih delavcev, ki so pisali razprave in članke v strokovna glasila kakor tudi poročila o razstavah in dejavnosti muzeja. Prav tako je prikazano vodenje vseh treh oddelkov.

Publikacija, ki je izšla ob jubileju na 164 straneh, prinaša uvodne misli predsednice pripravljalnega odbora Ele Ulrih-Atene, predsednice republiškega komiteja za vzgojo in izobraževanje, o pomenu in vlogi muzeja v današnji samoupravni družbi. Sledijo sestavki strokovnih delavcev muzeja s prikazom vseh treh oddelkov ter razstavna dejavnost, ki potrjuje, da muzej vestno izpolnjuje kljub omejenim možnostim svoje osnovne poslanstvo: raziskovanje in znanstveno obdelavo gradiva o razvoju in delovanju šol-

stva ter predstavitev znanstvenih izsledkov z različno pedagoško zaključeno tematiko. Publikacija prinaša tudi razpravo o muzejski didaktiki ter bibliografijo o muzeju in muzejskih razstavah.

Ob jubileju 80-letnici, je Slovenski šolski muzej prejel visoko priznanje, odlikovanje RED ZASLUGE ZA NAROD S SREBRNO ZVEZDO, s katerim je predsednik republike Josip Broz-Tito odlikoval muzej. Visoko odlikovanje je priznanje za bogat in ustvarjalen prispevek k zbiranju, urejanju in ohranjanju naše kulturne dediščine, priznanje za pomembno poslanstvo, ki ga Slovenski šolski muzej opravlja v slovenskem in jugoslovanskem kulturnem prostoru.

Visokemu odlikovanju, ki pomeni priznanje delovni skupnosti za njeno pravilno pot v razvoju in ustvarjalnem delu, predvsem pa je spodbuda za še intenzivnejše nadaljnje delo, se je pridružilo tudi priznanje Pedagoške akademije v Ljubljani za plodno medsebojno sodelovanje.

Slavica Pavlič

NOVE PUBLIKACIJE

Krško skozi čas. Zbornik ob 500-letnici mesta. Krško 1977. Izdala in založila Skupščina občine Krško. 873 str.

Krško je za svojo petstoletnico mesta dobilo izredno bogat in obsežen zbornik, ki ga je zasnoval in uredil Lado Smrekar. S tem zbornikom je krška občinska skupščina dejavno posegla na področje krajevne zgodovine in se tako pridružila nekaterim drugim slovenskim občinam, ki to počno že dlje časa.

V zborniku sodeluje 43 avtorjev s 50 prispevki, v njem pa je objavljeno tudi 280 ilustracij in 53 slikovnih prilog, dodana pa so še kazala osebnih in krajevnih imen in stvarno kazalo. Zbornik preveva slavnostno razpoloženje, ki se zrcali tako v bogati opremi, bogastvu slik pa tudi v nekaterih prispevkih. Prispevki so urejeni po časovni zaporednosti obravnavanega predmeta v okviru bolj ali manj zaokroženih vsebinskih enot. Zbornik ni povsem opravičil svojega naslova *Krško skozi čas*, saj je to prikazano v strnjeni obliki le do 16. stoletja, naprej pa le fragmentarno in še to bolj skozi življenje in delo nekaterih znamenitih Krčanov, izjemno je zopet medvojni čas prikazan v popolnejši podobi.

Tolikošnje število vsebinsko pisanih prispevkov je na tem mestu težko prikazati; zato bomo s kratkimi opazkami omenili predvsem tiste prispevke, ki utegnejo zanimati zgodovinarje. Prvi tak prispevek je Spodnje Posavje v starem veku Jožeta Kastelica, ki z večjim slogom združuje v zaokroženo celoto rezultate arheoloških dognanj v širšem krškem zaledju. Sledi mu Jože Mlinarič s podatki polnim in skrbno pripravljenim prispevkom *Krško in njegova gosposčina v srednjem veku*. V njem obravnava menda kar vse znane navedbe Krškega, okoliških krajev in Krčanov od 895. do 1477. leta, priključil pa je še objavi listin o zastavi krškega gradu 1189 in o povzdigi Krškega v mesto 1477. Jože Koropec v sestavku *Krško v obdobju velikih slovenskih kmečkih vstaj* vse preveč opisno piše o Krškem od 1515 do 1635. Uporablja vrsto izrazov, ki jih nismo vajeni, oz. ne uporablja že ustaljenih in si kuje nove, ne loči deželnege od deželskega sodišča, slabo lokalizira kraje itd. Vire, ki jih uporablja, je slabo izkoristil; mogel bi z njimi končno le pokazati, kolikšen del podložnikovega dela si je zemljiški gospod prilaščal z dajatvami in tlako, koliko so bile te vredne npr. na krškem trgu, vendar je napravil tako

kot doslej: preštel je mernike žita, pravdna jajca itd. ter izračunal nekakšne poprečke.

Alfonz Gspan je razčlenil pesem iz leta 1515 zoper slovenske kmečke upornike, v katero so vpletene prve slovenske natislane besede (*Stara pravda in Le vkup, le vkup, uboga gmajna*) in ugotavlja, da so jo natisnili v tiskarni najimenitnejšega dunajskega tiskarja prve polovice 16. stoletja Johanna Singrienerja. Anton Slodnjak je prispeval dva prevoda svojih del, ki sta izšla pred leti pri Rudolfu Trofeniku v Münchnu. V prvem Jurij Dalmatin (1546—1589) odstira meglo z nastanka prvega celovitega slovenskega svetopisemskega besedila in z osebnosti njegovega prevajalca Dalmatina, v drugem pa govori o vplivu Bohoričeve slovnice *Arcticae horulae* na pisemstvo v slovenskih deželah 1584—1809. Martina Orožen se mu pridružuje s sestavkom *Dialektizem v jeziku Jurija Dalmatina*. Branko Reisp je napisal prispevek o Janezu Vajkardu Valvasorju, o njegovem rodbinskem izvoru, polihistorškem delu, vse le na podlagi objavljenih del.

Ivan Stopar s sestavkom *Grad Brestanica in Emilijan Cevc* s prispevkom *Kulturni spomeniki v Krškem in bližnji okolici obdelata starejše in mlajše spomenike*. Pridružuje se jima Jože Curk z mestno podobo Krškega včeraj in danes.

Metod Benedik riše *Krško in okolico v cerkvenopravnem pogledu do konca prejšnjega stoletja*.

Obsežen je del zbornika, ki govori o znamenitih Krčanih. Matjaž Kmecl piše o pisatelju Janezu Mencingerju kot meščanskem ideologu. Vincenc Žnidar je opisal Ivana Lapajneto in njegovo pedagoško delo. Fran Petre je podal kratek oris nekoliko zapoznelega dediča katoliške moderne Leopolda Turšiča in prikazal leposlovno delo Jaroslava Štovička. Ivan Toličič je opisal pedagoško in raziskovalno delo dr. Mihajla Rostoharja na področju psihologije, Vasilij Melik pa ga je naslikal kot naprednega misleca in politika. Jože Koruza je orisal dejavnost Alfonza Gspana. Helga Glušič in Marija Smolič sta napisali sestavke o pisateljskem prevajalskem delu Gitice Jakopin in pesniškem svetu Anke Salmič. Janez Mesesnel je napisal prispevek o kiparju in medaljerju Vladimiru Štovičku. Skico za portret akademika dr. Lada Vavpetiča je prispeval Rado Bordon. Življenje in delo profesorja Franceta Vardjana je prikazal Jože Strgar. France Adamič je v spisu *Delež Posavja v razvoju*

naravoslovja, kmetijstva in tehnike podal življenjsko podobo, delo in dosežke devetnajstih prvakov iz naravoslovja, gozdarstva, kmetijstva in tehnike, ki so se rodili ali pa so delovali v Posavju.

O galeriji Božidar Jakac v Kostanjevici na Krki, novi umetniški ustanovi na Slovenskem, se je razpisal Andrej Smrekar, Marjan Dolgan pa je napisal članek Časnikarstvo v Krškem.

Enoto zase pomenijo sestavki Ivana Krefta in Toneta Ferenc. Kreft je prispeval spominski zapis o slovenski ljudski fronti in njenih aktivnostih na Dolenjskem in v Posavju po letu 1934.

Obsežen in tehten prispevek Toneta Ferenc Tragedija Slovencev na izselitvenem območju ob Savi in Sotli nam podaja na nekaterih mestih podrobno, na drugih pa strnjeno tek tragedije, nam še zlasti znane iz njegove knjige Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945. Drugi Ferencjev sestavek pa je kratek zgodovinski pregled z naslovom Narodnoosvobodilni boj na območju sedanje občine Krško, prvi tak poskus. Ferencjeva prispevka po tehtnosti in obsegu zavzemata v zborniku osrednje mesto.

Marija Makarovič je napisala sestavek Noša v Krškem, Medsebojna pomoč na vasi (na primeru Libne) in Delovni dnevnik kmetovalca Danijela Planinca z Libne, sestavke, ki bodo zanimali predvsem etnografe.

Zadnji del zbornika je posvečen obravnavam sodobnih gospodarskih in družbenih tokov krške občine. Stane Nučič je opisal kmetijstvo v krški občini, Kristijan Pavliha tovarno celuloze in papirja v Krškem, Nande Žužek pa gradnjo nuklearne elektrarne Krško in njen pomen. Rezi Pirc je napisala Šolstvo in otroško varstvo ter družbena dejavnost z mladino v občini Krško po osvoboditvi. Marko Ivanetič podaja izhodišča in možnosti turističnega razvoja v občini Krško, Drago Stepišnik pa piše o športu in rekreaciji v Krškem. Zanimiv je tudi prispevek Lojzeta Ureka o načrtovanju razvoja in oblikovanju mesta Krškega. Prav je, da je svoje mesto v zborniku našel tudi spis Franceta Vardjana Ekološki problem Krškega: onesnaževanje zraka in vode. Na koncu naj omenimo še delo Albina Stritarja Tla in podobe krajin v spodnesavskem predelu Slovenije in skupno delo Vinka Šlibarja in Vide Stare o spremembah rečnega korita v srednjem toku Krke.

Janez Kos

Slovensko morje in zaledje, Zbornik za humanistične, družboslovne in naravoslovne raziskave, leto 1, št. 1, Koper 1977, 225 str.

Zbornik je plod prizadevanj pestre skupine znanstvenikov in poznavalcev najrazličnejših strok, ki jih družijo skupna navezanost na naše morje. Sam naslov pa tudi spremna beseda soustanoviteljev pričata, da je namen zbornika prerasti pokrajinsko omejena znanstvena prizadevanja in s svojimi dognanji, ki izhajajo iz perspektive morja, obogatiti poznavanje vseh sonarodnjakov ter jih pritegniti k skupnemu reševanju problemov, ki se pojavljajo v zvezi s tem malim, a za nas tako dragocenim koščkom obale, ki ga Slovenci imamo.

Prva številka zbornika, ki je izšel z uvodnima besedama Aleša Beblerja in Livija Jakomina, prinaša prispevke, ki posegajo na področje zgodovine, arheologije, umetnostne zgodovine, biologije, v zadnjem delu pa objavlja ocene in poročila o knjigah s sorodno tematiko.

»Prispevek k poznavanju povezav Pirana s slovenskim zaledjem« (Oskrba Pirana z mesom v desetletjih okoli srede 15. stoletja) Ferda Gestrina je prvi članek v zborniku. Poleg opisa trgovinskih izmenjav in blaga, ki ga je Primorje nudilo zaledju, in tistega ki ga je dobivalo od tam, je pisec posebej prikazal način oskrbovanja Pirančanov z mesom iz zaledja. V Piranu so se oblikovale posebne trgovske družbe, katerih namen je bil oskrbovati piranske mesnice z živino oz. z mesom. Živino so kupovale na Notranjskem, v okolici Ljubljane in na Dolenjskem; pogosto je šlo tu tudi za živino iz hrvaških in ogrskih dežel, ki so jo vodili v Italijo. Ob konkretnih primerih trgovskih družb je avtor poudaril tveganje tovrstnega poslovanja, kakor tudi živahne trgovske zveze, ki so povezovale Primorje z notranjostjo.

Obsežni prispevek Miroslava Pahorja »Senožeče, slovenska primorska postojanka na kopnem« je plod raziskav, ki so izhajale iz avtorjevega prepričanja v pravilnost izreka, da je treba dobre pomorščake iskati v zaledju. Zgodovinskemu pregledu o Senožečah sledijo konkretni podatki o mornariških oficirjih in podoficirjih, ki so v preteklosti izviralni iz tega kraja, nato pa še o ladjedelniških in pristaniških delavcih od tod v Pulju in Trstu. Kooperacija Senožeč s pristanišči in ladjedelnicami v Trstu, Kopru, Piranu, na Reki in v Benetkah je prihajala do izraza v trgovini s hrasti in ceri. Tudi lokalna trgovina je bila usmerjena v preskrbo primorskega trga. Senožeče so bile postojanka ob

cesti, ki je povezovala zaledje s Trstom. S tem v zvezi so se razvijale tudi razne obrti in gostinska dejavnost.

Članek s področja arheologije »Staroslovanski grobovi v Predloki pri Črnem kalu in vprašanje kontinuitete naselja«, prispevek Elice Boltin-Tome, popisuje arheološka izkopavanja v Predloki, ki potekajo od leta 1972 in so razkrila antične in zgodnjerednjeveške naselbinske ostanke ter dokaj obsežno srednjeveško grobišče. Skeletno grobišče z dobro dokumentiranimi staroslovanskimi grobovi iz 9. in 10. stoletja velja za prvo tovrstno najdbo na področju slovenskega dela Istre.

Umetnostnozgodovinski prispevek Vande Ekl »Dva srednjeveška istrska mojstra« obravnava dva domača istrska kamnoseka iz 15. stoletja, Benka iz Sočerge in Paškvala Molča, ki sta delovala v slovenskem obalnem pasu in istrski notranjosti.

»Ricmanjska afeta 1899—1910« Petra Stresa obravnava nacionalni in politični problem slovenskih prebivalcev Ricmanj, ki je sprožil zahtevo po samostojni, od župnije v Dolini pri Trstu ločeni župniji, nato pa celo začasen prestop prebivalcev v unijatstvo, ki naj bi omogočilo kulturno osamosvojitvev Slovencev.

Članek Lilijane Prijon-Trampuž »Jugoslovanska socialdemokratska stranka v Istri, Ustanovitev in njeno delovanje v letih 1907 do 1908«, opisuje razmere, v katerih je prišlo v Istri do ustanovitve jugoslovanske socialdemokratske stranke, do razmaha njenega delovanja ter do njenega postopnega uveljavljanja.

Prispevek Salvatorja Žitka »Nekaj misli ob izidu knjige Francesca Semija Capri-Iustinopolis-Capodistria« je v bistvu obsežnejša ocena omenjenega dela, ki opozarja na italijanski aspekt prikazovanja nekaterih problemov ter na nekatere pomanjkljivosti in plemične trditve.

Jože Štirn je v članku »Onesnaževanje našega obalnega morja in osnovne naloge varstva njegovega okolja« nakazal povzročitelje in posledice onesnaževanja obalnega morja in omenil nekatere ukrepe, ki bi jih bilo treba izvesti za varstvo morskega okolja.

»Stanje jadranskega ribolova s posebnim ozirom na naše ribiške probleme«, prispevek Miroslava Zeia, prikazuje z grafikoni in tabelami stanje ribolova pri nas v primerjavi z drugimi mediteranskimi državami, ugotavlja njegovo krizo, ki se odraža v stagnaciji ulova, in sugerira nekatere ukrepe, ki bi vodili k izboljšanju sedanjega stanja.

Na področje naravoslovnih ved posega tudi zadnja razprava zbornika »Samoniklo nahajališče lovora (*Laurus nobilis* L.) v Sloveniji« Toneta Wrabra. Opisuje vegetacijo na področju severozahodne Istre pri Ospu.

Darja Mihelič

Notranjski listi I. Posvečeno Loški dolini ob petstoletnici mesta Loža 1477—1977. Izdal odbor za praznovanje 500-letnice mesta Loža pri SZDL Loška dolina. Uredili Anton Avsec, Lojze Mlakar in Janez Šumrada. Glavni urednik Janez Šumrada. Stari trg pri Ložu 1977, str. 240 + 12 barvnih strani + zemljevid.

Že sam naslov zbornika *Notranjski listi I.* nam razodeva dve temeljni zamisli: namenjen je *Notranjski*, enemu v vseh ozirih najmanj obdelanih področij na Slovenskem (razen geografskih značilnosti); označba *I.* kaže na to, da bodo zborniki še naprej izhajali in pri tem je še treba izraziti upanje, da ne bi začetna zagretost prekmalu uplahnila, kot se je to večkrat zgodilo doslej.

Oprema zbornika je zelo lična kljub slabim črno-belim fotografijam in bi bila lahko za zgled drugim. Zbornik je namenjen tako širokemu bralstvu kakor tudi znanstvenim krogom. To izpričujejo naslednji elementi: pestra obravnava problemov, zajetje problematike z različnih področij in obsežen, ponekod bolj drugod manj dokumentacijski in znanstveni aparat. V celoti lahko prizadevanja avtorjev le pohvalimo, treba pa je opozoriti na to, da so članki pretežno namenjeni obdelavi Loža in okolice (kar je ob 500-letnici Loža razumljivo) in ne *Notranjski* kot celoti. Kompleksnejše poglobljenjše in bolj analitično bi se morale raziskati gospodarske in družbene razmere od začetka 19. stoletja pa do danes, ki so v veliki meri pogojevali mišljenje, dejavnost in borbenost *notranjskega* človeka.

Z zbornikom dobivamo konkretnjše raziskave, ki se tičejo zgodovinske problematike na *Notranjskem*, saj so se doslej zgodovinarji pogosto pritoževali pri pisanju svojih razprav, da se ne morejo veliko opreti na starejšo, še manj pa seveda na novejšo literaturo. Opazimo tudi, da je glede na pomen in velikost *Notranjske* premalo zastopana leta v zgodovinskih monografijah o najrazličnejših vprašanjih.

Vsebina zbornika je zelo pisana. V začetku je članek Petra Habiča *Nekaj geografskih značilnosti Loške doline*, v katerem prikazuje prostor in njegovo prebivalstvo, o kate-

rem se pretežno govori v zborniku. Osrednji del zbornika je posvečen zgodovinski tematici. Sledijo sestavki gospodarskega značaja (Kovinoplastika, Brest), šolska kronika Loške doline in pravilne oblike imen bloških, trojiških in vidovskih vasi. Literarna problematika je zajeta v sestavkih o Matevžu Hacetu in Jožetu Udoviču ter v Orisu slovenskega narodnoosvobodilnega pesništva 1941 do 1945 na osrednjem Notranjskem. Zbornik se zaključuje s spisi o Lojzetu Perku in Maksimu Gaspariju ter etnološkimi prispevki o mlinih in mlinarstvu ob Žerovniščici in Lipšenjščici na Cerkniskem polju, vasi Otok na Cerkniskem jezeru ter lovstvu in polharstvu v Loški dolini.

Posebna pozornost je namenjena zgodovini mesta Loža in okolice ob 500-letnici ustanovitve mesta. Zato predstavlja osrednji članek obsežna in natančna analiza privilegija mesta Loža iz leta 1477 Janeza Kranjca. V uvodu so podane splošne karakteristike privilegijev, opis razmer v Srednji Evropi in na Kranjskem v času, ko je nastal privilegij. Podrobno sta obdelani privilegijski listini, od katerih je listina o povzdignjenju »menda edina v originalu ohranjena ustanovitvena listina iz srednjega veka, ki jo imamo na Slovenskem«. Podčrtuje, da je mesto ustanovitvenega privilegija Loža v koštanjevniško-novomeški mestni rodbini. Sledi analiza privilegija, na koncu je dodan prepis in prevod obeh privilegijskih listin mesta Loža iz leta 1477 in pisma cesarja Friderika III. svojemu oskrbniku v Ležu Hansu Hesiherju. Z grbom in pečatom mesta Loža se ukvarja Božo Otorepec, ki razloži podelitev grba leta 1477 in opozarja na neskladje med ohranjeno podobo grba in pisanim opisom grba v privilegiju mesta Loža. Nato v sestavku obravnava najstarejša znana pečata ter sv. Jurija, legendo in njegovo simboliko.

S prazgodovino Loške doline in okolice nas seznanja Mehtilda Urleb. Loška dolina z obrobim gričevjem je bila močno obljudena že v predzgodovinskih časih, kar dokazujejo izkopavanja v Križni jami (ki je svetovno znana zaradi bogatih najdb kosti jamskega medveda). Na Križni gori so odkrili predzgodovinsko naselbino, antično utrdbo in srednjeveško pokopališče. Važno pa je še Gradišče pri Starem trgu (antična podeželska vila). Svoj prispevek zaključuje avtor z mnenjem, da je gotovo bila bogata poselitev v dobi preseljevanja narodov (Slovenci), da pa o tem razmeroma malo vemo. Treba je opozoriti na članek Janeza Šumrade »Nekaj iz srednjeveške zgodovine Loža in okolice«, ki osvet-

ljuje doslej malo znano problematiko in dodaja obsežne opombe. Prikazuje prihod Slovencev in kraje naselitve, opredeljuje pomen poti skozi Lož in trgovine v teh krajih, nazadnje pa podaja razvoj Loža in njegove fevdalne gosposke vse do padca loškega gradu v roke Habsburžanov leta 1460.

Tabor v Cerknici na Notranjskem obravnava Peter Fister, ki v uvodu pravi, da je to eden največjih in obenem posebnih protiturških taborov na Slovenskem. Dodaja poskus rekonstrukcije tabora s številnimi risbami. Na podlagi katastrskega in cenilnega operata, katerih sestavni deli so nastajali v letih 1823 do 1835, analizira Janez Kos podobo mesta Loža. Sledita članka Matjaža Klemenčiča o cerkniskem taboru leta 1870 in razvoju prebivalstva v sodobnih okrajih Lož in Cerknica v letih 1880 do 1910.

O gospodarskih in političnih razmerah v Loški dolini ob prelomu 19. in 20. stoletja ter med obema vojnama piše Branko Troha in Anton Avsec. Posebno omembo zaslužita prispevka Francija Strleta »Boljševizem v Loški dolini« in Lojzeta Mlakarja »Komunistična organizacija in volitve v Loški dolini 1920/21«. Pomemben je tudi članek Antona Avseca »Nekaj podatkov o NOB na Notranjskem leta 1941 in partizanskem napadu na Lož. Navaja številne podatke o začetkih obojnega upora, pritegne številne nove vire in na koncu še dodaja skico nastanka in razvoja partizanskih enot na Notranjskem od januarja 1942 do roške ofenzive. Na obdobje NOB se nanašata tudi prispevka Janeza Šumrade »Iz kronike snežniških bolnišnic« in Francija Strleta »Letališče na Nadleškem polju«.

Franci Matičič

Aleksandar Stipčević, Iliri — povijest, život, kultura, Školska knjiga, Zagreb 1974. 246 str.

Delo na poljuden in strnjen način podaja dognanja jugoslovanskih in drugih zgodovinarjev, arheologov in jezikoslovcev o zgodovini Ilirov in njihovi družbeni in gospodarski ureditvi od pričetkov njihove etnogeneze pred 4000 leti, prvih ilirskih vojn z Rimljani v tretjem stoletju pred našim štetjem, ilirskega upora Batonov od leta 6 do 9 našega štetja, romanizacije ilirskega prebivalstva pa vse do prihoda Slovanov na Balkanski polotok in sodelovanja še neromaniziranega dela ilirskega prebivalstva v etnogenezi jugoslovanskih narodov.

Delo je razdeljeno na 7 poglavij. V prvem poglavju je obdelan razvoj znanosti o Ilirih od srede 19. stoletja do današnjih dni, v

drugem poglavju je podan pregled politične zgodovine Ilirov. V teh dveh poglavjih so navedeni tudi podatki o virih in literaturi za ilirsko zgodovino. Preostalih pet poglavij pa obravnava vprašanja iz vsakdanjega življenja Ilirov (gospodarsko življenje, načini vojskovanja ter kulturno življenje Ilirov).

Delo pomeni pomemben prispevek k širjenju poznavanja zgodovine Ilirov med najširše kroge, saj se lahko s pomočjo tega dela tudi nestrokovnjak seznanj z najstarejšo zgodovino našega ozemlja v strnjeni, ne preobširno pisani knjigi, za strokovnjaka pa so pomembni podatki o virih in literaturi, ki mu lahko pomagajo pri nadaljnjem študiju.

Matjaž Klemenčič

Benedetto Lonza, La dedizione di Trieste all' Austria. Trst, izdala Libreria nazionale »Italo Svevo« v Trstu leta 1973, 98 strani.

Benedetto Lonza ni bil zgodovinar po stroki, saj je diplomiral iz literature in pedagogike, vendar je veliko časa posvetil preučevanju antične in srednjeveške zgodovine rodnega mesta Kopra, Trsta ter Istre.

Pričujoče delo, ki je nastalo že leta 1934 in obravnava zgodovino Trsta v letih 1369 do 1382, je razdeljeno na dva dela. V prvem z naslovom »Konec tržaške samostojnosti« obravnava zgodovino Trsta od beneške zasedbe do predaje mesta Habsburžanom. V drugem delu je Lonza navedel bralcu različna mnenja avtorjev, ki so se ukvarjali z vprašanjem predaje Trsta Avstriji.

V prvi polovici 14. stoletja so napetosti med oglejskim patriarhom in Habsburžani zaradi širjenja le-teh v Furlanijo privedle do oboroženega spopada. Vojna, ki se je začela leta 1361, je postavila tudi Trst pred alternativo, ali se vključiti v vojno ali ne. Obstajala je namreč nevarnost, da bodo Benetke izkoristile vojno in še bolj privezale nase Trst, saj so že od leta 1358 imeli v mestu svojega župana (podestà). Trst je 1361 odklonil beneškega župana in se naslonil na Oglej, vendar so Benetke s trgovinsko blokado zopet pridobile vpliv v Trstu (1362).

Šele leta 1368 je Trst prisegel zvestobo Benetkam, ko pa bi morali v Trstu izobesiti prapor sv. Marka, so se prebivalci uprli in pregnali beneškega poslanca. Začela se je vojna.

V poglavju z naslovom »Začetek obleganja« je Lonza opisal beneško obleganje Trsta. Benetke so hotele blokirati mesto, zato so v Istro poslali floto in vojsko, ki sta ju vodila

Crescio Molin in Domenico Michiel. Obleganje se je začelo v decembru 1368, vendar sta zima in slabo vreme ovirala Benečane in kazalo je na pravo katastrofo, saj je bilo taborišče zalito z vodo, vojaki, zlasti istrski najemniki, pa so bežali in tudi disciplina je popuščala. Iz Benetk pa ni bilo nobene pomoči.

Na drugi strani tudi Trstu ni nihče priskočil na pomoč. Zavezništvo med Gorico, Devinom in Oglejem je bilo težko izvedljivo, zlasti ker Avstrija še ni pokazala svojih namenov. Odprto je bilo tudi vprašanje, čigav bo Trst v primeru zmage nad Benetkami.

Benečani so stalno oblegali mesto in čakali, da bi lakota opravila svoje. Trst se je obrnil na avstrijskega vojvodo, bil je namreč edini, ki bi bil lahko podpiral Trst z vojsko. Septembra 1369 so podpisali listino, s katero je Trst izgubil samostojnost in postal del habsburške posesti. Habsburško moč pa so precenjevali, saj je vojvoda Albert v boju z Benečani doživel velik neuspeh. Moral se je umakniti, Trst pa je padel v beneške roke. Po predaji je Trst ohranil notranjo avtonomijo, ukinili so le Veliki svet, a nadomestil ga je podestà iz Benetk, ki je vodil civilno in vojaško oblast.

V četrtem, zadnjem poglavju, ki je tudi najobširnejše, je Lonza opisal prehod Trsta iz beneške oblasti k Avstriji. Ko so Benetke dosegle svoj cilj, so hotele mir, saj bi vojna le poslabšala njihov položaj. Mir so podpisali 30. oktobra 1370 in do začetka decembra sta ga avstrijski vojvoda in Benetke ratificirala. Benečani so hoteli čimbolj utrditi svoj položaj v Trstu. To so opravljali na več načinov: odstranili so ljudi, ki so se Benečanom upirali, podpirali pa so maloštevilne privržence v mestu, razoroževali so prebivalstvo in nameravali zgraditi nove gradove, ki bi bolj kot drugi ukrepi zagotavljali oblast nad mestom. Že 1371 so utrjevali grad sv. Justa, v naslednjih letih so začeli zidati grad »Amarina«, ki je s svojo lego zapiral pristanišče. V 70. letih 14. stol. je zopet izbruhnila vojna med Avstrijo in Benetkami, ki se je končala s premirjem leta 1376.

V tem obdobju so tudi trenja med Benetkami in Genovo prerasla v vojno, istočasno se je tudi avstrijski vojvoda vključil v vojno. Konec 1379 so se Benetke opomogle, zavzele so Chioggio, prihajala je na pomoč tudi flota, ki jo je vodil Carlo Zeno. Genova je napadala istrska mesta, ki so bila brez obrambe. Njene galeje so junija 1380 začele oblegati Trst, s kopnega pa so jih podpirale enote oglejskega patriarha. Beneška posadka se je branila le nekaj dni in 26. junija so oblegovci zasedli mesto. Oblast v Trstu je prevzel

oglejski patriarh, temu je nasprotoval Ludvik Ogrski, ki se je nato celo povezal z Benečani.

Vojna se je končala s torinskim mirom 8. avgusta 1381, ki ni prinesla teritorialnih sprememb. Oglej je obdržal Trst.

V Furlaniji so se boji nadaljevali, okrepili so se po imenovanju Filipa d'Alençona za patriarha. Proti njemu so bili zlasti Videm in druga furlanska mesta kot tudi Benetke in avstrijski vojvoda. Ob tem so tudi v Trstu nastala nasprotja. V notranjih bojih je uspela smer, ki je pri avstrijskem vojvodu iskala oporo; te drugod ne bi mogla dobiti. S pomočjo devinskega kapitana Mihaela iz Weixensteina so 9. avgusta 1381 prisegli zvestobo vojvodu Leopoldu. Do uradne izročitve Trsta Habsburžanom je prišlo šele nekaj mesecev kasneje.

Trst je ohranil delno notranjo svobodo. Mesto je vodil kapitan, ki ga je imenoval vojvoda. Davki so se povečali le s privoljenjem meščanov, polovica dohodka od taks, kazni in davkov pa je pripadala vojvodu. Listina iz 1382 je dajala v Trstu premoč Velikemu svetu in plemstvu, kar je povzročalo trenja med njimi in ljudstvom.

Habsburška oblast nad Trstom se je utrdila v 15. stoletju po ukinitvi oglejskega patriarhata, ko se je Furlanija razdelila med Benetke in Habsburžane.

V drugem delu z naslovom »Mnenja piscev o predaji« je Lonza poudaril, da so avtorji različno ocenjevali predajo Trsta Avstriji. Vsi so si edini glede zgodovinskega pomena tega koraka, ki ga vsi sprejemajo kot spontano predajo. Nihče pa se ni bolj posvetil preučevanju samega dokumenta, raje so iskali drugod vzroke in motive za predajo. Glede tega dajejo eni večji pomen gospodarskemu trenju med Trstom in Benetkami, drugi izključujejo ta trenja, poudarjajo pa gospodarski pomen mesta. Tretji so izbrali srednjo pot.

Naj omenim le nekatere. Med prve pisce, ki so obravnavali to tematiko, sodijo Manzuoli, Scussa in Tommasini, vendar so se po večini omejevali le na prikazovanje dejstev. Ireneo della Croce je prvi, ki je zbral veliko materiala o tržaški preteklosti, imel je na razpolago celo nekaj virov, ki so danes izgubljeni, nekaterih pa še ni poznal. Zagrešil je precej napak, kot na primer, da je bil Trst pred predajo sovražen patriarhu. V vsem delu povečuje svoje mesto, prebivalce in njihov pomen.

Pietro Kandler je poudaril, da je Trst potreboval zaščito, ker drugače ne bi mogel povečati trgovine, če ne bi bil v dobrih od-

nosih »z donavskimi deželami«. Njegove teze izhajajo iz pomena, ki ga je Trst imel v 19. stoletju. Trdi tudi, da je bil Trst po torinskem miru svoboden.

Paolo Tedeschi pravi, da je Trst iskal zaščitnika, »ki bi bil dovolj močan, da bi ga varoval in hkrati dovolj daleč da ne bi izgubil notranje svobode«. Podreditev Habsburžanom je posledica okoliščin, ki so nastale kot potrebe tedanjega časa.

Giovanni Cesca je poznal vire v beneškem arhivu in je prvi, ki daje velik pomen geografski legi mesta; ta je omogočala trgovino z zaledjem.

Attilio Tamaro je mnenja, da ne gre za prostovoljno predajo, ampak da so v dolgotrajnih trenjih po smrti oglejskega patriarha Marquarda Habsburžani mesto uzurpirali. Trdi tudi, da so Benečani gradova zgradili zaradi obrambe pred zunanjim sovražnikom, ne pa zaradi brzdanja mesta samega.

Lonza zaključuje s stavkom, da mora mesto dvigniti glavo, saj je po petih stoletjih tuje oblasti ohranilo italijanski značaj.

Kljub nekoliko tendencioznemu zaključku je delo pisano strokovno, saj se je Lonza opiral predvsem na vire. Vsako poglavje je opremljeno z opombami in v dodatku na koncu knjige je priobčenih nekaj najpomembnejših dokumentov v latinščini za obdobje od 1182 do 1382, vključno s tekstom celotnega dokumenta o predaji Trsta, kot tudi Kandlerjeva interpretacija le-tega.

Knjiga je opremljena tudi s skicami gradu Amarina in Trsta v 14. stoletju.

Zorica Golobič

Milica Kacin-Wohinz: Narodnoobrambno gibanje primorskih Slovencev 1921—1928, Založba Lipa, Založništvo tržaškega tiska, 1977. 561 str.

Nova knjiga priznane slovenske zgodovinarke pomeni nadaljevanje njenega dela »Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo«, Maribor 1972, in nadaljevanje avtoričinih raziskav zgodovine primorskih Slovencev med obema vojnama v sklopu dolgoročnega raziskovalnega načrta zgodovine Slovencev od 1918 do 1941.

Pred nami je tako skrben pregled razvoja dogodkov na Primorskem v letih 1921—1928, ki temelji predvsem na italijanskem in jugoslovanskem arhivskem gradivu, med katerim je mnogo takega, ki v slovenskem zgodovinsko-pisju še ni bilo obravnavano. Že samo ta podatek daje temu delu veliko težo.

Delo kronološko prikazuje dogodke od aneksije Primorske po Italiji pa do leta 1928, ko je fašistični teror zatrl zadnje legalne organizacije primorskih Slovencev in Hrvatov. Natančno oriše delovanje političnega društva »Edinost«, spore med Trstom in Gorico, njihov odmev v Istri in znova naglašča žalostno tradicijo Slovencev, ki niti v najtežjih obdobjih svoje zgodovine niso znali najti skupnega jezika.

Skrbno prikaže italijanske parlamentarne volitve v letih 1921 in 1924, prav tako pa tudi delovanje slovenskih in hrvaških poslancev v tem težkem obdobju legalizacije že prej živenga fašističnega terorja, ki je v Julijski krajini zaživel že zelo zgodaj in je dosegel svoje viške prav v času volitev. Opozoriti velja na skrben oris parlamentarnega delovanja Josipa Vilfana (takrat Wilfana), Virgila Ščeka ter Engelberta Besednjaka pri njihovi taktiki legalnega delovanja v okviru italijanske države, ki pa zadeva ob čeri vedno bolj naraščajočega fašističnega raznarodovalnega nasilja. Pomemben element v tej dejavnosti slovenskih in hrvaških poslancev iz Julijske krajine pomenijo vprašanja slovenskih in hrvaških šol, nad katere se kmalu zgrne nasilje Gentilejevega šolskega sistema.

V okviru teh ukrepov je zanimiv problem jugoslovansko-italijanskih odnosov, za katere avtorica prikaže, da so vsaj v majhni meri vplivali na potek ukrepov proti manjšinam. Oniše italijansko taktiko, da ob času pripravljanja kakega sporazuma z Jugoslavijo fašistične oblasti izdajo več raznarodovalnih ukrepov, potem pa začasno zadržijo izvajanje manj pomembnega. Po letu 1928, ko se odnosi med državama poslabšajo, pa se italijanskim oblastem ne zdi vredno nadaljevati niti s te vrste burkami, pri čemer pa kažejo jugoslovanske oblasti kaj malo zanimanja za Slovence in Hrvate v Julijski krajini in obsojajo protitalijanske demonstracije v Ljubljani, Zagrebu in drugje.

Med Slovenci in Hrvati Julijske krajine je imela velik vpliv najprej socialistična stranka, po razcepu v Livornu 1921 pa tudi komunistična partija Italije. Avtorica zelo skrbno sledi razvoju KPI ter njenim stališčem glede vprašanj manjšin v Julijski krajini, posebno še od takrat, ko se znotraj KPI po zaslugi mladih slovenskih komunistov začne pojavljati večje razumevanje za probleme Slovencev in Hrvatov v Italiji.

Omeniti velja še stike slovenskih poslancev iz Julijske krajine, še zlasti Josipa Vilfana, z Mussolinijem in njihove napore za obrambo Slovencev in Hrvatov, ki kot vemo, niso dalj kakih posebnih rezultatov. Posle-

dica politike lojalnosti je bila le ta, da so nekatere slovenske in hrvaške organizacije v Julijski krajini živele nekaj let dalj od drugih italijanskih nefašističnih organizacij in strank.

Delo Milice Kacin-Wohinčeve zaradi natančnosti prikaza, uporabe novih virov in važnosti vprašanja, ki ga obravnava, zasluži vso pozornost in priznanje. Ko se bo dosedanjima knjigama pridružil še pregled dogodkov na Primorskem do 1941, bo pred nami dragocen prikaz, ki bi si ga želeli za vse slovenske pokrajine.

Andrej Vovko

Dol skozi boj do svobode. Izdalo prosvetno društvo »Kras«, Dol-Poljane, 1977, 235 str.

V Trstu deluje od osvoboditve dalje Narodna in študijska knjižnica. Ta inštitucija, ki združuje vse Slovence v Italiji, v tržaški, goriški in videmski pokrajini na kulturnem in znanstvenem področju, ima tudi pododbore, to je odseke, usmerjene v preučevanje preteklosti primorskih Slovencev. Eden izmed teh odsekov je odsek za zgodovino, ki že eno desetletje opravlja funkcijo zbiranja in katalogiziranja materialov ter vodi evidenco medvojne in povojne zgodovine tržaških Slovencev. Čeprav se odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici srečuje s celo vrsto težav, je delo njegovih sodelavcev vseskozi prisotno tako pri publicističnih, kot drugih kulturnih manifestacijah slovenske narodne skupnosti v zamejstvu. Tokrat je prišla do izraza dolgoletna želja sodelavcev odseka za zgodovino, to je, da bi podali zgodovinski izsek neke primorske vasi od srednjega veka pa do konca druge svetovne vojne. Odločili so se torej, da uporabijo metodo kronike nekega kraja, ki bi kot model služil za tovrstno krajevno raziskavo, brez ambicij znanstvenega dela pa le dala ljudem občutek lastne pripadnosti, preteklosti svoje vasi, pomembnih trenutkov, katerim je bil kraj priča ipd. Opozoriti je treba še na mobilizacijski moment, ki ga taka poljudna raziskava vedno zbudi, saj z delom ponavadi sodeluje vsa vas, ljudje spoznavajo svojo preteklost in se tako tudi vključijo v neko konstruktivno delo.

Med taka prizadevanja Narodne in študijske knjižnice sodi v zadnjih letih tudi akcija za odkrivanje spomenikov padlim v boju proti nacifašizmu v vaseh okolj Trsta in Gorice. Z odkritjem spomenika je vedno povezana izdaja brušure, ki podaja zgodovinski razvoj kraja.

Septembra 1977 so odkrili spomenik padlim v Dolu pri Doberdolu in ob tej priložnosti je prosvetno društvo »Kras« izdalo knjigo, ki je zanimiv prikaz življenja Dola in zaselkov okoli njega od 15. stol. do konca 2. svetovne vojne.

V uvodu je zapisano, da si je pripravljajni odbor zamislil brošuro, ki bi se omejila predvsem na dogajanja v letih 1941—1945 v Dolu in bližnji okolici. Zbranega gradiva pa se je nabralo toliko, da so prvotni načrt razširili.

Delo, ki obsega 235 strani, predstavlja kroniko osmih zaselkov, ki spadajo v širše območje, znano pod imenom Dol.

Prvo poglavje knjige »Sprehod skozi čas« zajema obdobje od poznega srednjega veka, ko se začne ime Dol pojavljati v pisanih virih pa do konca 19. stoletja. V tem poglavju zasledimo vrsto zanimivih podatkov o takratnih lastniško podložniških odnosih, statističnih podatkov o donosnosti kmetijstva ter popisa prebivalstva.

Od »Avstro-ogrske do fašizma« obsega čas od 1900—1940. Avtor sestavka Milan Pahor je dal poudarek na leta 1915—1917, podrobneje pa je opisal tudi prva leta italijanske zasedbe ter prosvetno dejavnost v Dolu v tem času.

Največji del knjige je namenjen obdobju narodnoosvobodilne borbe. Iz teksta izvemo, da so prebivalci Dola prišli v stik z OF že leta 1941. Vpliv osvobodilnega gibanja se je v Dol prenesel iz Opatjega sela, kjer se je osnovala organizacija OF ob koncu leta 1941. V začetku aprila 1942 pa se je tudi v Dolu začelo organizirano zbiranje materiala za partizane, razvila se je organizacija za obveščevalno delo, mladinska organizacija, AFŽ, nekaj mesecev pa je delovalo tudi partizansko okrevališče.

Obdobje prve svobode, kakor imenujejo čas po kapitulaciji Italije, je obdelano v poglavju »September 1943«. Ljudstvo je takoj začelo pod vodstvom odborov OF ter okrožnih in rajonskih komitejev KPS odstranjevati organe fašistične oblasti ter razoroževati italijansko vojsko. Dol je postal v septembru središče OF za predele Dola, Doberdoba, Vrha, Jamelj in Opatjega sela. Zelo podrobno za vsak dan posebej so opisani dogodki, ki so se zvrstili v Dolu in okolici septembra 1943.

Poglavje »Boj je postal vse hujši« opisuje stanje pod nemško okupacijo. Delo na terenu se je moralo prilagoditi novim pogojem. Zopet so aktivisti vzpostavili stike med seboj, ustanovili so se tudi vaški odbori SKOJ, obnavili so slovensko šolo. Skrbeli so za spreje-

manje novincev v partizansko vojsko ter zbirali hrano in material vse do osvoboditve.

Na koncu je objavljen seznam padlih, ki je opremljen s slikami in kratkimi življenjepisi, seznam borcev in deportirancev ter kratak italijanski prevod.

Brušuro je treba pohvaliti, saj je resno zasnovana in ima nedvomno zgodovinsko vrednost kot primer obdelave NOB v slovenskih krajih v zamejstvu.

Metka Gombač

France Filipič, Spomenik Pohorskemu bataljonu. Ob 35-letnici poslednjega boja Pohorskega bataljona. Spomeniki delavskega revolucionarnega boja v Sloveniji, 2. zvezek. Ljubljana 1978, 36 str.

Po prvem zvezku »Spomenikov delavskega revolucionarnega gibanja Slovenije in narodnoosvobodilnega boja v Sloveniji«, ki je obravnaval ustanovni kongres Komunistične partije Slovenije na Čebinah, je pred nami že drugi zvezek »Spomenikov«, ki obravnava nastanek, zgodovinsko pot in poslednji boj partizanske enote, ki je v zavesti slovenskega človeka ostala živa predvsem zaradi svojega poslednjega boja in herojske smrti svojih borcev na Osankarici »Pri treh žeblih« 8. januarja 1943. Osrednjemu poglavju tega dela »Pohorski bataljon od ustanovitve do zadnjega boja« je avtor France Filipič dodal še poglavje o Spomeniku in Domu Pohorskega bataljona na Osankarici. Knjižnica vsebuje tudi seznam borcev Pohorskega bataljona in seznam znanstvene literature o Pohorskem bataljonu. Da bi bralcu omogočil stik s časom, je avtor dodal še faksimile poročila državnega vodja SS H. Himmlerja A. Hitlerju o uničenju Pohorskega bataljona.

2. zvezek »Spomenikov« pomeni pomemben prispevek k širjenju poznavanja zgodovinske epopeje Pohorskega bataljona med širši krog ljudi.

Matjaž Klemenčič

Osimski sporazumi. Koper 1977. 515 str.

Kot je znano, sta Jugoslavija in Italija leta 1975 podpisali tako imenovane osimske sporazume (po kraju Osimu blizu Ancone), namenjene končni ureditvi tržaškega in še nekaterih vprašanj, med njimi dokončni določitvi medsebojne meje na tržaškem področju, gradnji posebne industrijske cone na

obeh straneh meje na delu tržaškega Krasa ali pa zunaj tega območja, zgraditvi cestne povezave Brd preko italijanskega državnega ozemlja z Novo Gorico. Sporazumi odpirajo tudi novo poglavje v jugoslovansko-italijanskih državnih in tudi siceršnjih odnosih na manjšinskem, političnem in gospodarskem področju. Kot je znano, so bili sporazumi ratificirani leta 1977.

Ni odveč podčrtati, da so sporazumi ne le dokument mednarodne veljave, ampak tudi poučen vir za študij povojnih jugoslovansko-italijanskih odnosov (še zlasti v luč tržaškega vprašanja). Z njimi se namreč končuje določena faza odnosov obeh jadranskih sosed ter se pričena nova. Nemajhen prispevek k razumevanju teh procesov pa pomeni knjiga, o kateri poročamo. Zanja je značilna izključna dokumentarnost, saj je ne spremljajo morebitne obrobne pripombe ali pa zadeven kritični aparat (izjema je le uvodna beseda Mitje Ribičiča) Tako govorijo dokumenti sami zase. V celoti gre tu za naslednje dokumente: poleg celótnega besedila sporazumov (v slovenski in francoski verziji) najdemo uradna poročila o jugoslovansko-italijanskih pogajanjih, ekspezeje ter govore o sporazumih ter njihovem značaju v italijanskem parlamentu ter v jugoslovanski in slovenski skupščini, zakone ob ratifikaciji sprejetih sporazumov skupaj s spremljajočimi resolucijami, stališča predstavnikov obeh prizadetih manjšin, slovenske in italijanske, k sprejetim sporazumom ter, končno, uradno poročilo in izjave, dane ob izmenjavi ratifikacijskih list.

V obrambo tako zastavljene objave osimske dokumentacije lahko omenimo dejstvo, da najde bralec v objavljenem gradivu vrsto opozoril o dosedanjih jugoslovansko-italijanskih odnosih ter še zlasti o tržaškem vprašanju. Tako se mu v samih dokumentih kažejo stališča obeh strani do povojne usode Trsta in njegovega območja pa tudi stališča obeh strani do osimskih sporazumov. S tem pa se tudi že odpira ozadje tistega procesa, ki je pripeljal do dokončne ureditve medsebojnih odprtih vprašanj. Iz objavljenega gradiva naj na tem mestu povzamemo opozorilo, ki kaže, kje je (med drugim) treba iskati vzrok, da Svobodno tržaško ozemlje po podpisu mirovne pogodbe z Italijo leta 1947 ni zaživel tako, kot bi moralo. Gre namreč za pojasnilo zdajšnjega italijanskega zunanjega ministra A. Forlanija, dano ob predlogu zakona, namenjenega ratifikaciji osimskih sporazumov. V njem beremo, da je v »novi povojni mednarodni situaciji uspelo Italiji

de facto blokirati ustanovitev Svobodnega tržaškega ozemlja« ter zagotovil, da kolikor bi »Združeni narodi v resnici imenovali guvernerja in bi okupacijske sile zapustile to ozemlje, kakor predvideva dokončni statut, bi to povzročilo ločitev Trsta od Italije«.

Tone Zorn

Sämtlich Slowenen. Klagenfurt/Celovec, 1978, 85 str. Izdal Slovenski informacijski center, Celovec.

Med publikacijami, ki so jih v zadnjem času izdali koroški Slovenci, gre nedvomno posebno mesto knjižici, posvečeni spominu trinajstega aprila 1943 na smrt obsojenih koroških Slovencev. Vsebinsko se knjižica dotika enega največjih zločinov nemškega nacizma nad slovensko manjšino ter kot taka predstavlja ne le prispevek k dosedanji literaturi o NOB na avstrijskem Koroškem, ampak po svoji aktualnosti posega tudi v današnji čas. O tem zgovorno priča govor avstrijskega predsednika R. Kirchschrägerja na spominski slovesnosti ob petnajsti obletnici selskega zločina, da bo ta »spominska slovesnost izpolnila svojo nalogo tedaj, če bo prispevala k temu, da bodo tudi žrtve naših slovensko govorečih sodržavljanov prodrle v široko zavest vsega našega ljudstva kot žrtve za obnovo svobodne in demokratične Avstrije; in če nam bo pomagala premišljevat o tem, kako naj preprečimo za vso bodočnost strašne dogodke, kot so bili tisti leta 1943 za slovenske občine na Koroškem« (Slovenski vestnik, Celovec, 28. april 1978, 17). Značilno je, da je osrednja protimanjšinska organizacija na Koroškem, znani Kärntner Heimatdienst nastopil proti izjavi avstrijskega predsednika (faksimile zadevnega letaka je objavil tednik 7 dni, Maribor, 18. maja 1978).

Knjižnica, o kateri poročamo, je izšla v nemškem jeziku ter je tako namenjena tudi sodržavljanom nemškega jezika. Poleg spominskega zapisa T(oneta) J(elena), priče dogajanja v celovških zapornih spomladi 1943, najdemo v knjižnici še zlasti odlomek obtožnic in sodbe udeležencev selskega procesa. Gre za dokumenta, ki pomenita dragoceno pričevanje o NOB onkraj Karavank, poleg tega pa sta tudi poučen pogled na nacizem ter na njegovo justico. Dalje naj omenimo, da je celovski list Naš tednik 18. maja 1977 prinesel več poročil o selskem procesu ter o usodi vrste Selanov med drugo svetovno vojno.

Tone Zorn

UDK 939.85/.86

Šašel Jaro, znanstveni svetnik, Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani

61000 Ljubljana, Novi Trg 3, Yu

Slovenski prostor od Keltov do Slovanov

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 26, št. 2, september 1978, str. 61—68

Zgoščen pregled poselitve ter ekonomskega, političnega, socialnega razvoja prebivalcev na Slovenskem v obdobju od priselitve keltskih plemen (v 4. in 3. stoletju pred n. e.) do prvega pronicanja in naselitve Slovanov (v 5., 6. in 7. stoletju) s posebnim ozirom na živelj in njega preobrazbe v teku 1000 let. Avtor ugotavlja, da je za študij zgodnjega srednjega veka potrebno razločiti in analizirati vse silnice, ki so oblikovale življenje, delo in organizacijo vzhodnoalpskega in severnoitalskega človeka v pozni antiki.

UDK 550.34(453.18)(091)

Cremonesi Arduino, ravnatelj v pokoju

33100 Udine, Via P. di Brazzà 15, Italia

Potresi v zgodovini Furlanije

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 26, št. 2, september 1978, str. 71—82 cit. lit. 53

Avtor se je lotil zahtevane naloge, pokazati potrese v Furlaniji od okrog leta 1000 pa do 1976. leta. Pri tem ugotavlja nesporno dejstvo, da je Furlanija potresno področje, čeprav je zabeleženih in opisanih le nekaj potresov. Vzrok za to, da je teh opisov sorazmerno malo išče avtor med drugim tudi v tem, ker do druge polovice 19. stoletja nismo poznali seizmografov. Pisec se pri svojem delu naslanja na poročila sodobnikov, na kronike ipd. s pridom pa je uporabil tudi starejšo in novejšo literaturo.

UDK 929.6(497.12 Ptuj)

Samperl Kristina, arhivist, Zgodovinski arhiv v Ptuj

62250 Ptuj, Muzejski trg 1, Yu

Grb mesta Ptuja

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 26, št. 2, september 1978, str. 68—70, cit. lit. 16

Na podlagi že obstoječih ugotovitev v literaturi in na podlagi materialnih preostankov je predstavljen grb mesta Ptuja — srebrni ščit z rdečim križem. Na tržišču se je pojavila značka, ki predstavlja grb mesta Ptuja — zeleno ščitasto polje, rumena šestokraka zvezda in rdeči križ. Ta grb je nastal v 19. stol., v času poostrenih političnih in nacionalnih bojov med Nemci in Slovenci. Nemškutarski grb ne more biti danes izdan kot grb našega mesta, izdan bi lahko bil le v seriji historičnih grbov.

UDK 949.712 Špeharska dolina

Simonič Ivan, profesor zgodovine in geografije

61000 Ljubljana, Runkova 16, Yu

Prispevek k zgodovini Špeharske doline

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 26, št. 2, september 1978, str. 83—87 cit. lit. 16

Avtor se dotakne vprašanja naselitve Špeharske doline, več prostora posveti obdobju fevdalizma ter ugotavlja položaj kmeta na podlagi ohranjenih urbarjev. Zanimivi so podatki o začetkih šolstva na tem območju, o izseljevanju v Ameriko po letu 1880 ipd. Na kratko je opisan tudi prispevek Špeharske doline narodnoosvobodilni borbi in povojna upravna ureditev tega ozemlja.

UDC 929.6(497.12 Ptuj)

Samperl Kristina, Archivist, Historical Archives at Ptuj
62250 Ptuj, Muzejski trg 1, Yu

The Coat of Arms of the Town of Ptuj

Kronika, a review for Slovene local history, 26, No. 2, September 1978,
pp. 68—70, notes 16

According to statements already existing in literature and on the basis of the remains the coat of arms of the town of Ptuj is presented — a silver shield with a red cross. A badge has appeared on the market representing the coat of arms of Ptuj — green shield-like field, a yellow six-point star and a red cross. The latter appeared in the 19th century, at the time of aggravated political and national conflicts between the Germans and the Slovenes. Nowa-days a German-like coat of arms possibly be issued to represent the coat of arms of our town, it could only appear in a series of historical coats of arms.

UDC 949.712 Špeharska dolina

Simonič Ivan, Professor of History and Geography
61000 Ljubljana, Runkova 16, Yu

A Contribution to the History of the Valley of Špehar

Kronika, a review for Slovene local history, 26, No. 2, September 1978,
pp. 83—87, notes 16

The author mentions the question of settlement of the valley of Špehar, and pays more attention to the period of feudalism, stating the position of the peasant on the basis of the preserved land-registers. An interesting part are the data about the beginning of schooling in the valley, and about the emigration to America after the year 1880. A short description is given about the contribution of the valley of Špehar in the National Liberation Struggle, as well as the post-war administrative regulation of this region.

UDC 939.85/.86

Sašel Jaro, Scientific Counsellor, Slovene Academy of Science and Art in Ljubljana

61000 Ljubljana, Novi Trg 3, Yu

The Slovene Territory from Celts to Slavs

Kronika, a review for Slovene local history, 26, No. 2, September 1978, pp. 61-68

The article is an abridged survey of the settlement of inhabitants of Slovenia and their economic, political and social development within the period from the settlement of the first Celtic tribes (in the 4th and 3rd centuries B. C.) until the first penetrating of the Slavs and their settlement (in the 5th, 6th and 7th centuries) with special regard to people and their transformation in the course of 1000 years. The author states that in order to study the early Middle Ages it is necessary to distinguish and to analyse all components that formed life, work and organization of the east alpine and the North Italic man in late antiquity.

UDC 550.34(453.18)(091)

Cremonesi Arduino, Director (Retired)

33100 Udine, Via P. di Brazzà 15, Italia

Earthquakes in the History of Friuli

Kronika, a review for Slovene local history, 26, No. 2, September 1978, pp. 71-82, notes 53

The author undertook a difficult task to present earthquakes in Friuli from about the year 1000 until the year 1976, stating an incontestable fact that Friuli is a seismic area although only few earthquakes have been noted and described. The author tries to find the reason for a relatively small number of descriptions in the fact that seismographs were not known until the second half of the 19th century. The author's work is based on the reports of contemporaries and annals, etc.; older and new literature has proved useful as well.

UDK 373.3(497.12 Sodražica) "1811/1941"

Vovko Andrej, kustos-arhivist, Slovenski šolski muzej v Ljubljani
61000 Ljubljana, Poljanska c. 28, Yu

Osnovna šola v Sodražici (1811—1941)

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 26, št. 2, september 1978,
str. 88—94, cit. lit. 13

Slovenski učitelji so bili dolga desetletja naše zgodovine poleg duhovnikov edini izobraženci, ki so neposredno vplivali na široke množice, jih prosvetljevali, med njimi širili in utrjevali narodnostno zavest. Na primeru razvoja osnovne šole v Sodražici je to dobro vidno. Prav tako je nakazano, kako so se posamezne stopnje v razvoju šolstva pri nas odražale na osnovno šolo v tem kraju, posebej pa je naglašeno tudi delovanje učiteljev te šole, prikazana je tudi njihova izvenšolska dejavnost. Pozornosti je deležna tudi gradnja šolskega poslopja, ki je bilo porušeno med NOB.

UDK 331.892(497.12—17)"1890/1899"

Rozman Franc, znanstveni sodelavec, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani

61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, Yu

Stavkovno gibanje na Štajerskem v devetdesetih letih preteklega stoletja

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 26, št. 2, september 1978,
str. 95—99 cit. lit. 50

V članku je na podlagi časopisnih poročil opisano mezdno in stavkovno gibanje na slovenskem Štajerskem v desetletju 1980 do 1900. To je čas, ko se po ustanovitvi socialnodemokratske stranke delavsko gibanje močno razmahne in ta razvoj se odraža tudi v mezdnem in stavkovnem gibanju, ki od spontanega gibanja vedno bolj prerašča v organizirane akcije, delavstvo pa je čedalje bolj strokovno organizirano.

UDK 792-056.263(497.12)"1936/1940"

Jakopič Bogo, profesor, Center za rehabilitacijo sluha in govora v Ljubljani
61000 Ljubljana, Vojkova 74, Yu

Slušno in govorno prizadetih in gledališče

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 26, št. 2, september 1978,
str. 100—103, cit. lit. 6

Društvo gluhih za Slovenijo ustanovljeno leta 1931, je pričelo z intenzivnim kulturnoprosvetnim delom svojih članov po približno petih letih obstoja. Delo je posebno zaživelo pod mentorjem Vinkom Rupnikom (1904—1975). Septembra 1936. leta se je po večjem zboru gluhomanih v Ljubljani sprožilo tudi vprašanje borbe gluhih za njihove pravice. Z nastopi so skušali opozoriti nase in na svoj nezavidljiv položaj v tedanji družbi. Da so te prireditve uspele, lahko preberemo v številnih časopisih tiste dobe, ki so pohvali gluhomanih za nastope dodali tudi misel, da je treba gluhih vsestransko pomagati. Tako so igre gluhih edinstven primer v zgodovini našega gledališča tudi v tej smeri.

UDK 352(497.12 Jesenice)»1945«

Kopač Janez, arhivist, Zgodovinski arhiv Ljubljana

64000 Kranj, Trg revolucije 1, Yu

Uprava, obnova in preskrba na Jesenicah od osvoboditve do konca leta 1945

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 26, št. 2, september 1978,
str. 103—108

Ljudska oblast se je začela razvijati že v času NOB z ustanavljanjem in delovanjem odborov OF in voljenih NOO. MO OF Jesenice, ki je 10. maja 1945 prevzel posle in pisarno predvojne občine, se je takoj na začetku srečal s hudimi problemi. Mesto je bilo porušeno od bombnih napadov. Z udarniškim obnovitvenim delom so Jeseničani uspeli do konca leta 1945 za silo popraviti vodovod, kanalizacijo, električno instalacijo in urediti nekaj hudourniških voda. Prav tako pereč problem je predstavljala preskrba mesta z živili, obleko, obutvijo, kurivom in stanovanji.

UDC 331.892(497.12—17)“1890/1899”

Rozman Franc, Scientific Collaborator, Institute for the History of the Workers' Movement in Ljubljana

61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1, Yu

The Strike Movement in Styria in the Nineties of the Past Century

Kronika, a review for Slovene local history, 26, No. 2, September 1978, pp. 95—99, notes 50

The article describes, on the basis of newspaper reports, the wages and strike movement in the Slovene part of Styria in the decade 1890—1900. This is the time when, after the foundation of the Social Democratic Party, the workers' movement becomes widely spread. This development is also reflected in wages and strike movement which, surpassing spontaneous movements, grows into organized actions, with the working class becoming better and better professionally organized.

UDC 352(497.12 Jesenice) “1945”

Kopač Janez, Archivist, Historical Archives Ljubljana

64000 Kranj, Trg revolucije 1, Yu

Administration, Renovation and Supply at Jesenice until the End of the Year 1945

Kronika, a review for Slovene local history, 26, No. 2, September 1978, pp. 103—108

People's rule began to develop already at the time of the National Liberation Struggle with the formation and the activity of The Liberation Front committees and the elected National Liberation Committees. The City Committee of The Liberation Front of Jesenice which on the 10th of May 1945 took over the business and the office of the pre-war community met with great problems at the very beginning. The town was destroyed by bomb attacks. By the end of the year 1945 the inhabitants of Jesenice managed, by means of voluntary work to provisionally repair waterworks, canalization, electric installation as well as to regulate some torrents. Another burning question was the supply of food, clothes, footwear, fuel, and lodgings for the town.

UDC 373.3(497.12 Sodražica)"1811/1941"

Vovko Andrej, Custos-Archivist, Slovene School Museum of Ljubljana
61000 Ljubljana, Poljanska c. 28, Yu

The Primary School at Sodražica (1811—1941)

Kronika, a review for Slovene local history, 26, No. 2, September 1978,
pp. 88—94, notes 13

For several decades in our history Slovene teachers were besides clergymen the only educated persons who had a direct influence on the masses, and who could in this way enlighten them as well as spread and reinforce their national conscience. This can well be seen in the example of the development of the primary school at Sodražica. This example indicates also how particular stages in the development of education in Slovenia affected the primary school at this place; special emphasis is laid on the activity of the teachers in this school, with the description of their activities other than those at school. Attention is paid also to the construction of the school building which was destroyed in the National Liberation Struggle.

UDC 792—056.263(497.12)"1936/1940"

Jakopič Bogo, Professor, Center for the Rehabilitation of Hearing and Speech

61000 Ljubljana, Vojkova 74, Yu

Persons with Defects in Hearing and Speech, and the Theatre

Kronika, a review for Slovene local history, 26, No. 2, September 1978,
pp. 100—103, notes 6

The members of the Society of the Deaf, which was for Slovenia founded in the year 1931, began their cultural and educational work approximately after five years of the existence of the Society. The work was especially lived up by the mentor Vinko Rupnik (1904—1975).

In September 1936, after a rather big meeting of the deaf-and-dumb in Ljubljana a question was arisen about the struggle of the deaf for their rights. They tried to attract attention to their unpleasant situation in the society by making appearances. That these performances were a success can be read in numerous newspapers of that time. The newspapers praised the deaf's performances adding that the deaf should be helped in every possible way. Thus the performances of the deaf represent a unique case in the history of our theatre also in this direction.

Invent. 460/
2
16.

Gradiševca
MDCCLII

Ant. Capellaris, Gradišče nad Prvačino (1752). original v Pokrajinskem muzeju, Gorica

